

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM
UNIVERZITY KARLOVY**

*Předchozí ročníky časopisu Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis
Carolinae Pragensis, Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy, který vychází od roku
1960, lze objednat na adrese:
Archiv Univerzity Karlovy, 116 36 Praha 1, Ovocný trh 5*

OBSAH

Z	Mojmír Švábenský, Nový rukopis „Circa processum iudicarium“
17	Eva Rozsivalová, Pražská lékařská fakulta a první zemský zdravotní řád pro Čechy z r. 1753 (I. část)
47	Antonín Slaviček, Z dějin spolku „Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag“ v období 1848—1892
73	Ladislav Reitmayer, Otázky vzniku a vývoje učitelského tělovýchovného vzdělání v ČSSR
	<i>Materiály</i>
105	Ke jmenování Alberta Einsteina profesorem v Praze. Jan Havránek
	<i>Referáty</i>
133	Vilém Herold — Milan Mráz, K dialektice ideových zdrojů a společenského působení filozofického myšlení doby předhusitské (Mi. S.)
133	Richard Friedenthal, Ketzer und Rebell. Jan Hus und das Jahrhundert der Revolutionskriege (Mi. S.)
134	Karel Berka, K současnému stavu bolzanovského bádání (Hvr.)
134	Nemovitě kulturní památky hlavního města Prahy (Michal Svatoš)
136	Prameny k dějinám přírodních věd a techniky v pražských archívech 1918—1945 (Hvr.)
136	Pražské dokumenty k dějinám úsilí o univerzitu v Brně (Hvr.)
137	The University in Society. Vydal Lawrence Stone (Jan Havránek)
142	Hermann Weisert, Die Verfassung der Universität Heidelberg. Überblick 1386—1952 (Michal Svatoš — Jan Havránek)
145	Gerhard Merkel, Wirtschaftsgeschichte der Universität Heidelberg im 18. Jahrhundert (I. R. = Ivana Raková)
146	Acta graduum academicorum gymnasii Patavini ab anno 1406 ad annum 1450 (M. Št.)
147	Přehled dějin vysokého školství v NDR v letech 1945—1961 (Hvr.)

- 15 Mojmír Švábenský, Die neue Handschrift „Circa processum iudiciarium“
- 45 Eva Rozsivalová, Die Prager medizinische Fakultät und die erste Sanitätsordnung für Böhmen aus dem Jahre 1753 (1. Teil)
- 71 Antonín Slavíček, Aus der Geschichte des Vereines „Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag“ 1848—1892
- 101 Ladislav Reitmayer, Zur Frage der Entstehung und der Entwicklung der Ausbildung der Turnlehrer in der ČSSR
- 109 Albert Einstein's Appointment to Professor in Prague
Ed. Jan Havránek
- 114 Die Ernennung Albert Einsteins zum Professor in Prag
Ed. Jan Havránek

NOVÝ RUKOPIS „CIRCA PROCESSUM IUDICIARIUM“

MOJMÍR ŠVÁBENSKÝ

Studijní příručka „Circa processum iudiciarium“ překračuje velmi průměr střeoevropských právnických děl konce 14. stol. Takto ji zhodnotil Rostislav Zelený v článku: Původ traktátu „Circa processum iudiciarium“, uveřejněném v AUC HUCP 12, 1972, fasc. 1—2 na str. 67—86. Vyšel při tom z výsledků zkoumání sedmi jemu známých rukopisů. Pouze jediný z nich je na území naší republiky.

Vzhledem k uvedenému vysokému ocenění by publikace nálezu nového exempláře traktátu, počínajícího se slovy „In Christi nomine, amen. Circa processum iudiciarium in causis delegatis, subdelegatis et ordinariis primo premittatur“, měla význam, i kdyby nebylo explicitu „Finitus est processus iudiciarius per Maturicum notarium sub anno domini millesimo CCCmo nonagesimo quarto feria tertia ante festum sancti Sixti (= 4. srpna 1394)“, který jej řadí v souboru dochovaných rukopisů jako nejstarší přímo datovaný opis. Bez významu není také okolnost, že v explicitu je uvedeno jméno písaře.

Rukopis je součástí smíšeného kodexu uloženého v sign. G f 2 archivu benediktinského kláštera v Rajhradě (fond E 6 Státního oblastního archivu v Brně). Prostá vazba v dřevěných deskách potažených bílým pergamenem s jednoduchým slepotiskovým rámcem, modrozelená ořízka i dvě exlibris kláštera, nalepená na předešlích, velké a malé, jsou typické pro četné knihy a rukopisy rajhradské knihovny i archivu. Při vazbě souboru, psaného ve dvou sloupcích, byly některé původně samostatné části kodexu oříznutím poškozeny a připraveny o díl svých marginálií.

Na prvním místě v rukopise jsou tři sbírky kázání. Nejvíce místa (f. 1a—98a) zabírá prvá, která začíná kázáním „De adventu domini“ a incipitem „Cum esset desponsata mater Ihesu Maria Joseph etc. (Mt 1, 18.) In hiis verbis datur nobis beata virgo Maria in exemplum admiracionis“.¹⁾ Druhá sbírka (f. 99a—105a)

¹⁾ Přes značný rozsah sbírky jde o nerozlišený výběr, jak ukazuje částečný seznam kázání evidovaných podle dnů v roce, k nimž patří, a to na základě systému použitého Johannesem Bapt. Schneyerem v Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150—1350: T. 1, 6 (2x), S. 9 (4x), 10 (2x), 11, T. 8, 10 (2x), S. 18,

obsahuje pouze čtyři kázání a pak nárysy kázání. První, určené pro svátek Vzstoupení Páně, začíná se „Sic veniet, quem admodum vidisti eum euntem in celum etc. Actuum liber (1, 11). In actibus apostolorum, quando dominus celos ascendere vellet“. Třetí sbírka (f. 106a—114a) je nedokončena, páté kázání již nebylo dopsáno. Počátek prvního kázání je „Amen, amen dico vobis, si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis. Jo 16,(23.) In hiis verbis docet Christus apostolos suos, qualiter orare debeant“. Autor nebo autoři kázání určení nebyli.

Původně samostatnou částí kodexu byly složky zahájené (f. 115a—181b) dosud neznámým exemplářem oblíbeného traktátu Konráda ze Soltau: „Firmiter credimus et simpliciter confitemur et cetera. Fidem orthodoxam fidelium“ s explicitem „Hec est lectura super capitulo Firmiter credimus de summa trinitate et fide katolica completa in studio Heydelburgensi per Conradum Soltow, sacre theologie doctorem etc.“ Na f. 182a—b následuje přehled zakázaného učení ve sporu nominalistů s realisty, uvedený slovy „Dampnamus omnia. Si vis scire de nominibus, que nobis deum aliquid manifestant et qualiter de ipso predicentur, distingue: Nomina, que sunt essentialia, que personalia.“²⁾ Zmíněnou část kodexu zakončuje kromě traktátu „Circa processum“ (na f. 183b—219b) odpověď na žaloby francouzských prelátů proti privilegiím uděleným papežem Martinem V. řádům františkánskému a dominikánskému „Innocencius episcopus, servus servorum dei“ (f. 219b—232b).

Do kodexu jako jeho poslední díl byla vevázána statuta pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic „Rex magnificus“ (f. 233a—255a) spolu s kázáním Tomáše z Irska De tribus punctis essentialibus christianae religionis (f. 245b—255, incipit „Religio munda et immaculata“), obojí opsáno v r. 1415. Je to jeden z exemplářů statut i kázání v rajhradském klášteře, tedy ve vlastním domě, kterých při edici Beda Dudík nevyužil.

Nyní přistoupím k rozboru rajhradské varianty „Circa processum“. Vycházím při tom z práce Zeleného a zachovávám jeho metodický postup. To umožní porovnat jeho zjištění s výsledky analýzy rajhradského kodexu.

Neprvním místě je tu chronologická zkouška. Na rozdíl od hesel, která stanovil Zelený, cituji tu rubriky nebo první slova benediktinského rukopisu. Proč to-

20 {2x}, 21, 24, 21 {2x}, 25, 28, T 25, 26, 28... S 79 {2x}, 81, 85 {2x}, 1, 3, 8 {2x}, C 11 {2x}. Pro ty, kteří tento systém neznají, podotýkám, že zkratky T,S,C znamenají respektive Sermones de tempore, de sanctis a Commune. V závorce je počet kázání pro příslušný termín. Na závěru výše uvedeného seznamu lze demonstrovat, jak systém vypadá v praxi: S 79 de omnibus sanctis, S 81 de s. Martino, S 85 de s. Catharina, S 1 de s. Andrea, S 3 de s. Nicolao, S 8 de s. Thoma, C 11 de dedicacione ecclesie (a doplňkově) T 1 de adventu domini, T 6 de nativitate domini, T 8 de circumcissione domini, T 10 de epiphania domini atd.

²⁾ Další rubriky: „Dampnamus. Casus potest ex fine colligi et in albam (nesrozumitelné zkrácené slovo), scilicet: quis erret in fide, non debet hereticus censerit“ „Gregorius. Dividitur in quatuor partes illud prohemium, scilicet exordium, narrationem et conclusionem“.

mu tak je, vyplyne ze závěrů na konci srovnání. Udávám také sigly rukopisů, jak je používá Zelený, jsou-li jejich časová data stejná jako rajhradská.

- A. (183bb) Instrumentum super exceptum
r. 1387, ind. X., 3. VI., Urban VI. L₂
- B. (184bb) Quesitus et non est inventus
r. 1387, ind. X., pondělí 1. VII., Urban VI. L₂
- C. (185ba) Tenor vero littere citacionis, de qua supra fit mencio... Urban VI.,
die sabbati ante nunc instans festum sancti Johannis Baptiste, (185bb)
r. 1387, pontificatus dicti domini nostri pape anno nono L₂
- D. (187aa) Forma procuratorii nunc sequitur
r. 1387, ind. X., 1. VI. L₂
- E. (188ab) ...procurator obtulit quandam citacionem summariam in iudicio
presens, autem ad infra petivit sibi dari copiam illius petitionis et sibi dare
terminum ad dicendum contra
ind. X., pondělí 11. VII. L₂, L₃
- F. (190ba) Tercius terminus
pondělí 24. VI., pátek 28. VI. L₂, L₃
- G. (191aa) Notarius signat super cartas terminacionis
pátek 28. VI., pondělí 1. VII. L₂, L₃
Tenores vero replicacionis per ordinem secuntur
- H. (192aa) Circa materiam replicacionum. Nota primo, quid sit replicacio...
(192ab—ba) Terminus
pondělí 1. VII., středa 3. VII. L₂, L₃, L₁, F
- I. (209ba—bb) Sentencia 25. IX., (209bb) Terminus
pondělí 30. IX. L₂, L₃

Je vidět, že hesla Zeleného nejsou vždy totožná s rubrikami našeho rukopisu. Zvláště zřetelné je to u E. Nechci tím říci, že by hesla byla v zásadě chybná. Nesoulad mezi nimi a rubrikami ztěžuje však rychlou identifikaci.

Ze srovnání lze již předběžně vyvodit shodu rajhradského exempláře s lipským rukopisem L₂, v němž je podle Zeleného dochováno nejstarší znění traktátu „Circa processum“.

Totožnost nebude však už tak naprostá, zkontrolujeme-li text otištěný Zeleným v dodatku. Pro textologické srovnávání mají tu význam jen rukopisy L₂ a L₃, z nichž druhý je podle Zeleného z r. 1402. Nechci opakovat, co uveřejnil Zelený, a proto předpokládám, že čtenář má jeho pojednání k dispozici. Kurzivou vyznačuji společné odchylky od L₂ a L₃, křížkem za slovem pouze od L₃, dvěma křížky pouze od L₂.

I. (194aa) Excepcio contra libellum.
domini *Ja.*, qui se dicit plebanum in *K.*, adversus honorabilem virum dominum *Pe.*, plebanum in *B.* (dále v textu: in *L.*) ... allodium Sultow, Suchow, seu

Dobra, quod allodium sive villa Jexo est situm seu⁺⁺ sita non infra limites ecclesie in Stampen, sed infra limites ecclesie in Jexo.

II. (196ba) Tenor vero dictorum posicionum est iste.

... Jo⁺⁺, plebani in Stampen contra dominum P., plebanum in Jexo⁺⁺.
... (Posicio prima) ... probare intendit, quod prope villam Januscho districtus Elsnicensis locatum ... quodam allodium ... Sulcow⁺...

III. (194ba) Tenor vero dicte carthe erat talis, videlicet contra.

Ad petitionem sive libellum domini Jo.⁺⁺, qui se dicit plebanum in Stampen ... contra ... dominum P., plebanum in Jexo ... Ø ... quod ecclesia parochialis in Jexo ... in villa Janu sive⁺ Peti Daban sunt infra limites ecclesie parochialis in Jexo⁺⁺.

IV. (203aa) Commissio pro exa(uditione) testium.

Ja., canonicus et officialis Wratislaviensis, discreto viro domino Jo., rectori ecclesie parochialis in Swydnicz...

V. (203aa—ab) Tenor citacionis talis est.

Nicolaus, rector Ø parochialis in Swidnicz, ... Ja., canonico et officiali Wratislaviensi ... Datum in Swydnicz.

VI. (205aa) Tenor vero dicte litere sequitur et est talis. Nos P., dei gracia episcopus Wratislaviensis, ... H., quondam J., Wratislaviensis episcopi, antecessoris nostri, ... Quod nos H., dei gracia episcopus Wratislaviensis, instrumentum sive literas ... domini L.⁺ ... predecessoris nostri, quondam Wratislaviensis episcopi ... (205ab) Nos L.⁺, ... Wratislaviensis episcopus, ... sub anno domini 1223⁺ ... decimas infrascriptas de Sultaw willula situata inter Janusch et Dobram⁺⁺ ... item de duabus Smarczewicz Polonicales nominentur in territolo⁺⁺ (misto: territorio) Wratislaviensi ... usque ad municionem civitatis Nowe⁺⁺ Manslaw⁺ ... Et quia predictae litere, sigillato sigillo predicti domini L.⁺, episcopi, ut premisimus ... de sigillo capituli Wratislaviensis ... (205ba) Hec litere una cum cruce legebantur.⁺H.e.

VII. (188ab) Secuntur termini

Anno domini millesimo Ø etc., indicione X lecta est citacio Ø⁺⁺, oblata per dominum Jo., procuratorem actoris; petivit sibi terminum dare ad li(bel)l(a)n(dum). Dicens dominus iudex decrevit sibi diem lune primam mensis Junii, presentibus a.b.c.etc. (Nota oblatam, nam debet sic scribi oblacio.)

Tunc veniente termino illo procuratori actoris ad libellandum statuto, idem procurator obtulit quandam citacionem summariam in iudicio. Pars autem adversa petivit sibi dari copiam illius petitionis et sibi dare terminum ad dicendum contra.

VIII. (196bb) Sexta posicio.

Item ponit ut supra et probare intendit, quod rectores sive plebani ecclesie in Stampen fuerant in possessione pacifica et quieta recipiendi, tollendi, signandi et deducendi integram decimam campestem provenientem et provenire potentem

singulis annis in et de dictis VII mansis a temporibus supra dictis, salva molestacione infrascripta.

Podle této kontroly pisař rajhradského rukopisu dosti často nahrazuje jména původní předlohy počátečním písmenem. To by dovolovalo závěr, že lipské rukopisy L₂ a L₃ jsou blíže základnímu znění traktátu než rajhradský, i když podle Zeleného je třeba datovat L₃ až do r. 1402.

Na první pohled také rajhradský exemplář zdá potvrzovat zjištění Zeleného, že se autor opíral o zápisy a listiny vratislavské diecéze. Tu však je nutné určitě zpřesnění a doplnění. Kromě počátku a konce rukopisu byl pro většinu traktátu (f. 188ba—209bb) skladatelem jako „vzorový“ kanonický proces, na němž je možno demonstrovat všechny potřebné písemnosti, vybrán spor mezi plebány ve Stępinu (Stampen) a v Jaksonovicích (Jexo, Jexonowicz) o desátky ze dvou lánů v Sulkově, které byly darovány kterýmsi držitelem statku z původních sedmi patřících kostelů v Januszkowicích (Januscho), filiálnímu k Jaksonovicím. Ve sporu bylo použito i listiny vratislavského biskupa Vavřince („L.“) sepsané brzy po 25. dubnu (in crastino beati Egidii confessoris) 1223, v literatuře dosud neznámé. Vzhledem k podrobnostem ve vzorových listinách nelze o realitě sporu pochybovat, nezdá se tedy, že by zmíněná listina biskupova byla vymyšlená.

Stępin leží 7 km západně od Olešnice, Jaksonowice jsou několik kilometrů severozápadně od něho. Januszkowice jsou situovány mezi Stępinem a Jaksonowicemi. Pouze Sulkov (Sultaw, Sulcow) nebyl identifikován. Jde asi o zaniklou ves, která stávala v trojúhelníku mezi Stępinem, Januszkowicemi a Dobrou a měla značnou rozlohu (7 lánů).³⁾ Docházelo u ní ke změnám názvu (f. 196ba—alodium Thome), jak podotýká i Zelený.⁴⁾ Tomuto místnímu určení dobře odpovídají ostatní jména blízkých osad a měst (Dobra = Dóbrè, Bora = Borowa, Elsnicz = Olešnica) i vzdálenějších lokalit, uvedených v listině z r. 1223 (Nowa Manslaw = Namysłów, Smarczewicz duo = Smarchowice Wielkie i Małe, ležící u Namysłowa). Ostatní místa jsou tak známá, že spor o ně být nemůže (Wrocław, Świdnica). Pochybnosti mohou vzniknout jen u kláštera „Luben“ (f. 186ba), poněvadž příslušná listina je datována v Praze. Tu jde asi o známý cisterciácký klášter v Lubici (pol. Lubiąż).

V části, která předchází při obou plebánů, jsou formuláře málo obsažné. Přesto

³⁾ Z rajhradského rukopisu fol. 196ba pasáže k tomu se vztahující: „Posicio prima... quod prope villa Januscho districtus elsnicensis locatum, situm et constructum fuit quondam allodium domini. d. cum septem mansibus ad ipsum pertinentibus, quod quidem allodium ab eius possessore Sulcow fuit vulgariter nuncupatum. Posicio secunda... quod dictum allodium demum processu temporis a quodam eius tunc possessore nuncupatum fuit allodium Thome cum septem mansibus prenotatis, licet nunc pro prii possessoris multitudinem et mansorum divisionem diversis nominibus vocetur ac eciam nuncupetur. Tercia posicio... quod dicti VII mansi ipsius allodii iacuarunt et iacent inter dictam villam Januscho et villam Dobra tangentes in una parte villam Stampen et in alia rivulum Dubra...“

⁴⁾ Zelený: o. c., s. 72.

však lze doplnit výčet místních jmen u Zeleného klerikem mohučské diecése (f. 184aa) a nejasnými lokalitami v pasáži „discretis viris, dominis in Croschow et in Purgis (?), earum ecclesiarum ebdomadariis“ (f. 186ab, místo posledního slova bylo v předloze pro rajhradský rukopis asi „prebendariis“). Obě místa musejí být však ve Slezsku. V prvním případě jde snad o Kraszowice, nejisto však které, zda na Svidnicku, což se mi zdá pravděpodobnější, nebo na Boleslavsku. Poněkud konkrétnější zmínka z řady vratislavských, pražských a podobných názvů, ale rovněž neurčitelná, je na f. 186bb „discretis viris, dominis M. et B., sancte Marie Magdalene et sancte Elizabeth civitatis B. ecclesiarum rectoribus“.

Vysoce důležitá, protože srovnatelná, je odchylka rajhradského kodexu od lipských opisů, která se týká kláštera sv. Marie v písku ve Vratislavi. Náš exemplář má „a venerabili viro, domino J., abbate monasterii sancte Marie in Arena extra muros Pragenses“ (f. 186aa), tedy znění, jaké se vyskytuje v rukopisech tzv. pražské skupiny, tj. té, v níž jsou slezské názvy nahrazovány více méně jmény z pražské diecése. To by postačovalo k závěru, že rajhradský opis je samostatnou větví lipské skupiny.

Ve třetí části traktátu, počínající se apelacemi (f. 213aa), se vyskytují kromě listin prozrazujících slezský původ i dokumenty, které připouštějí jinou provenienci. V manželské při je zmínka „ego nata Friderici etc., uxor legitima Henrici, nati B., civis Pragensis, a vobis domino A., canonico ecclesie Pragensis, quo anno M^oCCC^oLXXXVII^o (= 1387) die prima mensis Julii“. Ve „forma appellationis“ na f. 218ba jsou jmenováni „D., decanus Patha(viensis)“ a „Jo., episcopus Patha(viensis)“. I tato „forma“ se časově hodí k ostatním formulářům, neboť pasovský biskup Jan ze Scharffenbergu vládl v letech 1381–1387.⁵⁾

Proto bych na základě rajhradského rukopisu soud o původu listinného materiálu formuloval poněkud jinak než Zelený. Velká většina předloh pochází ze Slezska. Při zpracování v Praze byly však k nim přidány listiny z oblasti pražské a pasovské diecése, které byly potřebné k objasnění otázek kanonického procesu, pro něž neměl autor vzory ze Slezska. Závěr o místě sepsání „Circa processum“ je logický, uvážíme-li, že traktát byl určen k přednášení na pražské univerzitě.

V explicitu rajhradského rukopisu je jmenován notář Mařík (Mauricius). Tu je možný dvojnásobný výklad: buď Mařík traktát psal, nebo je jeho autorem. Dávám přednost první možnosti. Smíme zajisté předpokládat, že český sestavovatel „Circa processum“ by ve své práci použil především českých listinných vzorů. Pocházejí-li formuláře ze Slezska, pak to mluví pro autorství Slezana nebo — chce-li být opatrní — osoby se slezským prostředím zvláště úzkým způsobem spjaté. Avšak obsáhlý Luschkův seznam slezských notářů⁶⁾ žádného Maříka nezná. Argument ex silentio pro správnost tvrzení, že notář Mařík byl jen písařem,

⁵⁾ Eubel, Conradus: Hierarchia catholica medii aevi. Tom. I. Monasterii 1898, s. 412.

⁶⁾ Lushek, Fritz: Notariatsurkunde und Notariat in Schlesien von den Anfängen (1282) bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Weimar 1940, s. 160–237.

by nemusel být rozhodující, nabývá však na váze, víme-li, že stejnou rukou jsou psány v souboru složek, do něhož patří „Circa processum“, i části této příručky předcházející, tj. lektura Konráda ze Soltova „Firmiter credimus“ a odsouzené články. Následující část, pocházející z doby po zvolení papeže Martina V. r. 1417, je psána jinou rukou, a tedy se jí nemusíme zabývat. Soltovův traktát vznikl podle literatury⁷⁾ v letech 1387–1388. Byl by poněkud mladší než „Circa processum“, přijmeme-li tvrzení Zeleného, že tato příručka byla sestavena v r. 1387.

V Čechách a na Moravě známe dva notáře Maříky. Prvního Maříka, řečeného Purkrabě, syna Petra z Býkve,⁸⁾ můžeme vyloučit. Stal se totiž po r. 1392 menším písařem zemských desk, vykonával tedy funkci, při níž opis traktátu „Circa processum“, pojednávajícího o kanonickém procesu, nepotřeboval. A také po tomto roce víme jen o jednom notářském instrumentu, který sepsal, a to zrovna na počátku r. 1394. Můžeme to považovat za doklad, že náročný úřad vedl k omezení a pak k zastavení jiné — zde notářské — činnosti. Důvod o neúčinnosti opisování neplatí u druhého Maříka, řečeného Machuta z Hostivaře.⁹⁾ Byl to nejméně od r. 1381 generální prokurátor pražské konsistoře¹⁰⁾ a je jím (snad s přestávkami) dlouhá léta. Takový hodnostář měl jistě o příručku k vedení církevních procesů zájem. Navrhované ztotožnění notáře Maříka s Machutou by se dalo potvrdit, kdybychom měli k dispozici Machutův notářský instrument,¹¹⁾ který by se dal porovnat s písmem rajhradského rukopisu. S Machutovou rukou bychom se měli setkat v písemnostech pražské konsistoře, dosavadní pomůcky však — pokud je mi známo — takové identifikaci z pochopitelných důvodů nenapomáhají.

Nakonec je třeba se zabývat otázkou, kdo byl autorem „Circa processum“. Tršíška¹²⁾ upozornil na důležitost nadpisu lipského rukopisu L₂: „Incipit processus iudiciarius novus per magistrum Johannem Schussler Wratislaviensem Prage pronunciatum“ a považuje jej za rozhodující pro určení autorství. Lze pochopit, proč Zelený Tršíškovo zjištění nepřijal.¹³⁾ Vyšel z toho, že svobodné vědy byly základem pro studium práv a bohosloví. Proto odmítl představu, že by titul

⁷⁾ Tršíška, Josef: Literární činnost předhusitské university. Praha 1967, p. 111. Týž: Příspěvky k středověké literární universitě III. = In: AUC HUCP 10, 1969, fasc. 1, s. 26–27.

⁸⁾ Nuhlíček, Josef: Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských. Praha 1940, s. 102, č. 252. Tadra, Ferdinand: Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420). Praha 1892, s. 242, č. 220. Tomek, V. V.: Dějepis města Prahy. Díl 5. Praha 1905, s. 126.

⁹⁾ Nuhlíček: o. c., s. 109, č. 324. Tadra: o. c., s. 243, č. 249. Tomek: o. c., s. 124, 102–105.

¹⁰⁾ Vavřínek, Vladimír: Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Wenceslai IV. Tomus II. Fontes Archivi capituli ecclesiae Wissegradensis. Pragae 1968, s. 8, č. 4.

¹¹⁾ Nuhlíček: o. c., s. 109 takový instrument neuvádí.

¹²⁾ Tršíška: Příspěvky 3 (o. c. v pozn. 7), s. 46, č. 8.

¹³⁾ Zelený: o. c., s. 77, poznámka.

magistra práv mohl být získán dříve než stupeň mistra svobodných umění. Schussler se stal magistrum artium v Praze r. 1390, nemohl tedy r. 1387 sepsat právní traktát vyučovací povahy. Nemohla by také vzniknout hypotetická varianta traktátu z r. 1388. Není pak divu, že Zelený hledal autora mezi jinými osobami pražského univerzitního okruhu, které podle něho r. 1387 lépe odpovídaly.¹⁴⁾

Při tom však nezapomínal, že logická stavba jeho důkazového postupu je odmítnutím incipitu se Schusslerovým jménem velmi narušena. Lipský rukopis L₂ je podle Zeleného nejstarší. V době, kdy Schussler traktát přednášel, byl jeho procesní pořádek nový, tj. čerstvě sestavený. Takového termínu by jistě nebylo použito, kdyby šlo o starou, nebo aspoň starší kanonistickou příručku. Podle Zeleného je rukopis L₂ velmi blízký archetypu, není-li přímo sám archetypem, a byl psán (a tedy i přednesen) r. 1387, nebo nejvýše r. 1388.¹⁵⁾ Pak ale incipit nejstaršího rukopisu se nedá přejít způsobem, jak to učinil Zelený. Není totiž logické, aby opisovač uvedl jméno pouhého přednášče a při tom opomenul jméno důležitějšího profesora (dodávám: a autora), který „mohl“ připojovat poznámky k textu i obsahu přednášky.

Při řešení sporné otázky pomůže rajhradský rukopis. Datum v jeho explicitu totiž ukazuje, že není vůbec nutno předpokládat vznik traktátu již r. 1387. To potvrzuje také lipský rukopis L₃, který byl pořízen až r. 1402, ale přesto je rukopisu L₂ bližší než rajhradský. Všechny mají stejné indikce a stejná denní data.

Je lépe vyjít z toho, že v r. 1387 se odehrál reálný, ne fiktivní, spor obou plebánů z olešnického knížectví, který posloužil svými listinami jako pramenný základ pro traktát. Od doby sporu musil uplynout jistý čas, aby bylo možno dokumentů v pedagogické činnosti využít. Tato úvaha by ospravedlňovala posunutí data vzniku „Circa processum“ do údobí let 1390—1394, tj. do mezidobí, kdy se stal Schussler magistrum artium a kdy byl opsán rajhradský rukopis. Indikci XI v rukopise F, kterou Zelený¹⁶⁾ zdůvodňoval předpokládaný rukopis z r. 1388, lze vysvětlit jako důsledný opisovačský omyl. Místo ní bylo tu asi VI, což byla indikce platná v roce 1398, který je v rukopise F původně uváděn.

Navržená oprava data, kdy „Circa processum“ vzniklo, zjednodušuje problém, neboť odstraňuje vážnou námitku proti Schusslerovu autorství. Byl by to pak další důvod pro Tráškovu¹⁷⁾ interpretaci pojmu „pronunciare“ jako výrazu také (na toto slůvko kladu osobně důraz) pro autorskou činnost. Bylo již upozorněno na slovo „nový“ v explicitu L₂. Vzhledem k němu není třeba zatím odmítat tvrzení Zeleného, že rukopis L₂ je ze všech nejstarší, i když datování do r. 1387 neodpovídá skutečnosti.

¹⁴⁾ Zelený: o. c., s. 75—77.

¹⁵⁾ Zelený: o. c., s. 79, 72.

¹⁶⁾ Zelený: o. c., s. 71.

¹⁷⁾ Tráška, Josef: Modus pronunciandi. = In: AUC HUCP 12, 1972, fasc. 1—2, s. 87—90. Tam na p. 89 Tráška republika k námitkám Zeleného proti Schusslerovu autorství.

Die neu entdeckte und gleichzeitig älteste datierte Handschrift mit dem Explizit „Finitus est processus iudicarius per Mauricium notarium anno domini millesimo CCCmo nonagesimo quarto feria tertia ante festum sancti Sixti“ wurde im Archiv des Benediktinerklosters in Rajhrad gefunden, welches sich heute im Brünner Staatlichen Gebietsarchiv (Státní oblastní archiv) befindet.

Im Artikel wird die methodische Seite der Nachforschungen von Rostislav Zelený verfolgt, welcher die früher bekannten Handschriften untersuchte. Der Autor des Artikels kam so zur Schlussfolgerung, dass die Abschrift von Rajhrad einen selbstständigen Zweig der Leipziger (schlesischen) Variante bildet, die der Prager Gruppe der Handschriften des Traktates nahe steht. Er präzisiert dann weiter die geographischen Angaben über den Streit zweier Plebanen aus dem Fürstentum Olešnice im Jahre 1387, welcher für das Handbuch „Circa processum“ die Mehrzahl des Quellenmaterials stellte.

Nach dem Erachten des Autoren kann der öffentliche Notarius Mařík Machuta von Hostivař und Generalprokurator des Prager Konsistoriums als Schreiber der Handschrift angeführt werden, da von ihm auch andere Teile des Kodex, die im Artikel aufgezählt werden, abgeschrieben wurden.

Im Artikel wird die Datierung des Archetypus durch Zelený, der diese für das Jahr 1387, höchstens aber für das Jahr 1388 angibt, abgelehnt und die Entstehung des Traktates wird in die Jahre 1390—1394 verlegt. Dadurch wird, wie schon Josef Tráška bemerkte, sehr wahrscheinlich, dass als Autor des Traktates Johannes Schussler Wratislaviensis angeführt werden kann.

**PRAŽSKÁ LÉKAŘSKÁ FAKULTA
 A PRVNÍ ZEMSKÝ ZDRAVOTNÍ ŘÁD PRO ČECHY Z ROKU 1753
 (1. ČÁST)**

EVA ROZSÍVALOVÁ

Ke studiu zdravotnických problémů, kterými se fakulta zabývala v době vydání prvního zdravotního řádu pro Čechy, před jeho vyhlášením a v období jeho platnosti, zvolila jsem předně protokol fakulty z let 1753—1771. Musela jsem ovšem přihlížet i ke staršímu období, o němž pojednává protokol z let 1727—1753, který jsem již dříve podrobněji probírala¹⁾. Protokoly jsou obsažné knihy záznamů o fakulturních jednáních, jsou však vedeny nejednotně. Záleželo na péči a zájmu toho kterého děkana, zda vše, co se na fakultě projednávalo, do protokolu zaznamenával a jak obsáhlé a přesné byly jeho záznamy. Vzdor nejednotnosti a místy zejména ve starším protokole neuspořádanosti zápisů jsou to důležité prameny zpráv o fakultě pro své období. Vedle protokolu bylo nutno doplňovat zprávy i z jiného materiálu Archívu Univerzity Karlovy. Např. z fakulturní matriky z let 1654—1783, resp. z její tištěné edice²⁾ a z knihy dekretů z let 1745—1762.³⁾

Zdravotnické řády z r. 1753 pro Čechy⁴⁾ a tu část Slezska, která i po r. 1742 zůstala součástí českého státu⁵⁾, materiály, pojednávající o přípravě zdravotního řádu pro Čechy⁶⁾, i zdravotní řád pro pruské Slezsko⁷⁾, který byl pro přípravu zdravotních řádů Českého království vzorem, i některé další materiály, zejména tzv. protokoly reskriptů⁸⁾, jsem studovala ve Státním ústředním archívu. Zdravotní řád pro Moravu z r. 1752 v Archívu Národního muzea⁹⁾, rukopis stanov

¹⁾ Archív Univerzity Karlovy, A 31 I, II; viz též Rozsivalová E., K funkci pražské lékařské fakulty ve zdravotnictví (Záznamy k protokolu lékařské fakulty z let 1727—1753) AUC/HUCP, roč. XIII (1973) č. 1—2, str. 99—119.

²⁾ Archív Univerzity Karlovy, M. 63; *Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis, 1657—1783*. K vydání připravili K. Kučera, M. Truc, Praha 1968.

³⁾ Archív Univerzity Karlovy, A 110.

⁴⁾ Státní ústřední archív, (dále jen SÚA) PT I, 1753, červenec 24.

⁵⁾ SÚA PT I, 1753, říjen 13.

⁶⁾ SÚA ČG Publ. 1748—55, N 3/15.

⁷⁾ SÚA ČG Publ. 1748—55, N 3/35.

⁸⁾ SÚA Protocolum rescriptorum.

⁹⁾ Archív Národního muzea, sign. 24/D/1.

pražské lékařské fakulty z konce 17. stol.¹⁰⁾ v Památníku národního písemnictví, tištěný text stanov v J. D. Johnově „Lexikon der Medizinalgesetze“, v němž je publikována i řada dalších zdravotnických nařízení, zejména z 18. století, v jehož posledním desetiletí Lexikon vyšel. Musela jsem se přirozeně seznámit i se starší a novější literaturou, pojednávající o historii univerzity a zdravotnictví v Čechách v období, jímž se v práci zabývám. Archivní prameny a literaturu na příslušných místech cituji. Děkuji pracovníkům všech uvedených archivů za pomoc při vyhledávání materiálu a umožnění jeho studia. Neméně děkuji pracovníkům Ústavu pro dějiny lékařství za iniciativní připomínky, všestranné pochopení i pomoc při práci.

☆

Zemský zdravotní řád pro Čechy, vydaný 24. července 1753¹¹⁾, obsahuje důležitá nařízení pro jednání pražské lékařské fakulty. Řád nebyl prvním svého druhu a nebyl ani prvním v habsburské monarchii, k níž naše země tehdy patřily. Byl typickým vyjádřením politiky Marie Terezie, která v rámci svých osvícensko-absolutistických snah o posílení ekonomické a vojenské státní moci projevila po vzoru jiných vládců v 18. stol. velkorysé organizační snahy i ve zdravotnictví. Zdravotní politika tereziánského absolutismu souvisela i s populacionistickými naukami, které vyvrcholily o málo později v díle Josefa v. Sonnenfelse.¹²⁾

Již v první polovině 18. stol. kladl např. základy organizaci zdravotnictví v Rusku Petr I.¹³⁾, v Prusku Fridrich Vilém. Příným politickým impulsem k vydání zdravotních řádů v Čechách, na Moravě¹⁴⁾ a ve Slezsku, byl nepochybně zdravotní řád, který vydal úhlavní nepřítel Marie Terezie, pruský král Fridrich II. pro tu část Slezska, kterou v r. 1742 ve válce proti Marii Terezii oddělil od zemí Českého království. Všechny tři zdravotní řády vyšly ve formě tištěných patentů. Nebylo jistě náhodné, že vyšly nejprve pro země, které s Fridrichovým nově dobytým Slezskem sousedily. Pro celou monarchii byl vydán zdravotní řád, zvaný obvykle sanitní normativ, až v r. 1770.¹⁵⁾

¹⁰⁾ Památník národního písemnictví, sig. D H III 10, Pag 61—71.

¹¹⁾ SÚA, PT I 1753 červenec 24.

¹²⁾ Hlaváčková L., Lékařské taxy v Čechách v druhé pol. 18. a první polovině 19. stol., Čs. zdravotnictví 14, 1966, str. 433; Vaněček V., Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1964 str. 253—267 aj.; Sinkulová L., Z historie základních zdravotnických zákonů rakousko-uherských, Čs. zdravotnictví, 18, 1970 str. 426; o souvislosti tereziánské zdravotní politiky s populacionistickými naukami a jejich hospodářskopolitickém a kamerálním zdůvodňování pojednává např. též L. Sommerová v práci Die österreichischen Kameralisten, Studien zur Social-, Wirtschafts- u. Verwaltungsgeschichte Bd. XII, Wien 1920.

¹³⁾ Batkis G. A., Organisaace zdravotnictví, Praha 1951, str. 52; Bazanov V. A., Selivanov V. J., Selivanov E. F., Medicinskije pamjatnyje mesta Leningrada, Leningrad 1972, str. 7; Eulner H. H., Die Entwicklung der medizinischen Spezialfächer an den Universitäten des deutschen Sprachgebietes, Stuttgart 1970, str. 44.

¹⁴⁾ Archiv Národního muzea, (dále ANM) sign. 24/D/1; SÚA PT I 1753 říjen 13; SÚA ČG Publ. 1748—55 N 3/15,35.

¹⁵⁾ Wiesner A., Dějinný vývoj správy zdravotní v Československu, Věstník min. zdrav., roč. VII, 1924, str. 74 ad.

Jak zdravotní řád pro pruské Slezsko, tak i zdravotní řády pro země Českého království byly v hlavních zásadách stejné. Stanovily požadavky na vzdělání a povinnosti zdravotníků, možnost evidence o jejich rozmístění a činnosti, aby tak bylo možno co nejlépe, ovšem na tehdejší úrovni, zajistit péči o zdraví obyvatelstva a zamezit stále ještě hrozícím a šířícím se epidemiím.

Zdravotní řády nezapomínaly také zdůrazňovat důležitost soudně lékařských vvšetření a soudně lékařských pitev. Organizovaly dozor nad zdravotnictvím a ustanovovaly dozorcí orgány v jednotlivých krajích, na něž se tehdy dělily jak země Českého království, tak i pruská část Slezska. Lišily se přirozeně podle specifika každé ze zemí, zejména v ohledu správním, ale i v některých jiných problémech, k nimž se ještě na příslušných místech textu vrátíme.

V pruském Slezsku¹⁶⁾ měla být nejvyššími orgány řídicími zdravotnictví dvě tzv. medicínální kolegia. V zemích Českého království byla to v každé zdravotní, resp. sanitní komise. V pruském Slezsku, na Moravě ani ve Slezsku, které zůstalo ve svazku s Českým královstvím, nebyl zdravotní řád orientován na lékařskou fakultu. V žádné z těchto zemí lékařská fakulta totiž nebyla.

V Čechách byla univerzita s lékařskou fakultou. Tím se zejména zemský zdravotní řád pro Čechy od ostatních zdravotních řádů odlišoval, že úkoly výchovy a dozoru vůči zdravotníkům dával lékařské fakultě, zatím co v ostatních zemích musily být po odborné stránce nejvyššími zdravotnickými instancemi medicínální kolegia, resp. zdravotní komise.

V evidenci a dozoru na zdravotnické pracovníky, a to nejen na doktory medicíny, měla pražská lékařská fakulta starou tradici. Když byla její činnost v 17. stol. byt i v nedokonalé formě obnovena, hlásila se o tato svá práva žádostí k císaři r. 1651.¹⁷⁾ Císař je fakultě přiznal. Zkoušky a dozor fakulty nad zdravotníky byly pak také zahrnuty do návrhu univerzitních stanov*) předloženého císaři v témž roce. Podrobněji jsou probírány ve fakultních stanovách z druhé pol. 17. stol., které jsou známé ve starší verzi jako „antiqua“ a novější „renovata“.

¹⁶⁾ SÚA ČG Publ. 1748—55, N/3/35; v prusko-slezských medicínálních kolegiích byly předsedy radové válečné a dominiální komory, členy 3 lékaři, 2 chirurgové, 2 lékárníci a 2 sekretáři; na Moravě sestávala komise z 2 radů tamější reprezentace a komory, kteří měli na schůze zvat brněnského krajského fyzika a tamější fyziky městské; sídlem komise mělo být Brno; obdobná komise měla sídlit ve zbývajícím Slezsku v Opavě (SÚA PT I 13. říjen 1753; ANM sign. 24 D/1; Wiesner A., Dějinný vývoj správy zdravotní v Československu, Věstník min. zdrav. roč. VII, 1924, str. 73).

¹⁷⁾ AUK A 31/I 39—40; SÚA sign. SM/P 118/1/1650—59, Fol. 54—7; Schnabel G. N., Geschichte der juristischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandeischen Hochschule zu Prag, Prag 1827, díl I. str. 52, 149—157; Památník národního písemnictví, sign. DH III 10 Pag. 61—71; John J. D., Lexikon der k. k. Medizinalgesetze díl VI., str. 193—272; překlad stanov viz příloha ke kand. dis. práci J. Kábrt, Didakticko-metodický proces na pražské lékařské fakultě koncem 17. a v průběhu 18. století, str. XCVI—VII, Praha 1977.

*) Za překlad latinského návrhu stanov a dalších latinských textů, použitých v této práci, děkuji knihovníkovi Ústavu pro dějiny lékařství s. P. Šnebergovi.

Fakulta v nich dala pravidla pro studium, povinnosti a práva doktorů medicíny, chirurgů, lazebníků, lékárníků i porodních bab. Snažila se o ovládnutí zkoušek a dozoru nad zdravotníky v celých Čechách. Obtíže se vyskytovaly v praxi, protože měla k prosazování své autority donucovací prostředky jen velmi omezené a čím byla vzdálenost zdravotníků od Prahy větší, tím méně je mohla uplatňovat. Fakulta byla nejvyšší odbornou autoritou ve zdravotních záležitostech. Podléhala stavovskému sněmu a pražskému místodržitelství, které se však do její činnosti prakticky nevměšovalo a snahy fakulty o dozor nad zdravotnictvím nepodporovalo. Tím méně se o záležitosti školské a zdravotnické zajímala česká dvorská kancelář v sídle panovníka.

Tyto vztahy odpovídající politickému uspořádání habsburské monarchie před obdobím osvícenského absolutismu se ve čtyřicátých letech 18. stol. začaly měnit v rámci osvícensko-absolutistických snah Marie Terezie, směřujících ke správnému sjednocení jejích zemí.¹⁶⁾ České místodržitelství bylo v r. 1749 zrušeno a stejně jako v ostatních zemích zřízena královská reprezentace a komora. Také česká královská kancelář ve Vídni byla v témž roce zrušena současně s rakouskou královskou kanceláří a zřízeno „directorium in publicis et cameralibus“ pro správu českých a rakouských zemí. V r. 1762 došlo k dalším správním změnám v monarchii. Directorium se změnilo ve spojenou českou a rakouskou kancelář a královská reprezentace a komora v Praze na gubernium. Všechny tyto změny probíhaly za současného procesu byrokratisace správy, v níž šlechta byla nahrazována placenými a na státní správě ekonomicky závislými úředníky.¹⁹⁾

Také ve zdravotnictví a zdravotnickém školství dochází k centralizačním snahám; již v r. 1747 vydala císařovna dekry, podle kterých měly být provedeny reformy ve výuce na fakultě filosofické, právnické a lékařské.²⁰⁾ Pro řešení problémů zdravotnických byla zřízena ve Vídni 3. 1. 1753 dvorská sanitní deputace. Již 18. října 1751 jmenovala však císařovna sanitní, resp. zdravotní komisi v Praze a uložila jí sestavit pro Čechy zemský zdravotní řád. Předsedou pražské zdravotní komise se stal hr. Věžník, rada královské reprezentace a komory, členy hr. Sinsendorf a sv. pán Textor, kterého později vystřídal hr. Vratislav. Sezením komise byli přítomni i tři členové pražské lékařské fakulty: její tehdejší děkan pražský fyzik Fr. Ferd. Kirchmayer, profesor Fr. Dutoy a profesor Vil. Mac Neven. Komise zaslala svůj první návrh zdravotního řádu císařovně v srpnu r. 1752. Další návrhy, opravené na základě připomínek osobního lékaře císařovny a jejího rádce ve věcech zdravotnických, školských a v řadě dalších kul-

turních otázek G. van Swieten²¹⁾, v lednu a květnu r. 1753. Poslední návrh císařovna schválila a dala příkaz k jeho vytištění. To bylo uskutečněno v červenci téhož roku.

☆

V následujícím roce po vydání zdravotního řádu byli pro jednotlivé univerzitní fakulty jmenováni jejich direktori.²²⁾ Předním úkolem direktorů bylo dbát o uskutečnění reformy. Pro pražskou lékařskou fakultu byl jmenován direktorem Vil. Mac Neven, od r. 1749 mimořádný profesor patologie na pražské lékařské fakultě. S jeho jménem se v protokolech při fakulturních jednáních v následujících letech často setkáváme. Osobnost Mac Nevenova nebývá v historii fakulty zaznamenávána jednoznačně kladně. Ze stránek fakulturního protokolu nabýváme dojmu, že po sjednání jakéhos takéhos pořádku, spojeného s řadou Mac Nevenových osobních sporů²³⁾ s profesory, polevila i jeho energie. Jeho zásahy, často tvrdě namířené proti fakulturnímu zvyklostem, vedly však po někdy trpkých cestách k nespornému pokroku a prospěchu fakulty.

Děkan fakulty, dříve první osoba na fakultě, byl direktorem odsunut na druhé místo. Děkaní bývali voleni z řad profesorů i doktorů medicíny. Van Swieten prosadil²⁴⁾ pro vídeňskou lékařskou fakultu již před vydáním zdravotního řádu pro Čechy, aby tam profesori za děkany voleni nebyli, aby totiž nebyli rušeni ve svých učitelských povinnostech. V 60tých letech²⁵⁾ bylo obdobné císařské nařízení vydáno i pro Prahu. Funkční období děkana trvalo rok, někdy však byli voleni opakovaně. Jejich povinnosti záležely v péči o záležitosti školské i zdravotnické, z nichž většina byla projednávána ve schůzích fakulturního sboru doktorů. Ty také děkan, až do změn na počátku direktorátu, svolávali a předsedali jim.²⁶⁾ Od července 1756 je v protokolech výslovně zaznamenáno, že lékařská sezení — schůze fakulturního doktorského kolegia — svolává direktor.

V období, o němž pojednáváme, byli profesory pražské lékařské fakulty: Joh. Ing. Mayer z Mayersbachu (1757)²⁷⁾, profesor lékařské praxe a senior fakulty, Joh. Ant. Scrinici (1697—1773), známý řadou vědeckých spisů a záslužným pěstováním fyziky a chemie. S jeho životopisem a bibliografií se setkáváme v díle M. A. Voigta, Ign. Borna a F. M. Pelcla, Effigies virorum eruditorum, pars II., Pragae 1775, pag. 120—126, které již v 2. polovině 18. století přineslo

21) G. van Swieten, vysoce osvícený lékař, který se pro své katolické vyznání nemohl uplatnit v rodném Holandsku, stal se jedním z tzv. „vídeňských velikánů“ doby Marie Terezie (Ed. Winter, Josefismus a jeho dějiny, Praha 1945, str. 25—27, 33 ad.; L. Sinkulová, 200 let od smrti G. van Swieten, Praktický lékař 1972, roč. 52, str. 904).

22) Hasner Jos., Der medizinische Studiendirektor W. Mac Neven, Prager medizinische Wochenschrift, 1884, str. 113, 114.

23) AUK A 31/II, 69, 70, 94—5 aj.

24) SÚA ČG Publ. 1748—55 N 3/35.

25) AUK A 31/II 266.

26) AUK A 31/II 69, 70, 76, 126.

27) AUK A 31/I/57 ad. 31/II/155, M 4 str. 70—127, C 101.

16) Vaněček V., Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1964, str. 253, 267 aj.

19) Klabouch J., Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1956, str. 168

20) Tomek V. V., Geschichte der Prager Universität, Prag 1849, str. 314; Lesky E., Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Archiv für österreichische Geschichte 122, Bd. I., str. 25; SÚA ČG Publ. 1748—55 N 3/15.

mnoho pro pokrokové chápání českých dějin.²⁸⁾ Scrinici byl také profesorem lékařské praxe a od r. 1757 seniorem fakulty. V úřadě seniora postrádal však proti svým předchůdcům mnoho z dřívější pravomoci i „seniorský plat“ 1 000 zl. ročně.²⁹⁾ Scrinici, stejně jako anatom Dutoy, patřil k hlavním odpůrcům direktora Mac Nevena.³⁰⁾ Fr. D u t o y byl děkanem fakulty v r. 1753—43³¹⁾, v prvním roce po vyhlášení zemského zdravotního řádu. Jeho zápisy ve fakultním protokolu ukazují jeho velký zájem o uvádění zdravotního řádu v život. Tím více nás udivuje, když byl brzy nato obviňován, že nekoná své povinnosti, zejména co se týče přednášek z porodnictví, zdravotním řádem mu nařízených. K tomu se však ještě vrátíme. Pro neshody s direktorem vzdal se Dutoy profesury r. 1762.

V r. 1749 byl mimořádným profesorem pro botaniku jmenován Jos. Adalb. S c o t t i, který založil na fakultě první botanickou zahradu.³²⁾ Profesury se vzdal již v r. 1761. V r. 1752 přichází další mimořádný profesor Jan Kř. B o h á č (1724—1768), zvaný někdy „prvním skutečným a výhradním teoretikem na pražské lékařské fakultě“³³⁾ pro své dosud vysoce ceněné přírodovědné práce. Nástupcem Dutoyovým v profesuře anatomie³⁴⁾ se stal Jos. Tad. K l i n k o š (1734—1778). K jeho zásluhám jako učitele patří, že zavedl pravidelné demonstrační pitvy. Jeho přednášky navštěvovali také kandidáti chirurgie.

V 60tých letech přišli na pražskou lékařskou fakultu z Vídně profesor fyziologie Fil. Ambr. M a r h e r r³⁵⁾ (1738—1771) a profesor patologie Tadeáš B a y e r (1737—1808). Ten se stal v 70tých letech 18. stol. zástupcem direktora Mac Nevena³⁶⁾ a v r. 1785, po přechodném působení mimo fakultu, direktorem fakulty. Jako protomedik byl současně nejvyšším pánem nad zdravotnictvím v Čechách. To však již patří do období pozdějšího, než kterým se nyní zabýváme.

DOKTOŘI MEDICINY

K předním povinnostem, které zemský zdravotní řád dával fakultě, patřilo vyučovat a zkoušet kandidáty, ucházející se o doktorát mediciny. Ačkoliv

se fakulta již ve stanovách ze 17. stol.¹⁾ snažila hledat cesty, jak získat do svého svazku všechny lékaře v Čechách působící, neuspěla plně. I z textu zdravotního řádu²⁾ vyplývá, že ještě v polovině 18. století byla v Čechách řada lékařů, kteří byli nazýváni *medicinae practici* a neměli doktorát pražské lékařské fakulty.³⁾ Způsob inkorporací, obsažený ve stanovách z r. 1690 pro získávání doktorátu pražské lékařské fakulty za snažších podmínek, se neosvědčoval a fakulta byla nucena zpřísnovat zkoušky. Zvyšovala také již v období před vydáním zdravotního řádu poplatky za inkorporace, a to přirozeně nelákalo lékaře v Čechách působící, aby se ucházeli legální cestou o získání povolení ke své praxi v Čechách.

Byly proto v první polovině 18. století případy, v protokole teprve později zaznamenané⁴⁾, kdy děkan nebo senior fakulty z moci své funkce dal povolení k lékařské praxi a poplatek za ně strčil do své kapsy. Na tyto případy narážel i van Swieten svojí ostrou poznámkou „accipiamus pecuniam et remittamus asinum in patriam“.⁴⁾

Zdravotní řád žádal, aby i tito *medicinae practici* byli fakultou přísně zkoušeni. Zemský zdravotní řád⁵⁾ dával kandidátům pro získání doktorátu různé možnosti, podle toho, zda na fakultě studovali či nestudovali. To se zobrazilo i v taxách, které museli platit. Lékaři, kteří na pražské lékařské fakultě nestudovali a chtěli praktikovat, podle českého znění zdravotního řádu „obchod vésti mínili“ v Čechách, podstupovali na fakultě zkoušky a disputace pro inkorporaci, zvanou v českém znění zdravotního řádu „přivtělení“. Podle toho, zda se rozhodli nabýt práva „hlasu a křesla“ v pražském sboru doktorů a praktikovat v Praze, nebo zda na toto právo nerefletovali, řídila se výše taxy, kterou museli složit. Obhajoba disertace, kterou kandidáti sepsali, se konala za přítomnosti některého z profesorů jako předsedy, jemuž také platili zvláštní taxu. Později se ustálil zvyk, že bylo možno obhajovat — disputovat bez předsedy.⁶⁾ Po obhajobě následovala promoce. Výše tax dosahovala na pražské lékařské fakultě pro doktoráty i inkorporaci a tím i pro povolení k provádění lékařské praxe 100 i několik set zlatých.

Pro srovnání si uvedme výši tax, předepsanou kandidátům lékařské praxe na

1) John J. D., l. c. str. 254—5.

2) SÚA PT I 1753, červenec 24, B' 2.

3) AUK A 31/II/301, 298.

4) SÚA ČG Publ. 1748—55 N/3/15.

5) SÚA PT I/1753 červenec 24, B', B 2.

6) AUK A/31/II/101, 125.

**) Nezabývám se studiem doktorů mediciny, protože jsou tomuto problému věnovány práce J. Kábrty, E. Chlumské a J. Paroubkové; za zapůjčení rukopisů jejich prací jim děkuji. Názvy prací uvádím na příslušných místech v citacích literatury. Z týchž důvodů se také zkouškami budoucích doktorů mediciny zabývám jen zcela stručně, na rozdíl od obdobných problémů ostatních zdravotnických profesí.

28) Kutnar Fr., Přehled dějin Československa v epoše feudalizmu IV, Praha 1963, str. 71; Nový L. a kol., Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století Praha 1961, str. 110, 111, 114, 116, 120, 121, 410; Weiss V., Dějiny chirurgie v Čechách, Praha 1891, str. 20, 23; SÚA Prot. resc. únor 1758, inv. č. 2782, str. 74—5.

29) Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964, str. 151; Kábrt J., l. c., str. 112; Chlumská E., Ideová a odborná příprava posluchačů mediciny ve filosofickém kursu na přelomu 17. a 18. století, Praha 1967, kand. disertace.

30) AUK A 31/II/78. SÚA Prot. resc. inv. č. 2774 leden, červen 1755, str. 1—5.

31) AUK C 101; AUK A 3 II 18.

32) AUK C 101; Nožička J., Z historie našich botanických zahrad, Živa, 1966, roč. XIV (LII) str. 41—3.

33) Frankenberger Zd., Jan Kř. Boháč, Věstník král. čes. spol. nauk, 1951, str. 42.

34) AUK C 101; Weiss V., l. c. str. 24.

35) Hirsch A., Lexikon hervorragender Ärzte aller Zeiten und Völker, sv. IV, Wien und Leipzig 1886, str. 134—5.

36) Lesky E., l. c. 71.

Moravě⁷⁾ a ve Slezsku⁸⁾, které zůstalo při Českém království a ve Slezsku pruském.⁹⁾ V předpisu poplatků ve zdravotních řádech pro tyto země není uveden titul doktora medicíny, zřejmě proto, protože se tam počítalo s působností mnoha lékařů bez doktorátu. Proti taxám pražské univerzity byly poplatky tamějším zdravotním kolegiím nebo komisím daleko nižší. Řády také předpokládaly možnost získání práva na praxi bez zkoušek na základě tzv. legitimace. Na Moravě měli „pro legitimatione“ platit úřední lékaři, fyzici 15 zl., „medicinae practici“ v královských městech 10 zl., mimo královská města 5 zl. Za zkoušku „medicus“ bez bližšího označení 24 zl.

Zemský zdravotní řád pro část Slezska, které patřilo i nadále k zemím Marie Terezie, uváděl taxy stejně vysoké jako na Moravě. Jen nomenklatura byla odlišná tím, že místo královských měst byla ve Slezsku uváděna města knížecí. Pruský zdravotní řád předepisoval za „schválení“ lékaře nebo fyzika ve Vratislavi 12 tol. 13 gr., za „schválení“ lékaře mimo Vratislav 6 tol., za zkoušku lékaře ve Vratislavi 10 tol., za zkoušku lékaře mimo Vratislav 6 tol.

Pro zpřesnění představ o vzájemném poměru měnových jednotek, s nimiž jsme se v práci již setkali, a budeme i nadále setkávat, uvedme si následující srovnání¹¹⁾ tzv. konvenční měny, která byla v zemích české koruny zavedena v r. 1750. V r. 1753 a později k ní přistoupily některé další země. Základem byla tzv. kolínská hřivna (233,8 g), z níž bylo raženo 10 tolarů. V Prusku 14 tolarů. Poměr zlata ke stříbru v této měně byl 1 : 14,155.

Tolar	Zletých	Grošů	Krejcarů	Denárů
1	2	40	120	720
	1	20	60	360
		1	3	18
			1	6

Hodnota českého zlatého se během našeho období snížila. V roce 1765 měl hodnotu 56 kr.

Mimo uvedené měnové jednotky setkáváme se v práci ještě s následujícími: Dukát zv. v protokole pražské lék. fakulty aureus¹¹⁾ 3 zl. 10 kr.
Imperiál¹²⁾ 1 zl. 30 kr.

7) ANM, sign. 24 D/1.

8) SÚA PT I/1753 říjen 13.

9) SÚA ČG Publ. 1748—55 N/3/35.

10) Pošvář J., Měna v českých zemích, Opava 1962, str. 119—126; Pošvář J., Die Währung in den Ländern der Böhm. Krone, Graz 1970, str. 83—110.

11) Za potvrzení správnosti mé domněnky, že termín aureus, používaný v protokolech pražské lékařské fakulty, znamená dukát, děkuji prof. dr. Em. Nohejlové—Prátové.

12) John J. D., str. 252.

Výsledky zkoušek zaznamenávané ve fakultním protokolu z období po vydání zdravotního řádu ukazují¹³⁾, že požadavky profesorů proti předcházejícímu období značně stouply. Tak hned prvnímu kandidátovi Kuhnovi, který byl zkoušen 3. prosince 1753¹⁴⁾ podle nových předpisů, byla zkouška uznána jen proto, aby nebyl poškozen vzhledem k těm, kdo podstoupili zkoušky před reformou. V protokole musil po zkoušce potvrdit svým podpisem, že bude tři roky pracovat jen pod dozorem zkušeného praktika a že nebude o léčení samostatně rozhodovat. Promoval brzy nato 6. prosince.¹⁵⁾

Byli ovšem i takoví kandidáti, kteří po zkoušce, u níž neuspěli, se vrátili a neuspěli znovu nebo se již nevrátili vůbec.¹⁶⁾ I po přísných reformách, namířených proti „shovívavosti a spolčování“ na pražské lékařské fakultě, se přinejmenším o termíny zkoušek s jejími hodnostáři smlouvat dalo.¹⁷⁾ Není proto divu, že výtky k praxi u zkoušek dostávala fakulta ještě v r. 1768.¹⁸⁾ Císařovna tehdy fakultě pohrozila, že zjistí-li se u někoho nadřezování, bude poslán k přezkoušení do Vídně a když tam neuspěje, bude zbaven gradu. To už bylo 14 let po ustanovení Mac Nevena direktorem a podporuje to naše mínění, že Mac Neven přes některé své energické zákroky na počátku své vlády pomalu splýval s fakultou a jejími praktikami.

Našli jsme však zprávy i o některých kandidátech velmi pilných, kteří během půl roku i kratší doby složili tentamen, examen, předložili disertaci, obhájili ji a byli promováni. S těmi se obvykle setkáváme v pozdějších letech jako s profesory¹⁹⁾ nebo krajskými fyziky.²⁰⁾ Jako zvláštní pílí vydobyté, označil děkan 21. března 1756 tituly dr. Mac Mahona a dr. Šlemmera.²¹⁾

Pokud jsme po r. 1753 našli záznamy o inkorporacích, jednalo se o lékaře mimopražské. Gotfr. Henr. Joh. Tröschel, lékař v Teplicích, obhajoval např. 6. 2. 1760²²⁾ disertaci „De morbis ex situ alieno uteri“. Elegantně odpovídal a získal právo praktikovat a právo na hlas i křeslo v doktorském sboru. Joh. Vismayer, lékař v Klatovech, byl zkoušen 11. 8. 1763 pro inkorporaci bez hlasu a křesla v přítomnosti direktora, děkana a tří profesorů.²³⁾ To bylo obvyklé složení komise pro zkoušky budoucích doktorů medicíny.

Dlouholetým kandidátem inkorporace byl lékař Karel Brettschneider. Měl

13) Kábrt J., l. c. str. 147—8; Paroubková J. — Poláčková M., Studium na pražské lékařské fakultě v 18. století ve světle děkanských protokolů. AUC/HUCP, roč. XII (1972) č. 1—2, str. 144.

14) AUK A 31/II/12—13.

15) AUK A 31/II/17.

16) AUK A 31/II/26.

17) SÚA ČG Publ. 1748—55, N/3/15.

18) AUK A 31/II/490.

19) AUK A 31/II/242—3, 292, 294, 447—4.

20) AUK A 31/II/202, 213, 217, 316, 324, 493, 494, 508.

21) AUK A 31/II/150.

22) AUK A 31/II/232; A 31/I/470.

23) AUK A 31/II/354, 384, 232, 372, 375.

povolení k praxi od děkana dr. Gronnera podle starého způsobu schvalování praxí. O zkoušku na fakultě vyjednával již od r. 1749. Několikrát požádal fakultu o odklad, ale konečně přece zkoušky složil²⁴⁾ a obhájil disertaci „De nutritione foetus“ a to dokonce se značným úspěchem. Mezi těmi, jimž platil 1. října 1753, tedy již v době po vydání zdravotního řádu, poplatek za budoucí zkoušku, byli i senior fakulty a zkušební komisař z fakultního kolegia dr. Ering. Celková výše Brettschneiderova poplatku byla 125 zl.²⁵⁾

Proti účasti seniora při zkouškách vyslovoval se velmi ostře van Swieten ve svých připomínkách ke zdravotnímu řádu.²⁶⁾ Snažil se všemožně o zvýšení odborné úrovně zkoušek a jejich zpřísnění a seniori fakult, podle jeho názoru, přísnosti zkouškám nepřidávali, spíše pomáhali pletichám a spolčování.

Podobně tomu bylo i se zkušebními komisaři z doktorského sboru. Zda mají členové sboru doktorů právo být zkušebními komisaři, ptal se děkan předsedy univerzitní komise v prosinci r. 1753.²⁷⁾ Odpověď dostal jednoznačně negativní.

Podobný případ dlouholetého praktika jako Brettschneider byl i doktor Zeidler ve Stříbře. Promoval před lety na univerzitě v Římě a v r. 1747 dostal povolení k praxi v Čechách od děkana lékařské fakulty Scrinchiho. V r. 1762 5. března složil na fakultě zkoušku.²⁸⁾ Obstál prostředně a dostal povolení k další praxi bez práva na hlas a křeslo ve fakultním sboru. Zkouška je zaznamenána jen jedna a jeho disertaci, podobně jako u Vismayera, neznáme.

Po r. 1754 býval ovšem i u inkorporačních zkoušek direktor fakulty. Případ Petra Eliase Pachofera²⁹⁾, který získal v r. 1765 inkorporaci bez práva na hlas a křeslo ukazuje, že taxa, kterou složil, byla daleko vyšší než např. taxa Brettschneiderova a že největší část z ní dostal

direktor fakulty	157 zl. 12 kr.
děkan	24 zl.
prof. Scrinchi	70 zl.
prof. Boháč	70 zl.
prof. Klinkoš	40 zl.
pokladna fakulty	5 zl. 6 kr.
děkan za immatrikulační přísahu	8 zl. 30 kr.
kancelář	10 zl. 6 kr.
pedel	5 zl. 6 kr.

V intencích zemského zdravotního řádu, který výslovně podotýkal, že na pražské lékařské fakultě mají být zkoušeni i zdravotníci chebští, jednala fakulta,

když vyzvala 5. ledna 1754 chebské lékaře a lékárníky i chirurgy ke zkouškám do Prahy.³⁰⁾ Postavení Chebska ve svazku českého státu až do poloviny 18. stol. bylo totiž značně vágní a ještě ve válce o habsburské dědictví ve 40tých letech změnilo Chebsko několikrát svého pána.

Chebští lékaři se zkouškami značně otáleli a vymlouvali se na válečné nepokoje. O jejich výmluvách jednala fakulta ještě několikrát. Ještě v r. 1764 se dozvídáme, že nejsou inkorporováni³¹⁾; Nejvyšší apelační soud byl nespokojen se soudně lékařskými posudky tamějších lékařů a chirurgů a v říjnu toho roku je předvolal do Prahy. Jednalo se zejména o posudek infanticidia, který dal městský lékař v Chebu Josef Eschweiler.³²⁾ Fakulta projevovala názor, že špatnou kvalitu jeho posudků způsobuje jeho nedostatečné vzdělání. Neměl totiž pražský doktorát, ale promoval na univerzitě v Erfurtu. Teprve 10. prosince 1764 byl v Praze vyzkoušen a promován.³³⁾

Přihlédněme nyní k dalším povinnostem, které lékařům dával zdravotní řád.³⁴⁾ „Všichni medicinae practici fakultou zkoušeni a předsedou zdravotní komise aprobovaní“ měli „vést dobrý, cnostný a bohabojný život, ke každému i mezi sebou rozvážně se chovat, navzájem si neškodit ani v příčině svých schopností, ani v praxi. Nemocné na újmu druhého k sobě nepřetahovat, jejich stav i povahu nemoci bedlivě vyšetřit, svěřené jim tajné nemoci a nedostatky nikomu nesdělovat, při konání lékařských porad společnou radou a mocí o uzdravení nemocného se přičinit, nemocnému tajně a bez vědomí a vůle prvně zvoleného ošetřujícího lékaře nepředepisovat a nepodávat léky, o nichž by ošetřující lékař nevěděl, dobře uvážit důležitost svého povolání, a to, že zanedbání jichž se dopustí, vždy určitou nepatrnou vraždu v sobě obsahují, z čehož oni jednou budou musít bohu klást účet. Každé takové zanedbání, pokud bude prokázáno a předsedou zdravotní komise královské reprezentaci a komoře udáno, má být touto jako výstražný příklad potrestáno odnětím praxe nebo jinak citelně. V případě, že by si s nemocí pacienta nevěděli rady, mohou se poradit s lékařskou fakultou. Lékařská fakulta má takové případy uschovat, aby sloužily propříště k návrhu a použití. Pokud by pak mezi lékaři nebo k nim náležejícími osobami vznikla nějaká rozepře, má být v dobrém urovnána, v opačném případě však, kdyby šlo o soudní věci, rozsouzena u příslušného práva, ve věcech zasahujících do povšechného řádu zdravotního u příslušného předsedy nebo dále odkázána.“

Dále se lékařům zakazovalo pomáhat při zničení plodu, připomínalo se, že na každou žádost nemocného v noci i ve dne mají být k dispozici, hlásit nakažlivé nemoci, dávat lékařské fakultě k posudku vlastní objevené léky a řídit se dis-

²⁴⁾ AUK A 31/I/470; AUK A 31/II/378.

²⁵⁾ AUK A 31/II/2—3.

²⁶⁾ SÚA ČG Publ. 1748—55, N/3/15.

²⁷⁾ AUK A 31/II/21.

²⁸⁾ AUK A 31/II/301, 307.

²⁹⁾ AUK A 31/II/418.

³⁰⁾ AUK A 31/II/26.

³¹⁾ AUK A 31/II/86, 392.

³²⁾ SÚA TK inv. č. 3345.

³³⁾ AUK A 31/II/396.

³⁴⁾ SÚA PT I 1753 červenec 24, C' 2.

penzatoriem pražské lékařské fakulty. V tomto posledním přiznával i ostrý kritik pražské lékařské fakulty van Swieten³⁵⁾ přednost pražské před vídeňskou fakultou, jejíž dispenzatorium prohlásil za zcela špatné.

V duchu katolicismu tehdejší doby připomínalo se lékařům, že mají dbát na včasné duchovní zaopatření nemocných a i jinak autorita boží byla často připomínána. Naštěstí ne už tak drastickým způsobem jako v přísaze inkorporovaných doktorů medicíny ve 40tých letech 18. stol., kde se přikazovalo každému, aťy více než třikrát nenavštívil těžce nemocného³⁶⁾ nedá-li se tento duchovním zaopatřit a vyhrožovalo se přitom lékařům ztrátou práva na praxi. To však brzy znovu vyhlásila královská reprezentace a komora, zřejmě daleko zpátečnicktější³⁷⁾ než van Swieten, jehož cenzurou zdravotní řád procházel.

Lékaři měli v míru žít se všemi příslušníky ostatních zdravotnických profesí a nevměšovat se do jejich oborů a vice versa. Jablko sváru bylo však v dodatku, že ti i oni, tzn. lékaři, lékárníci, chirurgové a lazebníci, mohou provádět některé z úkonů jiné profese v případě, že její zástupce není v místě. Že ke sporům mezi příslušníky různých zdravotnických profesí často docházelo, že docházelo k mnoha udáním na nezkoušené léčitele a podobně, vidíme v protokole často a u různých profesí. V dalších kapitolách se k těmto problémům vrátíme.

Zvláštní postavení mezi doktory na fakultě měl řadu let Joh. Wenc. Paschka l; promoval podle záznamu v protokole³⁸⁾ v r. 1739, podle záznamu v matrice v r. 1740. Před promocí získal prý dobrou praxi v nemocnici milosrdných bratří. Byl pak fyzikem v různých krajích a později působil trvale v Praze. Počínaje fakultním sezením 27. 5. 1763³⁹⁾, byl sekretářem fakulty, což byla zcela nová funkce. Neznáme přesně její pracovní náplň. Jak z titulu i z toho, že Paschka vystřídal ve fakultních sezeních dříve špatně docházející syndiky (univerzitní úředníky) a že po jeho smrti 18. října 1769⁴⁰⁾ se jeho nástupcem stal v prosinci téhož roku doktor práv Hennewart, můžeme soudit, že práce sekretáře fakulty sestávala hlavně z administrativních výkonů.

Doktoři pražské lékařské fakulty vyvinuli již také koncem 60tých let 18. stol. iniciativu k provádění variolizace. Zprávy, které jsme o tom v protokole pražské lékařské fakulty našli, jsou zatím nejstaršími zprávami o této problematice v Čechách.⁴¹⁾

Pokusy o ochranné očkování variolou známe z Orientu již ve starověku. Na evropském kontinentě začaly daleko později, nejprve v Řecku. Velmi rané bylo očkování Janem Ad. Raymanem v Prešově na Slovensku, o němž uveřejnil zprá-

vy z roku 1721⁴²⁾ ve známé vědecké publikaci Leopoldinsko-karolinské akademie. Přibližně v této době začalo se s očkováním také v Anglii.

V r. 1768⁴³⁾ podal na české gubernium žádost o povolení očkování variolou ve Vlašském špitále v Praze dr. med. Jan Kř. Zauschner (1737—1799), tehdy mladý vzdělaný lékař. S jeho činností setkáváme se také ve Vlastenecké hospodářské společnosti a v Soukromé společnosti nauk. Hospodářská společnost to také byla, která podporovala jeho kandidaturu na profesuru pražské univerzity. Zauschnerova vědecká činnost nebývá však celkově hodnocena kladně. Na sklonku svého života se postavil odmítavě vůči pokrokovým odpůrcům učení o flogistonu a zastáncům oxydační teorie, kteří uvedli přírodní vědy na nové cesty. Zauschnerův vědecký vývoj od stanoviska vědce, který má při své práci na zřeteli její společenský význam, ke stanovisku od společenské praxe odtrženému, byl jinde v literatuře podrobně rozebrán.⁴⁴⁾

Za svých studentských let a v prvních letech po doktorátě, zejména pod vlivem svého učitele Jana Kř. Boháče, obracel Zauschner naopak pozornost ke společensky důležitým otázkám a ve smyslu toho ubírala se i jeho vědecká a praktická lékařská práce. K této Zauschnerově činnosti, k níž patří i jeho chemické zkoumání např. úšovických, nynějších mariánskolázeňských vod, můžeme přiřadit i jeho snahu o zavedení variolizace.

Pražská lékařská fakulta, od níž si gubernium vyžádalo posudek k Zauschnerově žádosti, prohlásila, že i jinde jsou s očkováním dobré zkušenosti a že by se s ním mělo v Praze začít. Zauschnerovi, jako nezkušenému lékaři, se má přidělit někdo zkušenější. To bylo v červenci; 18. září⁴⁵⁾ téhož roku bylo pak ve fakultním sezení čteno rozhodnutí, že Zauschnerovi mají být přiděleni dva zkušení lékaři.

Zdá se očkování, k němuž dalo z Zauschnerovy iniciativy gubernium souhlas, uskutečnilo, není zatím známo. Zato v r. 1770 13. února došla fakultě zpráva⁴⁶⁾, podle níž žádal pražský lékař dr. Ign. Radnický stavovský sněm a gubernium, aby daly svolení k tisku jeho hlášení o 64 osobách, které naočkoval úspěšně variolou. Nikdo z nich nezemřel, ani nedostal znovu neštovice. Fakulta dostala asi zprávu pro tisk k cenzuře a pravděpodobně doporučila, aby byla vytištěna na autorův vlastní náklad, protože je připojena poznámka, že Radnický má zaplatit 100 zl.

42) Duka N., Ideové aspekty dějin variolizace a ich odraz na medicínském vyvoji na Slovensku, Dějiny věd a techniky 1971, str. 65—70; Sinkulová L., Dějiny československého lékařství, II. díl od roku 1740—1848, Praha 1965, str. 141, 142.

43) AUK A 31/II/481.

44) Haubelt Jos., Z bojů o moderní přírodovědecké snahy na pražské univerzitě na sklonku 18. stol., AUC/HUCP, roč. I., (1960) str. 127—164; týž, Z dějin vědeckého zájmu o českou přírodu na Univerzitě Karlově v 18. století, AUC/HUCP, roč. III (1962) sv. 2, str. 63—97; J. Beran, O poměru mezi Učenou společností a Hospodářskou společností před r. 1788, Sborník historický, sv. 9 (1962), str. 258—263, 265—268, 288—9,

45) AUK A 31/II/484.

46) AUK A 31/II/510.

35) AUK A/31/II/504; SUA ČG Publ. 1748—55 N/3/35.

36) AUK A 31/I/405, 455.

37) AUK A 31/II/212.

38) AUK A 31/I/241.

39) AUK A 31/II/247.

40) AUK A 31/II/504.

41) AUK A 31/II/481.

Všechny tyto tři názvy zdravotnických povolání zahrnoval nadpis druhého oddílu zemského zdravotního řádu z r. 1753.¹⁾ Svým obsahem nerozlišoval jejich povinnosti.

Povolání chirurgické a lazebnické nenacházíme spjato s vývojem univerzity tak brzo, jako např. doktory medicíny nebo lékárníky, kteří patřili pod univerzitní jurisdikci již ve 14. stol.²⁾ Povolání chirurgické i lazebnické byla řemesly vázanými cechovými pořádky a městskou jurisdikcí. Obě se začala specializovat ve 12. a 13. století. Lazebníci vykonávali své povolání v lázních — holili, sázeli baňky, pouštěli žilou krev, obvazovali vředy a rány. Chirurgové, resp. tehdy ještě bradýři, zabývali se zprvu předně holením, brzy ale i obvazováním ran, léčením vymknutín a zlomenin a otevíráním vředů. Nebyli při výkonu svého povolání vázáni na lázeňskou oficínu, jak tomu bylo u lazebníků. Znakem chirurgů se stalo několik mosazných misek, zatímco lazebníci zprvu vyvěšovali bílý šátek, později bílé misky.

Společensky to byla řemesla přezíraná. Čeští králové od 15. stol. potvrzovali jim opětovně rovnocennost vzhledem k ostatním řemeslům. Nejstarší známá bradýřská privilegia z 16. a 17. století ustanovují již mimo jiné učební dobu na tři roky, právo vdov na vedení živnosti a znalosti tovaryšů, které musí předvést, chtějí-li se stát mistry: nůžky a břitvy dobře brousit, zhotovit puštědlo a balšámový olej, náplasti a masti na rány a zlomeniny. V r. 1615 byl privilegiem stanoven počet bradýřských oficín v pražských městech na 18. Také počet lazebnických oficín byl stanoven. Na Novém Městě pražském nesměly být např. více než tři ještě v 18. století.³⁾

Pravomoc univerzity nad chirurgy je zdůrazněna v žádosti univerzity císaři z r. 1651 i v císařově odpovědi a v návrhu univerzitních stanov⁴⁾, které již popisují způsob zkoušení chirurgů na univerzitě. Tato jednání se odvolávají na staré zvyklosti a můžeme proto předpokládat, že již dříve měla univerzita nad chirurgy v pražských městech pravomoc, kterou také obhajovala ve sporu s městskými magistráty od 30tých let 17. století.⁵⁾

Fakultní stanovy z druhé poloviny 17. stol.⁶⁾ rozlišují jasně zkoušené chirurgy od nezkoušených bradýřů. Kdo se chtěl nazývat chirurmem, měl být u mistra tři roky vyučen, měl mít za sebou tři léta tovaryšská, a pak se dát vyzkoušet před dvěma mistry, děkanem, profesory nebo doktory lékařské fakulty. Zkouška měla

1) SÚA PT 1753, červenec 24, D'2.

2) Tomek V. V., Dějiny university pražské, Praha 1849, str. 94; Weiss V., l. c. str. 36 ad.

3) AUK A 31/II/377; SÚA SM/P 118/1/1650—51.

4) Schnabel G. N., l. c., str. 154.

5) Tomek V. V., Geschichte l. c., str. 273.

6) John J. D., l. c., str. 243—247.

prokázat jeho znalosti z anatomie, o vymknutích, zlomeninách, ranách a nádo-rech. Prakticky pak měl předvést přiložení obvazu, přípravu masti a operaci ruky nebo nohy.

Tyto stanovy všímaly si již také lazebníků a stanovily, že vyučení lazebníci, podrobí-li se zkoušce, budou aprobováni pro chirurgii.

K tomu, aby někdo dostal chirurgickou aprobaci, byla však důležitá nejen zkouška, ale i vlastnictví chirurgické oficíny anebo reálná naděje na ně. Stávalo se, jak je ostatně vidět i z případů lazebníků, kteří chodili k chirurgickým zkouškám, že předběžné vzdělání nemuselo odpovídat stanovám fakulty. Příkladem úspěšného kandidáta chirurgické zkoušky, který měl jiné předběžné vzdělání, byl Aug. Joh. Leisten.⁷⁾ Skládal chirurgickou zkoušku po několika letech studia medicíny. Jako student medicíny nebyl asi příliš pilný v návštěvě přednášek, „licet non fuerit frequens nec diligens in collegiis“. Na chirurga odpovídal prý dost dobře. Obstojněmu složení zkoušky asi zejména pomohl slib jeho otce, chirurgického fyzika novoměstského, že mu předá oficínu.

Hlavním důvodem, proč v první polovině 18. stol. chirurgové i lazebníci zkoušky na fakultě skládali, bylo, že chtěli kandidovat na místa krajských chirurgických fyziků.

Tak např. z 19. července 1734⁸⁾ je v protokole zaznamenán případ lazebníka K. Jos. Stemphla, který chtěl skládat chirurgickou zkoušku, aby se stal způsobilým pro uvolněný chrudimský chirurgický fyzikát. Odpovídal však na otázky „špatně a neúměrně“ a byl odmítnut s připomínkou, aby se za rok hlásil ke zkoušce znovu. Další záznamy o něm v protokole nemáme a také není zaznamenáno, že by byl kdy zkoušku složil. Zkouška ztratila proň význam, když pro chrudimský chirurgický fyzikát byl hned 28. července téhož roku úspěšně vyzkoušen jiný lazebník Joh. Brinke, chrudimský měšťan. Vyučeným a aprobovaným chirurmem byl Sebastian Seebold, kandidát chrudimského chirurgického fyzikátu r. 1738.⁹⁾ Při zkoušce však obstál jen „středně“ a místo obdržel zásluhou mocné přimlavy z místodržitelství.

Dalšími příklady lazebníků, kteří skládali úspěšně chirurgické zkoušky, nám mohou být Ant. Kajetán Kamenický¹⁰⁾, který sloužil v královských tábo-rech, zřejmě vojenských r. 1747¹¹⁾, nebo Jak. Spalek¹²⁾ z Mladé Boleslavi, který se podrobil zkoušce r. 1749. První z nich dělal zkoušku v době přípravy ranhojičských, resp. ranlékařských privilegií pro Prahu a České království z r. 1747 a druhý po jejich vydání. Titul ranhojič, vyskytující se v těchto privilegiích, nebo

7) AUK A 31/I, 192, 336.

8) AUK A 31/I, 186.

9) AUK A 31/I/214—15, sign. M. 63, Pag. 265.

10) AUK A 31/I/348.

11) AUK A/31/I/493.

12) Weiss V., l. c., str. 55.

ranlékař-Wundarzt, jak jej nacházíme v zemském zdravotním řádu jako synonymum pro titul chirurg, nebyl tehdy v Čechách ještě obvyklý.

Protokol pražské lékařské fakulty před r. 1753 uvádí tento titul jen jednou, a to v charakteristice nezkušného a nedovoleně praktikujícího zdravotníka: on je „Mundarzt“, ne „Wundarzt“.¹³⁾ Také vizitační protokoly z let 1725–26 uvádějí ve třech pražských městech 35 chirurgů, bradýřů a lazebníků a jen jednoho ranlékaře, který neměl zkoušku na fakultě.¹⁴⁾

Ranhojičská privilegia splnila po více než 50ti letech žádost zkušných chirurgů, aby jim byl titul chirurg bezvýhradně přiznán na rozdíl od bradýřů a aby jejich společnost nebyla nadále nazývána pořádkem. Podle privilegií měli být skutečně titulováni „chirurg-ranhojič“, resp. ranlékař a jejich společnost se stala kolegiem inkorporovaným lékařské fakultě. Asi za rok po vydání privilegií zmiňuje se protokol o společném kolegiu chirurgicko-lazebnickém¹⁵⁾, jehož schůzím měl předsedat děkan fakulty jako čestný předseda.

Vztahy mezi chirurgy a lazebníky byly však ještě dlouho nevyjasněné. Chirurgové se cítili být výše postaveni než lazebníci. V r. 1756 žádali, aby jim byla svěřena kontrola nových lazebnických oficín. Žádali fakultu, aby byli zváni k jednání o jejich zřízení.¹⁶⁾ Teprve první dodatek k celoříšskému zdravotnímu řádu z 10. dubna 1773 obsahoval ve svém 14. bodě nařízení „aby se škodlivé nešvary a srážky mezi barbíry a lazebníky úplně a najednou odstranily, mají tito, kdož se svému umění řádně vyučili, beze všeho odkladu v jeho ústředí býti spojeni a vesměs chirurgy nebo lazebníky se nazývati a dle toho pojmenování dlužno též napříště všechny výuční listy a diplomy stejnohlasně zaříditi“.¹⁷⁾ V Praze bylo gremium chirurgů a lazebníků sloučeno 18. 12. 1775.

Již zemským zdravotním řádem z r. 1753 byla však všechna tato tři povolání – chirurgické, ranlékařské a lazebnické – zahrnuta do téhož oddílu, jak jsme se o tom již zmínili. Fakultní praxe, jak ukazuje protokol lékařské fakulty z let 1753–1771, užívala však i po vydání zemského zdravotního řádu jen termínů chirurg a lazebník, nikoli ranlékař.

Privilegia z r. 1747¹⁸⁾ a zemský zdravotní řád z r. 1753¹⁹⁾ uváděly také důležité změny pro chirurgické vzdělání a snažily se chirurgy blíže připoutat k univerzitě. Praxe ještě jejich poněkud však maximalistická přání zcela neplnila; vysvítá to z některých zpráv fakultního protokolu, případně zpráv jiných. Byly však již podniknuty alespoň počáteční kroky k pravidelnému studiu chirurgů

¹³⁾ AUK A 31/I/152.

¹⁴⁾ Rozsivalová E., Prager Sanitätspersonen in den Visitationsbefunden aus den Jahren 1725–26, AUC/M Vol. 16, No 78, str. 696.

¹⁵⁾ AUK A 31/I/477.

¹⁶⁾ AUK A 31/II/126.

¹⁷⁾ Wiesner A., Dějinný vývoj správy zdravotní v Československu, Věstník ministerstva zdravotnictví, roč. VII., 1924, str. 149 a 152.

¹⁸⁾ Weiss V., l. c., str. 69.

¹⁹⁾ SÚA PT I, 1753, červenec 24, D 2, D'2, E.

na univerzitě, které se v následujícím období, zejména po založení samostatné chirurgické katedry v r. 1773, uskutečňovalo daleko reálněji.

Proti dřívějším ustanovením bylo důležitou změnou, že po vyučení u chirurga měli být budoucí tovaryši zkoušeni na univerzitě a uznáni v případě úspěchu za studenty chirurgie; v době svého tovaryšství měli poslouchat přednášky profesora anatomie na lékařské fakultě a zúčastnit se přitom pitev.

Privilegia z r. 1747 předepisovala toto jen pro chirurgy, kteří se chtěli usadit v pražských městech a rozepisovala pro ně následující učební řád: měli se učit 1–3 roky, 4 léta sloužit v cizině nebo u vojska, pak být připuštěni ke zkoušce a sloužit u některého pražského chirurga – jako „studiosus chirurgiae“, kusy mistrovské před staršími aneb od nich ustanovenými „secundum artem“ zhotoviti, a pak k veřejným cvičením anatomickým pro studující mládež býti připuštěni.²⁰⁾ Současně s ranhojičskými privilegii vyšel dvorský dekret, kterým se pražským chirurgům přikazovalo, aby své tovaryše a učedníky posílali na univerzitu poslouchat přednášky profesora chirurga. O plnění tohoto příkazu nemáme zatím žádné zprávy.

Zdravotní řád neomezuje zkoušky po ukončení učební doby ani návštěvu přednášek na chirurgy pražské. Bez teritoriálního omezení konstatuje²¹⁾ se v řádu: „Poněvadž zatím bylo shledáno, že chirurgové vyučence sami mezi sebou soukromě zkoušejí, jim za vyučenou dávají a odvažují se je dělati tovaryši, třeba nebyli dost vyučeni, proto napříště bude jejich povinností, aby se v takovém případě nejprve ohlásili u děkana lékařského v příčině zkoušky a potom po předcházející náležitě zkoušce a zprávě učiněné o tom předsedovi (zdravotní komise) očekávali buď jich schválení neb odmrštění“.

Ve 4. oddíle zdravotního řádu pojednávajícím o „úřadu nebo povinnosti porodních bab“ je pak zaznamenáno, že kolegií a cvičení profesora anatomie, které má vykonávat pro porodní báby a kandidátky babictví, mají se zúčastnit také ranlékařští učedníci a ranlékaři.

Praxe učňovských zkoušek se později ustálila tak, že ve styku s pražskou fakultou byli jen ti, kdo se vyučili v Praze a třech nejbližších krajích. V ostatních krajích byli zkoušeni krajskými fyziky. V prvních letech po vydání řádu, jak ze zápisů v protokole vidíme, přicházeli ke zkouškám do Prahy učňové i ze vzdálenějších míst v Čechách. Například z Opočna, z Chomutova, z Žatce.

Obě tato ustanovení byla velikým pokrokem na rozdíl od ustanovení obsaženého v pruském zdravotním řádu, který byl předlohou zdravotního řádu pro Čechy a který se o zkouškách na ukončení učební doby vůbec nezmiňuje.^{21a)} Moravský řád²²⁾ řád pro Slezsko^{22a)}, které zůstalo součástí Českého království,

²⁰⁾ Weiss V., l. c., str. 55, 80.

²¹⁾ SÚA PT I, 1753, červenec 24, D'2.

^{21a)} SÚA ČG, Publ., 1748–55 N 3/35.

²²⁾ ANM, sign. 24 D/1.

^{22a)} SÚA, PT I, 1753, červenec 24, B 2.

zkoušky učňů také nepředepisují. V žádné z těchto zemí nemohly být navrhovány zkoušky na lékařské fakultě, protože tam lékařské fakulty nebyly. Mohly však být navrhovány zkoušky před zdravotní komisí. Na Moravě byl dokonce krajský fyzik brněnský jmenován profesorem anatomie.²³⁾ Máme z Moravy též zprávy o plánech přednášek pro chirurgy a porodní báby z r. 1753, ale žádné zprávy o jejich uskutečnění.^{23a)}

O pitvách jsme v protokole našli jen málo záznamů.

Dne 10. prosince 1753²⁴⁾ zaznamenal děkan Fr. Dutoy, že dostal mrtvolu z vojenské nemocnice a že pozval všechny doktory medicíny, chirurgy i studenty k přednášce a demonstraci. I z jiných zpráv je známo, že Dutoy demonstrativní pitvy prováděl.²⁵⁾ Avšak teprve jeho žák a nástupce Joh. Tad. Klinkoš zavedl pitvění cvičení posluchačů; v souvislosti s touto jeho velmi záslužnou činností jsou ve fakultním protokole také některé poznámky o opatrování mrtvol potřebných pro cvičení a demonstrace z Vlašského špitálu a o hrazení výloh, spojených s pitvami.²⁶⁾

Nemáme zatím dokladů o tom, zda studenti chirurgie, resp. lazebníci a chirurgičtí tovaryši navštěvovali přednášky profesora Dutoye. Klinkošovy přednášky v 60tých letech však jistě navštěvovali alespoň někteří. Pilná návštěva jim bývala přičítána k dobru při zkouškách, případně i při kandidatuře na chirurgické fyzikáty.

O zkouškách chirurgických učňů nacházíme v protokole jen 27 záznamů z let 1753—1755 a pak ještě po jednom v roce 1764 a 1765.²⁸⁾ Jako první po vydání zemského zdravotního řádu nacházíme záznam o zkoušce Joh. Zebise 10. 12. 1753.²⁹⁾ Bylo to brzy po začátku děkanátu profesora anatomie Fr. Dutoye, který také poznamenává, že se poprvé účastní zkoušky chirurgického učně. Konstatuje, že Zebis dobře odpovídal, že však chirurgové, t.j. chirurgičtí senioři nedovedli klást otázky z teorie ani z anatomie. Nezaznamenává ani, kdo byli tito senioři, ani kde se Zebis vyučil, jak je zaznamenáno u většiny dalších.

Velmi obsáhlý je záznam o další zkoušce chirurgického učně Jana Michala Foka z Mostu, který se vyučil u malostranského chirurga Müllera. Byl zkoušen 30. ledna 1754³⁰⁾ v přítomnosti chirurgických seniorů Leistena, Mayera a dal-

²³⁾ d'Elvert Ch., *Geschichte der Studien- Schul- und Erziehungsanstalten in Mähren und Österreich-Schlesien*, Wien 1852, s. 423.; Matoušek M., *Deset let lékařské fakulty Palackého university v Olomouci 1946—1956*, in: *Deset let lékařské fakulty Palackého university v Olomouci 1946—1956*, Olomouc 1956, str. 7.

^{23a)} SÚA ČG Publ., 1748—55 N 3/15.

²⁴⁾ AUK A 31/II/20.

²⁵⁾ AUK C 101.

²⁶⁾ AUK A 31/II/348, 405.

²⁷⁾ AUK A 31/II/332, 333, 369, 381, 403.

²⁸⁾ AUK A 31/II/20, 34—7, 40, 41, 59, 63, 72, 76, 80, 81, 82, 87, 89, 91, 93, 95, 97, 100, 391, 398.

²⁹⁾ AUK A 31/II/20.

³⁰⁾ AUK A 31/II/34—5.

ších chirurgů. „Zdalo se, že dobře odpovídá, ale neuspěl“. Byl pak zkoušen znovu 4. února v přítomnosti svého patrona Müllera a chirurga Gastayera. Dělal mu potíže anatomie. „Nedovedl odpovídat na děkanovy otázky o kostech, nedovedl je popsat, nedovedl říci co jsou žíly, co nervy“. Neměl již daleko od propadnutí. Když však ukázal, že prakticky věci zná, byl aprobován. Byl však napomenut, aby více četl anatomické a chirurgické knihy.

S podobným napomenutím odešli od zkoušek 5. února chirurgičtí učňové Maixner a Smutheimer.³¹⁾ První se učil v Opočně, druhý v Chomutově. Zkoušky se konaly v přítomnosti děkana Dutoye a pražských chirurgů Volanta, Glatze, Löfflera, Rocha a Müllnera. Oba zkoušení dostali jen potvrzení „interní“ a bylo jim slíbeno definitivní potvrzení za předpokladu, že budou více číst v Heisterově anatomii a Plattnerově chirurgii, což byly již v první polovině 18. století u nás velmi často užívané knihy. Se zdokonalenými vědomostmi měli Maixner a Smutheimer přijít k chirurgickému seniorovi a dát se znovu přezkoušet. Zda tak udělali či ne, o tom nemáme zprávy.

Fr. Selik se vyučil³²⁾ u pražského chirurga Glatze. Zkoušeli ho děkan a pražští chirurgové Geismüller a Löffler. Přítomen byl i jeho patron Glatz. Selik dobře odpovídal a dostal aprobaci. V zápise o něm a některých dalších je uvedeno výslovně, že se dali zkoušet, aby se stali studenty chirurgie.

Další chirurgický učeň, o jehož zkoušce jsme našli záznam z 27. 3. 1755³³⁾ Jos. Leiser, se vyučil u chirurga Giesela v Žatci. Byl zkoušen v přítomnosti děkana a pražských chirurgů Volanta, Leistena, Glatze, Löfflera a byl aprobován. Nic bližšího, např. o otázkách nebo podrobněji o prospěchu se nedozvídáme.

Většina dalších zápisů je podobně stručná. V některých je uvedeno, že kandidáti výborně obstáli. Nikdo, vyjma Foka, Maixnera a Smutheimera, nebyl vyzván k opakování zkoušky. V některých záznamech je uvedeno, že se zkoušky konaly v domech chirurgických seniorů. Jen u jedné z těchto učňovských zkoušek, a to 16. prosince 1754³⁴⁾ je zaznamenána, vyjma přítomnosti děkanovy a chirurgů, také přítomnost direktora fakulty. Za necelý rok na to, 16. října 1755³⁵⁾ je zaznamenána v protokole poslední ze série těchto zkoušek. Nadále byly zaznamenávány jen v matrice, a to až do r. 1782.³⁶⁾ Další dva záznamy o zkouškách tohoto druhu, zcela stručné, nacházíme v protokole až v roce 1764 a 1765.³⁷⁾

Také zkoušky několika lazebnických učňů jsou v protokole zaznamenány. Všech šest zápisů pochází z r. 1754³⁸⁾, jsou však daleko stručnější než zápisy

³¹⁾ AUK A 31/II/36, 37.

³²⁾ AUK A 31/II/40.

³³⁾ AUK A 31/II/41.

³⁴⁾ AUK A 31/II/71.

³⁵⁾ AUK A 31/II/100.

³⁶⁾ *Matricula*, I. c., str. 112, 123, 130—133, 146—150.

³⁷⁾ AUK A 31/II/391, 398.

³⁸⁾ AUK A 31/II/39, 40, 41, 56.

o zkouškách chirurgických učňů. Jeden z lazebnických učňů propadl, ostatní dělali zkoušku úspěšně.

Pro zkoušky chirurgických a lazebnických tovaryšů předepisoval zemský zdravotní řád předložení křestního listu, potvrzení o vyučení a tovaryšské době. Examinátory byli děkan, profesor anatomie a starší chirurgického neb lazebnického gremia, podle toho, zda kandidát byl vyučeným chirurgem či lazebníkem. V případě, že byl děkan anatom, měl být dalším zkoušejícím profesorem lékařské praxe. Obvykle odpovídalo složení zkušební komise předpisům. Jak podle zápisu v protokole vidíme, byly však i výjimky. V r. 1761 byl např. u jedné chirurgické zkoušky místo profesora anatomie profesor přírodovědy Jan Kř. Boháč.³⁹⁾

Obsahem zkoušky byly otázky z anatomie, z chirurgických operací již podle starších nařízení prováděných prakticky, a bandáží.⁴⁰⁾ Délka zkoušky byla obdobně jako u lékárníků hodinu až dvě. O obsahu zkoušek se ze zápisů jen málo dozvídáme. Jen v souvislosti s celkovým oceněním prospěchu např. „z chirurgie dobře uměl“⁴¹⁾, „z praxe lépe než z teorie“.⁴²⁾ Konkrétněji prozrazuje obsah otázek jeden zápis o tom, že kandidát neznal ani polohu maxily ani glanduly, ani kde je začátek očního nervu, ani všeobecnou definici nervu.⁴³⁾

Jen jednou v r. 1762 u dokonale neúspěšného kandidáta⁴⁴⁾ jsou v protokole vypsané otázky a odpovědi. Jak se z protokolu dozvídáme, nebyla to zkouška z celé chirurgie, ale na přání kandidáta byly otázky zaměřeny tak, aby mohl získat povolení pro některé chirurgické výkony: pouštění žilou, sázení baněk a tahání zubů. Tyto zákroky byly dost často povolovány kandidátům, kteří neukázali dostatečnou schopnost pro povolení k provádění všech chirurgických úkonů. Otázky a odpovědi byly:

1. *Kam vedou pažní artérie krev?*

Vedou v lokti k vénám a z vén lokte konečně zpět do artérií.

2. *Co je zub?*

Je to tvrdá kost.

3. *Co je cranium?*

Je to tvrdá kost.

4. *Co je alveolus?*

Je to měkká věc, do které je zub zasazen.

5. *Jaký je rozdíl mezi tělesem a kořenem zubu?*

Odpověď žádná.

6. *Co je caries?*

Je to hnisání.

³⁹⁾ AUK A 31/II/291.

⁴⁰⁾ AUK A 31/II/55.

⁴¹⁾ AUK A 31/II/123.

⁴²⁾ AUK A 31/II/310.

⁴³⁾ AUK A 31/II/344.

⁴⁴⁾ AUK A 31/II/316—17.

7. *K jakému účelu jsou nervy?*

Nepletu se do anatomie.

8. *Z jaké příčiny mizí bolest, když se odstraní zub?*

Odpověď žádná.

9. *Jaké je nebezpečí při tahání zubů?*

Při skorbutu a těhotenství, mimo to je nebezpečí, je-li zakrvácení z nervů.

Kandidát propadl a byl prohlášen za provždy neschopného. Že však fakulta nebyla zcela nezvratná ve svých prohlášeních je vidět z toho, že za 4 roky byl přece znovu zkoušen a schválen alespoň pro pouštění žilou, sázení pijavek a lehčí zákroky.⁴⁵⁾

Místem zkoušky nebylo, alespoň ne vždy Karolinum, ale někdy např. 13. 8. 1768⁴⁶⁾ dům direktora, jindy děkana.

Na rozdíl od práva, které dával zdravotní řád vídeňským doktorům medicíny na působení v Čechách stejně jako v Praze promováním, nebyly vídeňské zkoušky chirurgů a lazebníků pro provádění práce v Čechách platné bez jednání s pražskou lékařskou fakultou.⁴⁷⁾ Takových případů je v protokole málo, ale známe i příklad, kdy fakulta zkoušku vykonanou ve Vídni neuznala.⁴⁸⁾

Odvolala se přitom na zemský zdravotní řád, který skutečně neobsahoval žádné ustanovení o tom, že by zkoušky vykonané ve Vídni dávaly oprávnění i pro praxi chirurgů v Českém království. Hlavní důvod neuznání zkoušky byl však nepochybně ten, že se jednalo o syna pražského lazebníka Kohlschreibera, který prodal oficínu lazebníku Ditrichovi. Ditrich sám byl zkoušen ve Vídni a jeho vídeňská zkouška nikomu nevadila. Mladý Kohlschreiber však neměl oficínu a bez oficíny se nemohl stát v Praze lazebníkem. Proto ani jeho vídeňská zkouška neplatila.

Otec Jana Kohlschreibera, bývalý lazebnický senior, který prodal svoji oficínu se všemi právy za 1 500 zl.⁴⁹⁾, byl brzy nato usvědčen, že provozuje dále praxi, na niž už neměl právo. Otcí i synovi byla praxe co nej přísněji zakázána.

Nebyl to jediný případ. Podobně se provinil lazebník Němeček, který prodal oficínu se všemi právy za 1 600 zl.⁵⁰⁾ a provozoval dál praxi. V listopadu si naň stěžoval aprobovaný chirurg Ferd. Rost, který od něho oficínu koupil.⁵¹⁾ Němeček koupil pak novou oficínu od novoměstského magistrátu za 600 zl. Současně z tohoto případu vidíme, jaký zmatek byl mezi profesí chirurgickou a lazebnickou, které se úzce prolínaly.

V roce 1754 je v protokole zaznamenáno, že děkan profesor Dutoy s pražským

⁴⁵⁾ AUK A 31/II/433.

⁴⁶⁾ AUK A 31/II/482.

⁴⁷⁾ AUK A 31/II/480.

⁴⁸⁾ AUK A 31/II/341—2.

⁴⁹⁾ AUK A 31/II/345.

⁵⁰⁾ AUK A 31/II/377.

⁵¹⁾ AUK A 31/II/363.

fyzikem Kirchmayerem se vydali do Karlových Var⁵²⁾ a zkoušeli tamější zdravotníky od 12. do 28. června. Děkan ve svém zápise výslovně zdůrazňoval, že tam zajeli „aby učinili královským nařízením zadost a nezpůsobili chirurgům cestovní výlohy“. K fakultním examinátorům se připojili i senior tamějších lazebníků Joh. Gader a loketský krajský fyzik dr. med. Ihl. S úspěchem složili tehdy zkoušku tři lazebníci a čtyři porodní báby z Karlových Var, Ostrova, Jáchymova i některých dalších okolních míst. Přísahu skládali u loketského krajského fyzika dr. med. Ihla. Jednu další porodní bábu měl však fyzik později ještě jednou vyzkoušet. Také tři lazebníci neuspěli, jeden byl sice připuštěn k přísaze, ale měl se dostavit znovu ke zkoušce do Prahy. Mezi zkoušenými byli i dva tzv. „praktici“, o nichž není psáno, že by to byli lazebníci nebo chirurgové a není ani jiná zpráva o jejich předběžném vzdělání či vyučení.

Z nich Joh. Heberlein z Jáchymova obstál při zkoušce průměrně a byl připuštěn k přísaze. Druhý praktik Tad. Kohlenbacher z Andělské Hory neodpovídal dost dobře a měl přijít za půl roku znovu. „Prosil ale o potvrzení, že by ztratil chleba. Z milosrdenství je dostal“.

Takový zápis však máme v protokole jen jeden. Později fakulta vždy požadovala, aby se kandidáti dostavili ke zkouškám do Prahy.

Podle zemského zdravotního řádu⁵³⁾ měli platit chirurgové a lazebníci, kteří chtěli praktikovat v královských městech, 45 zl., z toho

děkanovi	8 zl.
examinátoru z profesorů	4 zl.
seniorovi chirurgů nebo lazebníků	3 zl.
pokladně fakulty	3 zl.
pokladně gremia	9 zl.
kanceláři	3 zl.
pedelům	3 zl.
děkanovi za imatrikulaci	2 zl.
děkanovi za přísahu	4 zl.
kanceláři	3 zl.
pedelům	3 zl.

V r. 1769 byly zavedeny taxy za chirurgické zkoušky ve výši tax vídeňských 59 zl.^{53a)}

Je známo, že i při chirurgických zkouškách byl, až na několik málo výjimek, zkoušejícím také direktor fakulty, který požadoval taxu stejně vysokou jako děkan a peníze na ní musely být dosaženy snížením výše tax všech ostatních examinátorů.

⁵²⁾ AUK A 31/II/46—8.

⁵³⁾ SÚA PT I, 1753, červenec 24, B 2.

^{53a)} AUK A 31/II/492.

Podle protokolu víme, že ti, kteří chtěli praktikovat v Praze a v královských městech, platili taxu celou, ostatní poloviční. Povolení pro Prahu a větší, resp. královská města, bylo podmíněno také kvalitou úspěchu u zkoušky. Pro Prahu byl komplikací také omezený počet chirurgických a lazebnických oficín.⁵⁴⁾

V otázkách povolování lazeben a chirurgických oficín musela fakulta spolupracovat s lazebnickým a chirurgickým gremiem.⁵⁵⁾

Někdy konstatovala zkušební komise, že „pro větší města a pro Prahu by kandidát potřeboval novou zkoušku“.⁵⁶⁾ Někdy však je v zápise o zkoušce konstatováno, „že poloviční taxu platil, protože byl chudý“⁵⁷⁾ a není tam nic o tom, zda byl schválen i pro praxi v královských městech. Někdy platili hned při prvním pokusu o zkoušku celou taxu a při opakování již nic.⁵⁸⁾ Někdy při prvním pokusu polovinu a při opakování druhou polovinu. Byli však i takoví kandidáti, kteří zaplatili celou taxu, propadli a ke zkoušce se už nevrátili. Někdy byla taxa uschována ve fakultní pokladně až do druhé zkoušky, někdy hned rozdělena mezi examinátory. Z jednoho zápisu v protokole je zřejmé, že až do listopadu r. 1760⁵⁹⁾ brali senioři, kteří chodili k chirurgickým zkouškám, poplatky od zkoušejících i když svoji zkušební povinnost zanedbali a omluvili se. V zápise je poznámka, že se tak napříště nemá dít.

Byly i případy, kdy kandidáti platili při neúspěšné zkoušce jen čtvrtinu taxy⁶⁰⁾, v jednom případě jen 8 zl. 15 kr.⁶¹⁾ Byl to lazebník z Hrochova Týnce. Děkan v zápise o něm poznamenal „neuměl nic z anatomie, protože jako čistý Čech nemá anatomickou knihu...“. Děkan profesor Dutoy uvažuje dále o tom, že tak se bude dít v budoucnu všem prostým Čechům a že by bylo nesvědomitě přijímat od takových lidí peníze, kteří „kvůli knihám“ nemohou udělat zkoušku. Jeho úvaha je zajímavá z několika stran. Na jedné straně se snažil uvažovat humánně, na druhé straně však jej vůbec nenapadlo, že by bylo možno pro kandidáty pořídit knihu česky psanou nebo do češtiny přeloženou. Spokojil se prostě s tím, že v češtině není možno nabýt vyššího vzdělání. Ukazuje nám to ale také, že byl zřejmě dostatečný počet kandidátů, kteří uměli německy a že proto se fakulta nemusela s překlady literatury namáhat, zatímco např. u porodních bab, jak uvidíme, byly poměry jazykově jiné a pořízení české učebnice si prostě vynutily.

Vraťme se však ještě k výši poplatků za zkoušky a uvedme pro srovnání před-

⁵⁴⁾ AUK A 31/II/499.

⁵⁵⁾ AUK A 31/II/423.

⁵⁶⁾ AUK A 31/II/332.

⁵⁷⁾ AUK A 31/II/432.

⁵⁸⁾ AUK A 31/II/77, 97 aj.

⁵⁹⁾ AUK A 31/II/259.

⁶⁰⁾ AUK A 31/II/125.

⁶¹⁾ AUK A 31/II/72.

pisů pro placení v pruském Slezsku⁶²⁾, na Moravě⁶³⁾ a ve Slezsku⁶⁴⁾, které nadále patřilo k Českému království. Také chirurgové a lazebníci měli možnost v pruském Slezsku buď získat „schválení — aprobaci“ nebo se dát vyzkoušet; na Moravě a ve zbývajícím Slezsku buď získat „legitimaci“, rovnající se nepochybně schválení, nebo se dát vyzkoušet.

Podle zdravotního řádu v pruském Slezsku platili:

chirurgové za schválení pro Vratislav	6 tol.
mimo Vratislav	5 tol.
za zkoušku pro Vratislav	10 tol.
mimo Vratislav	6 tol.
lazebníci za schválení pro Vratislav	4 tol.
mimo Vratislav	2 tol.
za zkoušku pro Vratislav	7 tol.
mimo Vratislav	5 tol.

Na Moravě a ve zbývajícím Slezsku:

chirurgové za schválení pro královská, resp. knížecí města	6 zl.
mimo královská, resp. kníž. města	3 zl.
za zkoušku pro královská, resp. knížecí města	10 zl.
mimo královská resp. knížecí města	5 zl.
lazebníci za schválení pro královská, resp. kníž. města	4 zl.
mimo královská, resp. kníž. města	2 zl.
za zkoušku pro královská, resp. kníž. města	6 zl.
mimo královská, resp. kníž. města	3 zl.

V protokolu z období let 1753—1771 jsem našla 163 zkoušek chirurgů a 240 zkoušek lazebníků. Jeden kandidát je v protokole zaznamenán „balneator or chirurgus“; u jednoho není zaznamenáno ani jedno, ani druhé zaměstnání; jen z toho, že byl napomenut, aby všechnu píli věnoval studiu anatomie a chirurgie a že zaplatil taxu 22 zl. 30 kr. vysvětluje, že to zástupce jednoho z těchto dvou zaměstnání musel být.⁶⁵⁾

Z chirurgů:

při prvním pokusu o zkoušku uspělo pro plnou kvalifikaci	100 kandidátů
pro venesekci a lehčí případy uspělo	5 kandidátů
při prvním pokusu o zkoušku neobstálo	41 kandidátů
k opakované zkoušce přišlo	14 kandidátů
z nich uspělo pro plnou kvalifikaci	10 kandidátů

⁶²⁾ SÚA ČG Publ., 1748—55 N 3/35.

⁶³⁾ ANM, sign. 24 D 1.

⁶⁴⁾ SÚA PT I, 1753, říjen 13.

⁶⁵⁾ AUK A 31/II/144.

pro lehčí případy z nich uspěl	1 kandidát
tříkrát ke zkoušce přišli a uspěli	2 kandidáti
tříkrát ke zkoušce přišel a neuspěl	1 kandidát

Z lazebníků:

při prvním pokusu o zkoušku pro plnou kvalifikaci uspělo	132 kandidátů
pro venesekci a lehčí případy uspělo	19 kandidátů
při prvním pokusu o zkoušku neuspělo	61 kandidátů
podruhé přišlo	23 kandidátů
z nich uspělo	12 kandidátů
pro lehčí případy z nich uspělo	6 kandidátů
tříkrát ke zkoušce přišli a uspěli	2 kandidáti
tříkrát přišli a neuspěli	3 kandidáti

Prospěch byl jen zřídka oceněn číselným stupněm, a to od nejvyššího do nejnižšího jako: bez třídy — první třída — druhá třída. Častěji bylo ocenění vyjádřeno verbálně. Např. nadprůměrně, velmi dobře obstál, častěji jen dobře nebo průměrně, příp. udělal zkoušku s různými připomínkami. V r. 1770⁶⁶⁾ byl i případ kandidáta, který tak „elegantně odpovídal“, že mu direktor fakulty slíbil první uprázdněný fyzikát, nebo jinou příležitost, při které naň bude brán zřetel. Častější byly však připomínky: „aby ležel v knihách“, „aby věnoval více péče anatomii a chirurgii“. Jeden „neuměl, ale byl schválen“, protože „bydlel v pohraničních horách, kde je málo chirurgů“.⁶⁷⁾ Jiný poprvé propadl, když však město (Hradec Králové) bylo od Prusů vyloupeno a spáleno „pro neštěstí dětí a chudobu“ povoleno mu přijít předčasně ke zkoušce. Podruhé uměl trochu lépe, neuspěl jak měl, ale z výše uvedených důvodů byl schválen.⁶⁸⁾ Další byl napomenut „aby nebyly žádné stížnosti na jeho praxi, jinak že by musel dělat druhou zkoušku“.^{69a)}

„Chirurgové“, kteří vykonávali službu u vojska, byli obvykle fakultou nezkoušení. Chirurgická privilegia z r. 1747 dokonce předepisovala službu u vojska, jako jeden ze způsobů cvičné praxe po vyučení pro budoucí studenty chirurgie.^{69b)} Vojáky směli vojenští chirurgové léčit i v případě vnitřních nemocí. Civilní obyvatelstvo neměli léčit vůbec.

Byly však časté stížnosti ze strany doktorů medicíny i zkušených chirurgů, že vojenští chirurgové tento zákaz překračují.^{69c)} Když odešli od vojska a chtěli se někde usadit jako civilní chirurgové, bylo jejich povinností složit na fakultě zkoušku. V protokole po vydání zdravotního řádu se nám podařilo nalézt jedno-

⁶⁶⁾ AUK A 31/II/527.

⁶⁷⁾ AUK A 31/II/237.

⁶⁸⁾ AUK A 31/II/314, 319.

^{69a)} AUK A 31/II/266.

^{69b)} We'ss V., I. c., str. 55.

^{69c)} AUK A 31/II/300, 372, 420.

ho vojenského chirurga, původem Francouze^{69d)} a jednoho italského vojenského chirurga, který neuspěl.^{69e)} Cizinců bylo asi mezi vojenskými chirurgy mnoho.

Zpráva o fakultou nezkoušených chirurzech a lazebnících je v období po vydání zdravotního řádu ještě stále bezpočtu. Zprávy o nich podávali zejména krajští fyzici - doktoři medicíny a krajští fyzici - chirurgové⁷⁰⁾, ale i královská reprezentace a komora a pozdější gubernium i apelační soud.⁷¹⁾ Fakulta sama naopak žádala zeměpanské úřady, aby dekrety vyzývaly nezkoušené chirurgy a lazebníky ke zkouškám.

Že bylo ještě v 60tých letech v Čechách mnoho nezkoušených chirurgů a lazebníků, ukazují opět výzvy královské reprezentace a komory do jednotlivých krajů i do celé země, aby se hlásili na lékařské fakultě ke zkouškám.⁷²⁾

Zkoušení chirurgové a lazebníci měli být podle předpisu zemského zdravotního řádu⁷³⁾ při provozování svého „obchodu“ pilní a opatrní a ochotně pomáhat nemocným, zejména v době „morů“, též v lazaretech. V případě, že byli povoláni léčit nebezpečná nebo smrtelná poranění, přikazoval jim též zdravotní řád, že mají ihned po prvním obvodu oznámit příslušné vrchnosti jméno a byt raněného a další okolnosti, aby ona provinilce snáze našla a mohla na něm vykonat příslušný trest.

Chirurgové měli k takovým případům a těžkým onemocněním vůbec volat doktora medicíny a poradit se s ním. Měli se na výzvy doktorů medicíny účastnit soudně lékařských vyšetřování a pomáhat jim při případných pitvách. V pražských městech se měli těchto šetření zúčastnit také přísežní chirurgové tří pražských měst i profesor anatomie a jeho posluchači z cvičných důvodů. Snad v souvislosti s tímto nařízením vzniklo jiné⁷⁴⁾, že totiž chirurgičtí fyzikové tří pražských měst se mají střídát v prosektorské službě u profesora anatomie.

Podle zdravotního řádu měly také chirurgické oficíny, stejně jako lékárny, podléhat v Praze vizitacím lékařské fakulty, na venkově vizitacím krajských fyziků — doktorů medicíny. V protokole o tom však nejsou žádné zmínky.

TAXY ZA VÝKONY DOKTORŮ MEDICÍNY A CHIRURGŮ

V zdravotním řádu pro Čechy¹⁾ nejsou uvedeny pevné výše tax za zdravotnické výkony. Pro doktory medicíny se jen připomíná, že „nemají prohlašovat nemoc za těžší než skutečně je, ani se smlouvat o neobyčejnou odměnu,

nýbrž spokojit se s dosavadní obyčejnou slušností, s chudými však, kterým jsou povinni stejně jako bohatým radou a pomocí přispět, mírně nakládat nebo je dle stavu a okolností z křesťanské lásky prohlédnout. Naproti tomu však jim má být všelijakými právy dopomoženo ku zaplacení“. Chirurgům se připomíná, že „nemají pracovat pouze pro zisk, ale také z křesťanské útrpnosti“.

Van Swieten, který měl na vzdělání a výkony lékařů oprávněně vysoké požadavky, uznával, že mají také právo na dostatečnou odměnu, ale na stanovení tax nenaléhal. Moravskému řádu vytýkal, že má některé taxy stanoveny příliš nízko.²⁾ Ve zdravotním řádu pro Moravu taxy za zdravotnické výkony totiž uvedeny jsou.³⁾ Stejně vysoké jsou taxy v řádu pro Slezsko⁴⁾ patřící k Českému království, také v řádu pro pruské Slezsko⁵⁾ jsou uvedeny taxy.

Některé příklady honorářů doktorů medicíny a chirurgů se nám podařilo nalézt v protokolu pražské lékařské fakulty. Jsou to případy, kdy fakulta rozhodovala ve sporu lékaře s pacientem nebo jeho pozůstalými o výši honoráře, nebo byl-li pro liknavost pacienta některý lékař nebo chirurg nucen požádat fakultu a jejím prostřednictvím královskou reprezentaci a komoru, později gubernium, aby smluvený honorář od pacienta vymohly.

V r. 1763⁶⁾ zabývala se např. fakulta výši honoráře pro staroměstského fyzika doktora medicíny Beera. Žádal za dvoudenní ošetření komtesy Maxmiliány Nosticové 150 zl. a fakulta uznala, že je v právu. Není poznamenáno, o jaké onemocnění šlo.

V červenci 1770 bylo ve fakultním sezení doktoru Radnickému přičteno za devítiměsíční ošetřování bércových vředů jedné pacientky 300 zl., ačkoliv žádal 100 dukátů a za léčení pleuritidy u druhé 100 zl.⁷⁾ Od této žádal 25 dukátů.

Za léčení a ošetřování „aneurisma in arteria surali“⁸⁾, které prováděli r. 1757 společně tři chirurgové a profesor Scrinici, žádali: vojenský chirurg Werner, který vyjma podílu na ošetřování požadoval honorář za provedení operace, 50 dukátů, chirurg Gastayer 120 zl. a chirurg Voland 5 dukátů. Scrinici, který léčil pacienta „vnitřně“ 100 zl. Pacient se proti vyšším honorářům odvolal a fakulta, resp. direktor s děkanem případ vyšetřovali a určili následující honorář: Scrinicimu 80 zl., Wernerovi 150 zl., Gastayerovi 6 zl., Volandovi 15 zl.

Městský chirurg neuváděného města se odvolal k fakultě, aby mu dědicové hr. Netolického zaplatili za léčení zemřelého, kterého ošetřoval 50 dní a nocí. Žádal 500 zl. Členy fakultní komise, která případ vyšetřovala, byli: direktor, děkan, profesor Boháč a syndik. Honorář pro chirurga odhadli na 400 zl.⁹⁾

69d) AUK A 31/II/166.

69e) AUK A 31/II/259.

70) AUK A 31/II/404.

71) AUK A 31/II/117.

72) AUK A 31/II/303.

73) SÚA PT I, 1753, červenec 24, D'2.

74) Jungmann A., Skizzierte Geschichte I. c., str. 19.

1) SÚA PT I 1753, červenec 24 D'2; Hlaváčková L., Lékařské taxy v Čechách v druhé polovině 18. století a první polovině 19. století, Čs. zdravotnictví 14, 1966, str. 433.

2) SÚA ČG Publ. 1748—55, N 3/15.

3) ANM sign. 24 D 1.

4) SÚA PT I, 1753 říjen 13.

5) SÚA ČG Publ. 1748—55 N 3/35.

6) AUK A 31/II/345.

7) AUK A 31/II/524.

8) AUK A 31/II/147.

9) AUK A 31/II/291—2.

Pro chirurga Helmera z Prahy za léčení „fistula periundi per sinistre per egit“ stanovila fakultní komise, v níž byl direktor, děkan, profesor anatomie a syndik, odměnu na 200 zl. a 24 zl. přířkla ještě chirurgovi za léky a jiné výkony.¹⁰⁾

Jindy žádal chirurg Schalk o pomoc ve vymáhání honoráře za léčení „re venerea“; léčil pacienta, Araba, 16 dní. V tomto případě nejsou jmenování členové fakulty, kteří prováděli odhad. Odměnu určili na 90 zl.¹¹⁾ V tomtéž roce (1770) je zaznamenán též spor chirurga Neumanna s ženou, která mu nechtěla zaplatit smlouvanou odměnu za léčení nejmenované pohlavní choroby. Smlouvaný honorář byl 30 zl.¹²⁾; ve fakultním shromáždění byl chirurgův požadavek schválen.

Za vyléčení zanícení prsu byla smlouvena odměna 70 zl. Chirurg, který léčbu započal, ji však nedokončil, musel být vystřídán jiným. Přesto se fakulta, resp. komise — direktor, děkan, profesor Klinkoš a sekretář fakulty — klonili k názoru, že má peníze dostat a byla ochotna případ přešetřit.¹³⁾ Jiný výsledek o tomto případě zaznamenán není.

Příkladů uvedených v protokole je velmi málo. Výjma požadovaných a fakultou stanovených honorářů za léčení, ukazují nám však také, že k těmto odhadům byly jmenovány obvykle užší fakultní komise. Jejich členem býval pravidelně direktor, děkan, některý z profesorů a jeden správní úředník, syndik, nebo v pozdějších letech sekretář fakulty.

Srovnáme-li uvedené honoráře s taxami za výkony ve zdravotním řádu pro Moravu a Slezsko, náležející k Českému království, zdají se nám pražské částky vysoké. Vzhledem k tomu, že neznáme počet návštěv a nevíme, zda byli pacienti ve všech případech v místě bydliště lékaře či chirurga, nemůžeme uvedené honoráře bezvýhradně posuzovat. Podle moravského řádu měl lékař požadovat za první návštěvu „bohatého“ pacienta 30 kr., za recept 7 kr., za další návštěvy s psaním i bez psaní receptu 17 kr., za návštěvy po desáté hodině večer a v noci poplatky dvojnásobné. Za každou míli k pacientovi 1 tol. a za každý den prodlévání u pacienta 4 zl.

V pruském Slezsku měl lékař žádat: za první návštěvu při obyčejné chorobě 16 gr., za první návštěvu při nakažlivé chorobě 1 tol., za další návštěvy bez receptů při obyčejných chorobách 4 gr., za další návštěvy s recepty 6 gr., při nakažlivých chorobách bez receptu 8 gr., za další návštěvy při nakažlivých chorobách s recepty 10 gr. Za návštěvy v noci 16 gr., za každou míli cesty k pacientovi 1 tol., za každý den, než se lékař opět vrátí domů, opět 1 tol.

Ještě méně než platy lékařů je možno srovnávat s moravskými a slezskými platy chirurgů.^{***)} Např. taxy za péči o nemocné venerickými chorobami nebyly

¹⁰⁾ AUK A 31/II/341.

¹¹⁾ AUK A 31/II/517.

¹²⁾ AUK A 31/II/513.

¹³⁾ AUK A 31/II/512.

^{***)} Taxy za výkony chirurgické a lazebnické byly v moravském i slezských řádech stejně vysoké.

v těchto rádech mezi taxami chirurgů a lazebníků vůbec uvedeny. V sazebníku tax lékařů je zaznamenáno, že mají možnost sjednat si za péči o nemocné těmito chorobami honorář podle dohody s pacientem.

O tom, kolik počítali chirurgové v Čechách, např. za léčení zlomenin či sečných neb bodných ran, nemáme naopak údaje z fakultního protokolu. Uvedme si tedy alespoň, že za jednu návštěvu pacienta, který trpěl nějakým zánětem, měli chirurgové či lazebníci podle moravského a slezského řádu počítat 7—10 kr., za vyléčení zlomeniny 10—20 zl., za vyléčení sečné či bodné rány 5—6 zl., za vyléčení rozštěpu crania 18—20 zl.

V pruském Slezsku měli chirurgové za léčení a ošetřování různých zánětů počítat 2—3 gr., za vyléčení zlomeniny 4—30 tol., za vyléčení bodné rány 4—10 tol., za vyléčení sečné rány 2—4 tol. za vyléčení rozštěpu crania 8—15 tol.

Ani taxy stanovené zdravotními řády nebyly bez výjimky závazné. Na konci sazebníku byla poznámka, že bohatí pacienti mohou dát více než stanoví taxy. Chudí měli být léčení zdarma.

Naše šetření v tomto ohledu je zatím velmi skrovné, tím spíše, že pro srovnání příjmů lékařů a chirurgů i lazebníků bude nutno nejen nashromáždit více údajů o částkách, které jim byly vypláceny, ale i o životních potřebách, za které je vydávali. Pak teprve budeme moci přistoupit k posouzení jejich životní úrovně.

EVA ROZSÍVALOVÁ

Die Prager medizinische Fakultät und die erste Landessanitätsordnung für Böhmen aus dem Jahre 1753 (1. Teil)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Thematik wurde auf der Grundlage des Studiums der Protokolle der Prager medizinischen Fakultät aus den Jahren 1725—1771 und weiteren Dokumenten des Universitätsarchives untersucht. Die im Zentralen Staatsarchiv (Státní ústřední archiv) aufbewahrte Sanitätsordnung für Böhmen wird mit zeitgenössischen Ordnungen für Mähren und Schlesien verglichen. Die Entstehung der Sanitätsordnung bezeugt, dass die 1744 von Friedrich II. für Schlesien erlassene Ordnung einen direkten Impuls für ihre Herausgabe darstellte. Auch ihr Inhalt war zum grossen Teil derselbe. In Böhmen bestand aber eine medizinische Fakultät, auf welche sich die Sanitätsordnung orientierte. Dies war schon dadurch gegeben, dass sich die Fakultät schon früher zur alten Tradition einer Beaufsichtigung des Gesundheitswesens bekannte, was u. A. ihre Statute und die Universitätsstatute aus dem 17. Jh. dokumentieren. Das Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus mit seinen Zentralisationsbemühungen unterstützte die Autorität der medizinischen Fakultät in dieser Hinsicht, was besonders durch die Erlassung der Sanitätsordnung und der Dekrete über den Unterricht an der Universität, die Ernennung der Fakultätsdirektoren und weitere Massnahmen erreicht wurde. Im Artikel werden weiter die Veränderungen in der Verwaltung dargelegt und kurz die Professoren der Fakultät bis in die siebziger Jahre des 18. Jh., d. h. bis zur Erlassung einer Sanitätsordnung für die ganze Monarchie charakterisiert. Die Ausarbeitung der Sanitätsordnung nach preussischem Vorbild wurde einer Ständekommission aufer-

legt. Zum Korrektor der Ordnung wurde Gerhard van Swieten bestellt. Die folgenden Kapitel des Artikels befassen sich mit den Beziehungen der Doktoren der Medizin, der Chirurgen, Wundärzte und Bäder zur medizinischen Fakultät. In diesem Zusammenhang werden Beispiele von Ärzten die an der Fakultät studierten, das Doktorat aber nicht erlangt hatten, Fälle der Inkorporation, der Prüfungen der Mitglieder des Doktorenkollegs, sowie die Prüfungs- und Promotionstaxen, weiter den Ärzten durch die Sanitätsordnung auferlegten Pflichten u.s.w. angeführt. Die Sanitätsordnung war eine der ersten Verordnungen, die die Berufe der Chirurgen, Wundärzte und Bäder vereinigte. Der Artikel befasst sich weiter mit den Beziehungen zwischen den schon angeführten Berufen und ihrem Verhältnis zur medizinischen Fakultät, wie auch der sog. geprüften Chirurgen und nicht geprüften Bäder, die nach Ablegung einer Prüfung approbierte Chirurgen werden konnten. Eine der wichtigsten Stimmulen war hier die Belangung der Stellung eines Kreischirurgen. Nach der Erlassung der Sanitätsordnung entstand an der Fakultät nach und nach ein regelmässiges Studium der Chirurgen. In der Arbeit werden Beispiele der Universitätsprüfungen der Lehrlinge und Gezellen der Chirurgie, der Prüfungstaxen in Böhmen, Mähren und Schlesien und in preussischen Schlesien und eine Übersicht der Prüfungszahlen angeführt. Das letzte Kapitel des ersten Teiles der Arbeit befasst sich mit den Fragen der Honorare für Eingriffe der Doktoren der Medizin und der Chirurgen, die in der böhmischen Sanitätsordnung entgegen der schliesischen, mährischen und preussisch-schlesischen nicht angeführt sind. Dadurch kam es in verschiedenen Fällen zu einer Beurteilung der Honorare durch die medizinische Fakultät und die Beispiele der Honorarhöhe werden angeführt.

Z DĚJIN SPOJKU „LESE- UND REDEHALLE DER DEUTSCHEN STUDENTEN IN PRAG“ V OBDOBÍ 1848—1892

ANTONÍN SLAVIČEK

Zakládání různých zájmových a odborných spolků bylo významným rysem společenského vývoje druhé poloviny 19. stol. v zemích rakouské monarchie. Platí to i o spolcích studentských. Studenti byli vždy mezi prvními, kteří probojovali zásady nových hnutí — pokrokových, ale někdy i reakčních. Tak tomu bylo i v letech 1848—1849, na jejichž událostech se studenti podíleli významnou měrou. Za změněných podmínek vznikly v Praze dva významné studentské spolky, které se ve druhé polovině 19. stol. staly hlavními středisky pražského studentského života. Byla to německá Lese- und Redehalle a český Akademický čtenářský a řečnický spolek (dále též LRH a AČŘS). Český spolek byl rozpuštěn úřady v r. 1889 a pokusy o jeho obnovení nikdy nevedly k vytvoření centrálního studentského spolku. LRH však podržela kontinuitu až do 2. světové války, i když její význam postupně klesal.¹⁾

VZNIK LESE- UND REDEHALLE A JEJÍ NADĚJNÉ POČÁTKY
(1848—1849)

Za napoleonských válek v r. 1810 navrhl Friedrich Ludwig Jahn založení buršáckého hnutí, které by vychovávalo německé studenty k boji za ideu sjednoceného Německa. Jeho plán byl tehdy odmítnut, ale již 1. listopadu 1814 vznikl v Halle první spolek s buršáckou tendencí. Brzy po něm vznikly podobné spolky i v Giessenu, Heidelbergu a Marburgu. Na výroční den bitvy u Lipska, 18. říjen 1817, svolal jenský buršácký spolek shromáždění studentů německých univerzit na Wartburg, po němž se buršácké hnutí šířilo stále více i mimo území vlastního Německa. Toto hnutí však bylo zcela jasně v rozporu

¹⁾ Tato práce vychází z diplomové práce, obhájené v r. 1975 na katedře PVH FF UK. V diplomové práci jsem se zabýval jak dějinami spolku v letech 1848—1938, tak jeho spolkovým archivem, který je uložen jako část Všestudentského archivu v Archivu Univerzity Karlovy. Dalším důležitým pramenem jsou výroční zprávy spolku, které vycházely od r. 1862 pod různými názvy. Osudy Akademického čtenářského spolku se zabýval Pavel Aixer ve své diplomové práci, obhájené tamže v r. 1968.

s vítězi nad Napoleonem, kteří se spojili ve Svaté alianci k zachování statu quo. 23. března 1819 podnikl člen jenského buršáckého spolku Karl Ludwig Sand atentát, jehož obětí se stal August von Kotzebue. Iniciativy k zákroku se ujal rakouský kancléř Metternich. V srpnu 1819 přijal karlovarský kongres ministrů německých států usnesení, které vedlo k zákrokům proti všem studentským spolkům a k zostření dohledu na univerzity.²⁾

I v Praze vznikl v r. 1818 tajný studentský spolek Teutonia s buršáckou tendencí. Po karlovarském usnesení byl úřady potlačen, jeho vůdcové Adolf Pinkas, kníže Franz Colloredo a Ernst Förster zatčeni, brzy však byli propuštěni.³⁾ Rakouská policie od té doby dokázala úspěšně zabránit pokusům o vytváření studentských organizací, a tak se první studentské spolky objevují v Praze znovu až po třiceti letech, na jaře 1848.

Po vzoru studentského výboru, založeného za březnových bouří na vídeňské univerzitě, vznikl obdobný výbor také v Praze. 15. března 1848 se shromáždili pražští studenti obou národností v aule Karolina. Na doporučení Petra Fastra vypracoval J. V. Frič spolu s děkanem filozofické fakulty Augustinem Smetanou návrh studentské petice, který zde předložil. Tehdy vystoupil německý student Uffo Horn s požadavkem doplnit do návrhu svobodnou návštěvu cizích univerzit bez ztráty studijních let a žádost o povolení studentských spolků na podkladě nového universitního statutu mnichovského z 18. února 1848.⁴⁾ Jeho návrhy byly přijaty a konečný text petice, přijatý 16. března, požadoval mimo svobody učení a vyučování, svobodné návštěvy cizích univerzit, zrovnoprávnění obou zemských jazyků, připojení pražské polytechniky jako páté fakulty k univerzitě i povolení studentských spolků na podkladě mnichovského universitního statutu. K žádosti byly však přiloženy mnichovské stanovy z roku 1842, což způsobilo značné zmatky.⁵⁾ Dále bylo usneseno vytvořit po vídeňském vzoru studentskou legii jako oddíl národní gardy. V legii byli studenti obou národností. Dětila se na pět kohort, organizovaných z členů tří světských fakult university, gymnazistů a studentů polytechniky. Akademická legie byla pod českým vlivem, v jednotlivých kohortách se používala buď výhradně nebo převážně česká velící řeč. Protiklady se zostřily, když prof. Koubek, tribun filosofické kohorty, zakázal jejím členům nosit velkoněmeckou trikoloru. Prozatím byla záležitost vyřešena kompro-

²⁾ Novější pojednání o počátcích buršáckého hnutí do r. 1819 viz Günter Steiger, Aufbruch. Urburschenschaft und Wartburgfest, Leipzig—Jena—Berlin 1967.

³⁾ Arthur Werner, Die Studentenlegionen der Prager Universität 1648—1848, Praha 1934, s. 116.

⁴⁾ Josef Václav Frič, Paměti I, Praha 1957, s. 380. Zajímavý popis studentského shromáždění 15. března, sepsaný ještě též večer, je v dopise studenta Jana Čermaka Janu Ev. Purkyňovi do Vratislavi. Viz Vladislav Kruta, Události z 15. března 1848 v Praze v dopise studenta jeho učitele, AUC HUCP XV, 1975, s. 89—104.

⁵⁾ Text obou dokumentů viz Otto Stehlík, Mnichovský universitní statut právním základem pražských studentských spolků v l. 1848 a 1849, Studentská revue III, 1924, s. 143—145, 171.

mísem i němečtí studenti se na svém shromáždění 14. dubna rozhodli dobrovolně trikoloru odložit na znamení dobré vůle.

Český místopředseda hrabě Stadion vyhověl studentským požadavkům prozatímním nařízením z 28. března. Ministerstvo vnitra schválilo studentskou petici 31. března, v Praze byl souhlas zveřejněn 4. dubna. Jak se poměry za necelý měsíc změnilly dokazuje fakt, že ministerstvo povolilo tvoření studentských spolků na podkladě mnichovského universitního statutu, který vůbec neznalo. Předpokládalo přitom mylně, že ho mají k dispozici pražské úřady. Z korespondence mezi Vídní a Prahou plyne, že úřadům se ani na jednom místě nepodařilo stanovy sehnat, ať již cestou soukromou nebo u knihkupců. Teprve na konci dubna došly pražskému akademickému senátu stanovy zaslané rektorem mnichovské univerzity a opisy byly předány úřadům.⁶⁾

Brzy poté začaly vznikat první spolky. V druhé polovině dubna vznikl studentský spolek „Slavia“. Její definitivní stanovy ze 7. května nečinily sice žádný rozdíl mezi oběma národnostmi a jejím heslem byla „Rovnost a svornost“⁷⁾, stanovila si však za cíl pěstování slovanské vzájemnosti a sestávala ze studentů českých. Na německé straně vznikl 11. května 1848 buršácký spolek „Teutonia“. Odezva na vznik Slavie je patrna již v jeho názvu. Byl orientován velkoněmecky, jeho cílem byla „podpora vědeckého vzdělání a politického smýšlení, založeného na principu německé národnosti“. Teutonia se hlásila k tradicím spolku stejného jména, který existoval v Praze v roce 1819. V jejím čele stál PhDr. Wilhelm Volkmann a brzy měla přes sto členů. Dále vytvořili němečtí studenti krajanské spolky „Fidelia“ a „Alemannia“ a spolek „Wingolf“, nazývaný též Wingolfia, katolicky orientovaný. Cílem Wingolfu bylo zbavit studentský život „nezdravých a zastaralých forem, především souborů“ a podporovat namísto toho duchovní vzdělání a fyzický rozvoj studentů.⁸⁾ V pražském prostředí, kde se právě začínal rozvíjet spolkový život po desetiletích zákazů, nebyly „zastaralé a nezdravé“ formy studentského života pochopitelně zřejmé a zásady Wingolfu nenalezly velký ohlas. Jeho předsedou byl medik Richard Schlick.⁹⁾ V tomto období vznikly i smíšené studentské spolky německo-české. V první řadě to byla „Liberalia“, složená ze studentů techniky, „Hilaria“, založená 11. května 1848, v jejímž čele byl Ernst Grossmann,¹⁰⁾ dále „Praga“, politický, literární a tělocvičný spolek „Bohemia“ a konečně i nepolitický spolek „Lotos“, jehož cílem bylo „rozvíjení

⁶⁾ O. Stehlík, c. d., s. 113—114.

⁷⁾ R. Maršan, Čechové a Němci r. 1848 a boj o Frankfurt, Praha 1898, s. 88.

⁸⁾ Wingolf zřejmě vznikl podle vzoru tzv. pokrokového buršáckého hnutí, které se již dříve oddělilo od buršáckého hnutí na území vlastního Německa a mezi jehož zásadami bylo i zavržení souborů.

⁹⁾ Richard Schlick pocházel ze Žatecka. Byl předsedou Wingolfu, v říjnu 1848 se stal předsedou německého studentského výboru; odstoupil v lednu 1849. Zemřel po skončení studií na jaře 1850.

¹⁰⁾ Za studentských let k ní patřil i pozdější vůdce německých liberálů Franz Schmeykal.

přírodovědného bádání ve všech odvětvích.¹¹⁾ Dalšími studentskými spolky byly české „Česko-moravské bratrstvo“ a „Moldavia“ a dva spolky blíže neznámé — „Germania“ a „Philadelphia“. Mnoho studentů bylo členy nestudentských spolků „Svornosti“, „Lípy slovanské“ a utrakvistické „Concordie“.

Z pražských studentských spolků byla velkoněmecká Teutonia jediným spolkem, který reagoval na výzvu studentů kielské university ke studentům Německa, aby vytvořili dobrovolnické jednotky a pomohli Šlesvicku-Holštýnsku v boji za nezávislost. Studentští dobrovolníci z Prahy, odhodlaní bojovat za velkoněmecké ideály, se však záhy vrátili zpět a byli uvítáni posměšky Čechů i utrakvisticky smýšlejících Němců.¹²⁾

Zatím špěla situace v Praze ke konfliktu. Do Prahy byl svolán Slovanský sjezd. 10. června požadovala deputace akademické legie u arcivévody Karla Ferdinanda okamžité ozbrojení legie, vydání ostrého střeliva a přidělení děl; navíc odvolání Windischgrätze z místa velícího generála. Požadavky byly odmítnuty. Druhý den se studenti shromáždili pod vedením Sladkovského v aule Karolina, aby přijali provolání k obyvatelstvu Prahy a žádali splnění svých požadavků. Velitel národní gardy spolu s představiteli města se snažili studenty od petice odradit. Dosáhli však pouze příslibu studentů, že provolání nebude zveřejněno. Deputace požadovala u Windischgrätze 2 000 pušek a 80 000 nábojů, přidělení dělostřelecké baterie a odstranění děl mířících na Prahu. Generál Windischgrätz tyto požadavky odmítl. Plakáty se studentským provoláním byly poté vylepeny po Praze. 12. června začaly v Praze boje. Po několika dnech bylo povstání poraženo a nad Prahou byl vyhlášen stav obležení. Teutonia a její přívrženci zůstali během bojů věrni vládě, neboť podle jejich názoru byl Windischgrätz zachráncem Němců v Praze. Čeští i němečtí studenti, kteří se zúčastnili červnových bojů, k nim zaujali zcela negativní stanovisko. 31. července se studentský výbor rozhodl obnovit akademickou legii.¹³⁾ 8. září byl předložen nový statut, podle něhož se legie napříště již neměla dělit na fakultní kohorty, ale na setniny a prapory podle obvodů bydliště. Měla být nadále součástí národní gardy, ale její velitel měl být odpovědný studentskému výboru.

27. srpna přišlo pražskému studentskému výboru pozvání vratislavských studentů na kongres zástupců německých univerzit, který měl být zahájen 25. září na Wartburgu. Pražský studentský výbor se usnesl vyslat na Wartburg desetičlennou deputaci, což vyvolalo protesty vídeňských Čechů. Výbor svolal proto na 8. září shromáždění do Karolina, aby o zmíněném návrhu rozhodlo. Shromáždění zamítlo předložený návrh výboru a usneslo se neposílat na Wartburg

¹¹⁾ A. Werner, c. d., s. 118.

¹²⁾ Jejich cesta skončila již v Sasku, neboť dobrovolnický pluk, složený ze studentů německých univerzit, byl mezitím poražen na šlesvickém bojišti dánským vojskem.

¹³⁾ V červenci 1848 měla akademická legie již 4 665 členů — právníká kohorta 969, lékařská 1 710, filozofická 500, technická 1 204, gymnasiální 282; A. Werner, c. d., s. 110

delegaci s odůvodněním, že pražská univerzita není německá. Současně přijalo návrh svolat do Prahy na dny 23.—24. října kongres studentů rakouských univerzit k oslavám 500. výročí založení pražské univerzity. Do Eisenachu byl poslán dopis, v němž se odmítnutí pozvání odůvodňovalo zaneprázdněním pražských studentů v důsledku příprav jubilejního kongresu. Po přečtení tohoto dopisu na Wartburgu 27. září popřel jeden z vídeňských delegátů toto zdůvodnění a uvedl jako pravý důvod neúčasti pražských studentů výše zmíněnou myšlenku, že pražská univerzita není německá a vystoupil s názorem, že čeští studenti si nepřejí jednotné Německo, ale jen silné Rakousko. Jménem vídeňských studentů prohlásil, že se nezúčastní pražského jubilejního kongresu. Ve stejném smyslu se vyjádřil zástupce univerzity ve Štýrském Hradci.¹⁴⁾ S odmítavým usnesením pražských studentů z 8. září nebyli spokojeni ani němečtí studenti, jichž byl v Praze o prázdninách menší počet. Po schůzce v hostinci U tří lip zaslali do Eisenachu separátní adresu, v níž pozdravili kongres německého studentstva a objasňovali skutečné příčiny, proč bylo pozvání zamítnuto. Rozhodli se na příště setkání německých studentů opakovat. 27. září se ustavil prozatímní výbor německých studentů v Praze za předsednictví juristy Vincence Tenglera a místopředsednictví juristy Hieronyma Rotha.¹⁵⁾

6. října došlo k novému povstání ve Vídni. Tehdy se Teutonia přesvědčila o skutečném smýšlení muže, kterého po potlačení červnového povstání v Praze oslavovala. 9. října vyjádřilo shromáždění německých studentů v Praze, svolané Teutonií, podporu vídeňským povstalcům. 19. října vyjádřil svou účast s vídeňskými studenty i německý studentský výbor v Praze.

Počet členů akademické legie v Praze stále vzrůstal. Do Prahy přišlo mnoho studentů z uzavřených univerzit ve Vídni a Lvově. Určitý ohlas měla i výzva pražského německého studentského výboru k německým studentům, aby přišli studovat do Prahy a posílili zde německý živel. Počet německých studentů, sdružujících se kolem prozatímního studentského výboru, stále rostl a v říjnu 1848 přesáhl počet 600 studentů.¹⁶⁾ Němečtí studenti požadovali větší podíl na rozhodování. Když byl 15. října zvolen velitelem akademické legie český student práv Jaroslav Jaroš, došlo k otevřenému konfliktu i v tomto posledním společném podniku českých a německých studentů. Na shromáždění dne 19. října se němečtí studenti rozhodli po dlouhé debatě vystoupit z akademické legie. Od této události směřovali k vytvoření vlastní organizace.

¹⁴⁾ Artur Hugo Löbl, Das Gründungssemester der Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag, Festschrift der Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag anlässlich des 150. semestrigen Stiftungsfestes (1848—1923), Praha 1923, s. 21—22.

¹⁵⁾ Viktor Wilhelm Russ, Die Lesehalle der deutschen Studenten zu Prag, Praha 1862, s. 6. Práce obsahuje velké množství faktografického materiálu a opírá se o spolkové dokumenty, které dnes už nejsou k dispozici. V návaznosti na ní byly vydávány výroční zprávy spolku.

¹⁶⁾ A. H. Löbl, c. d., s. 23.

Koncem října byl zvolen namísto prozatímního výboru řádný výbor německých studentů, jehož předsedou se stal medik Richard Schlick a místopředsedou Vincenc Tengler. Výbor měl 24 členy a 6 náhradníků.¹⁷⁾ 9. listopadu přijalo velké studentské shromáždění v Karolinu usnesení založit Akademický čtenářský a řečnický spolek, který měl slovem i písmem vzdělávat členstvo pro veřejný život. Možnost přijetí měl každý student bez rozdílu národnosti. Akademický čtenářský a řečnický spolek měl být tedy utrakvistický, avšak obavy německých studentů, že jej bude ovládat česká většina a že jejich stanoviska budou opomíjena — v souvislosti s tím bylo uváděno odmítnuté pozvání na Wartburg a zkušenosti z akademické legie — vedly ke snaze vytvořit vlastní organizaci, která by byla nezávislá na Akademickém čtenářském a řečnickém spolku. V tomto ovzduší podal Hieronymus Roth¹⁸⁾ na shromáždění německých studentů 8. listopadu 1848 návrh na založení „Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag“. Návrh byl přijat a zvolena přípravná komise Lesehalle, v jejímž čele stanul Wilhelm Wolfner; dalšími jejími členy byli studenti Albrecht, Blumauer, Graf, Hirsch a Wiener. O dva dny později byla zvolena přípravná komise Redehalle, kterou tvořili studenti Wolfner, Piffel a Urban. Čestným předsedou Lese- und Redehalle byl jmenován prof. Tedesco. Obě komise pracovaly jako pobočky výboru německých studentů.¹⁹⁾ Prvním veřejným vystoupením Lese- und Redehalle bylo zaslání pozdravné depeše sjezdu německých spolků z Čech, který zasedal ve dnech 20.—24. listopadu 1848 v Chebu a formuloval německé národní požadavky.

V prosinci 1848 založil Johann Rittig²⁰⁾ nový buršácký spolek „Marcomania“, k němuž se připojili i členové blíže neznámého radikálně-republikánského spolku Montania. Marcomania, která byla radikálně svobodomyšlná a v národnostních otázkách nekompromisní jako Teutonia, zaujala rychle první místo mezi ostatními německými spolky a zatlačila do pozadí konservativní Teutonii, o níž další správy mizí.²¹⁾

¹⁷⁾ A. Werner, c. d., s. 134.

¹⁸⁾ Hieronymus Roth, zakladatel LRH; v r. 1856 se stal jejím čestným členem; právnická studia; v r. 1867 povýšen za své zásluhy ve válce v r. 1866 do rytířského stavu; do r. 1873 byl purkmistrem v Trutnově, později žil na svém statku v Oberrohrbachu u Spillern v Dolních Rakousích; zemřel r. 1897.

¹⁹⁾ V. W. Russ, c. d., s. 7. Po formální stránce byly pobočkami, v praxi ale byly obě komise centrem, kolem něhož se soustřeďovala většina činnosti německého studentského výboru. Z tohoto hlediska lze také chápat jako zjednodušené, ale v jádru pravdivé tvrzení, že H. Roth přeměnil německý studentský výbor v Lese- und Redehalle.

²⁰⁾ Johann Rittig byl členem Teutonie a německého studentského výboru. Byl znám svými radikálně-republikánskými názory a ve spojení s Bakuninem a saskými revolucionáři byl jedním z vůdců příprav májového spiknutí v r. 1849. Uprchl do Ameriky, kde se stal novinářem. Své články publikoval v listě New Yorker Staatszeitung, který vydával bývalý vídeňský legionář Ottendorfer. Zemřel 17. 6. 1885 na cestě z USA do Evropy.

²¹⁾ A. Werner, c. d., s. 116. Při přistoupení bývalých členů Montanie měla Marcomania něco přes 20 členů.

6. ledna 1849 byla rozpuštěna akademická legie v Praze s odůvodněním, že členství v legii je neslučitelné se studiem. Současně bylo zakázáno jakékoli cvičení se zbraní. Rovněž ve Vídni a v Olomouci byla akademická legie rozpuštěna. Výbor německých studentů proti tomu protestoval, i když jeho příznivci již v legii zastoupeni nebyli.

Zatímco byla 9. ledna večer na slavnostním shromáždění v hotelu Saxe zahájena činnost Akademického čtenářského a řečnického spolku, pokračovaly rychle přípravy na otevření Lese- und Redehalle. V době od 6. ledna do 1. února se konalo celkem třináct schůzí výboru německých studentů. 6. ledna přijal výbor stanovy a 14. ledna se usnesl na datu 1. února jako termínu zahájení činnosti spolku v domě č. 998—II v Hybernské ulici, kde sídlil rovněž Německý spolek. V lednu 1849 došlo k personálním změnám v německém studentském výboru — předsedou se stal Dominik Orgelmeister, místopředsedou Urban a dalšími členy byli jmenováni studenti Grömling, Koref, Mlady, Rittig, Schwarzbach a Adolf Seifert. Zatím vypracovala i přípravná komise Redehalle stanovy, které převzala 23. ledna nová komise Redehalle ve složení Buk, Hanisch, Orgelmeister, Piffel a Urban. Urban poté předložil na plenárním shromáždění dne 25. ledna návrh stanov, které byly beze změny přijaty. 31. ledna 1849 byla Lese- und Redehalle slavnostně otevřena v sále Německého spolku za účasti Němců z celé Prahy.²²⁾

Příštího dne se naposledy sešli v aule Karolina čeští a němečtí studenti, sblížení společným nesouhlasem s připravovaným odvodním zákonem. V přijaté petici žádali studenti zařazení do třetí odvodní třídy s výjimkou naléhavé státní potřeby. Bylo navrženo obnovit legii, v níž by studenti dostali své vojenské povinnosti v průběhu studii.²³⁾

Začátky Lese- und Redehalle byly úspěšné. Přicházely finanční podpory z venkovských německých měst.²⁴⁾ Spolku rovněž připadla část majetku právnické kohorty rozpuštěné akademické legie. Mnozí pražští Němci vstoupili do spolku jako přispívající členové. Redehalle zahájila činnost 14. února v sále Německého spolku, který jí byl poskytnut dvakrát týdně na přednášky. Přednáškovou činnost zahájil JUC. Bayer cyklem o antickém a moderním umění. Dne 20. února 1849 zahájila Redehalle diskusní večery, v jejichž organizaci se angažovali především Wolfner a Piffel. Přednášky a diskusní večery byly hojně navštěvovány jak členy spolku, tak veřejností a pokračovaly až do 1. dubna, kdy byly dočasně

²²⁾ Zahajovací řeč přednesl předseda studentského výboru D. Orgelmeister. Dr. Tedesco prohlásil ve svém slavnostním projevu mj., že „německý duch a německá věda nesené německými studenty nepřipustí, aby se z nejstarší německé univerzity stala nejmladší univerzita slovanská“.

²³⁾ Deputace tří Čechů a dvou Němců se s peticí dostala až k ministru Stadionovi, ale výsledek nepřinesla žádný. Ani interpelace poslanců Schuselky a Bilinského v kroměřížském sněmu požadavku studentů nepomohly.

²⁴⁾ Prof. Hammerl poslal 275 zl. jako výnos sbírky mezi poslanci říšského sněmu v Kroměříži, ve frankfurtském sněmu uspořádal sbírku dr. Makoviczka a zaslal 150 zl.

zastaveny na dobu velikonočních prázdnin. Nikoho tehdy nenapadlo, že už obnoveny nebudou. Činnost komise Lesehalle se v těchto prvních měsících soustředovala na organizační otázky, vnitřní konsolidaci a vypracování stanov, které předložil 29. dubna Hieronymus Roth.

Tento slibný vývoj byl záhy přerušeno. Nespokojení s nástupem reakce začali někteří čeští a němečtí činitelé již od ledna 1849 pracovat ilegálními prostředky. Rozpuštění kroměřížského sněmu a vyhlášení oktrojované ústavy v březnu jen posílilo jejich snahu dosáhnout cíle třeba i násilnými prostředky. Zatímco J. V. Frič se spojil s francouzským revolucionářem Ledru-Rollinem, který v té době pobýval v Drážďanech, navázali s Johannem Rittigem styk němečtí revolucionáři Hecker, Struve a Tausenau. Oba pražští studentští vůdci byli ve spojení s Bakuninem, který se v té době ukrýval v Sasku a přijel i do Prahy. Pražské povstání, připravované na 12. května, mělo být koordinováno s povstáním v Sasku i v ostatním Německu. Povstání v Sasku vypuklo však již 3. května. O několik dnů později bylo poraženo za pomoci pruské armády, která zasáhla i jinde v Německu. Nedostatečná konspirace spolu se zatčením jednoho ze spiklenců na cestě z Prahy do Drážďan poskytla rakouským úřadům dostatek informací. V noci z 9. na 10. května zahájily úřady rozsáhlé zatýkání a nad Prahou byl vyhlášen stav obležení. Studentští vůdci se snažili uprchnout²⁵⁾, ale mnoho ostatních bylo zatčeno.²⁶⁾

BOJ LESEHALLE O ZACHOVÁNÍ EXISTENCE A O OBNOVU REDEHALLE (1849—1868)

Vyhlášení stavu obležení nad Prahou 10. května 1849 znamenalo prudké zhoršení poměrů. Bylo suspendováno spolčovací právo, vydávání tisku podřízeno vojenským úřadům, místo řádných soudů nastoupilo stanné a válečné právo. Německý spolek se rozpustil a na jeho místo nastoupilo 15. května nepolitické Německé kasino. Dominik Orgelmeister se vzdal předsednictví německého studentského výboru. 11. května sdělil guberniální prezident Mecséry deputaci AČRS, že se nesmí konat žádné přednášky a projevy. Spolek mohl dále existovat pouze jako spolek čtenářský, výbor se směl scházet jen k jednání o hospodářských záležitostech. Stejně byla vyřešena i činnost LRH. Byl umožněn provoz knihovny, Redehalle byla zakázána. Existence Lesehalle byla tedy prozatím zajištěna. Ale poměry v Praze se dále zhoršovaly, byli zatýkáni členové studentských spolků. Studenti nečekali na prázdniny a opouštěli Prahu. S při-

²⁵⁾ Ernst Grossmann, vůdce Liberalie, se zachránil ve Švýcarsku.

²⁶⁾ Mezi zatčenými byli členové všech pražských německých studentských spolků kromě Wingolfu. Členové Marcomanie byli zatčeni téměř všichni. Rozsudky byly vyneseny 31. 12. 1850 a odsouzení odvezeni do Mukačeva, Komárna a Kufsteinu. 16 studentů očekávalo 10 až 20 let žaláře, Rittig a Kudlich byli v nepřítomnosti odsouzeni k smrti. Cestu ke svobodě otevřela zatčeným amnestie z 24. 4. 1854. Dva z nich však zemřeli ve vězení.

chodem prázdnin odevzdal německý studentský výbor záležitosti Lesehalle direktoriu, které tvořili H. Roth, M. Raudnitz a Fr. Schlesinger. Byl to poslední čin výboru, který byl brzy poté rozpuštěn. Když odstoupili dva členové direktoria, zůstaly veškeré záležitosti v rukou Hieronyma Rotha.

Vyhlášení stavu obležení zahájilo desetileté období, v němž byl svobodný život pražských studentů zcela potlačen. I když byl stav obležení odvolán v r. 1853, pražské policejní ředitelství nadále bedlivě sledovalo studenty a jejich spolky. Z těch přečkaly nástup reakce pouze Lesehalle, Lotos a Akademický čtenářský spolek. Lotos však byl úzce přírodovědně specializován a po reorganizaci v únoru 1849 přestal být spolkem studentským.²⁷⁾

Lesehalle zahájila svou samostatnou existenci vlastně až ve školním roce 1849—1850, do té doby byla odbočkou německého studentského výboru. Na konci r. 1849 rozhodl direktor H. Roth, že budou provedeny volby do výboru Lesehalle a stanovil počet jeho členů na pět. 13. ledna 1850 se nově zvolený výbor konstituoval. Do čela byl zvolen Roth a členové si rozdělili spolkové záležitosti — byl ustaven jednatel, pokladník, knihovník a správce místností. K prvnímu výročí zahájení činnosti Lesehalle výbor zveřejnil zprávu o výsledcích. Knihovna spolku dosáhla počtu 1 200 svazků, počet členů 350 při zápisu v říjnu 1849. Výbor také vypracoval definitivní stanovy, které 13. června 1850 přijalo plénum. Od 4. srpna vedl agendu Lesehalle opět Roth sám. 28. listopadu předložil na valné hromadě vyúčtování své činnosti a odstoupil. Byl zvolen nový výbor, v jehož čele stál medik Franz Ferdinand Lang, jehož dary vytvořily základ přírodovědné sbírky spolku. Nový výbor vypracoval v r. 1851 velký plán na výstavbu a doplnění spolkové knihovny. Plán měl být realizován v průběhu deseti let.²⁸⁾ Na jeho realizaci však chyběly peníze a když se finanční situace od r. 1856 zlepšila, ukázalo se, že plán je neproveditelný.

V důsledku dřívějších studijních předpisů se mohli stát členy Lesehalle i posluchači filozofie, tedy studenti 7. a 8. třídy gymnázií, kteří byli dříve studenty filozofické fakulty. Byli však přijímáni i žáci nižších ročníků gymnázií, a proto zakázal výbor 18. ledna 1852 členství a návštěvy v Lesehalle těm gymnazistům, kteří dosud nebyli v septimě. Císařský patent z 26. 11. 1852 (tzv. starý spolkový zákon) v §§ 14 a 16 zakázal gymnazistům účast ve spolcích vůbec. Důsledkem byl pokles členů Lesehalle na 187.²⁹⁾

²⁷⁾ Dřívější studentský přírodovědný spolek se změnil ve spolek ryze vědecký. Jeho předsedou se stal dvorní rada a městský hejtman rytíř von Sacher-Masoch.

²⁸⁾ V prvním roce měly být nakoupeny knihy z oboru jazykovědy a beletrie, v druhém díla historická, geografická a cestopisy, ve třetím a čtvrtém spisy přírodovědné, v pátém lékařské, v šestém a sedmém právní a státoprávní, v osmém a devátém díla z oborů techniky, matematiky a filozofie a konečně v desátém doplňky všech těchto oborů. Později se však ukázalo, že skutečné potřeby není možné vtěsnat do rozdělení podle let a oborů.

²⁹⁾ Karl Renner, Geschichte der Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag 1848—1873, Praha 1873, s. 19.

Významnou událostí října 1852 byl návrh Akademického čtenářského spolku na sloučení. Porada výboru rozhodla na základě § 39 stanov, dle něhož o změně stanov rozhoduje členstvo, svolat valnou hromadu na 9. listopad. Ta sloučení obou spolků rozhodnou většinou zamítla. Zdůvodnění tohoto odmítnutí v odpovědi výboru Lesehalle je velmi obsáhlé. Výbor uvádí přehled dějin Lesehalle, zvláště jejího vzniku. Poukazuje na to, že již od samého vzniku Lesehalle činil jí AČS výtky separatismu, na něž Lesehalle nereagovala ve snaze vyhnout se veřejně polemice. Vzhledem k tomu, že usnesení založit Lesehalle bylo přijato dříve než usnesení o založení AČS, dovozovalo vedení Lesehalle, že výčitka separatismu je bezpředmětná, neboť není možné odtrhnout se od něčeho, co neexistuje. Podle názoru Lesehalle je AČS přímým nástupcem studentského výboru pražské univerzity z r. 1848, který se prohlašoval za zástupce všeho studentstva, ač v něm Němci nebyli. Po tomto výletu do historie výbor prohlašuje, že i když Lesehalle je zástupcem německých studentů, odmítá národní zvůli a užívání spolkových prostředků je umožněno podle §§ 7 a 17 stanov studentům za stejných podmínek bez rozdílů národnosti. Dále výbor uváděl údaje o počtu členů a vzdělávacích prostředků a uzavřel, že je neslučitelné se ctí spolku namísto dalšího rozvoje sloučit se s jiným a zaplatit za to svou existenci. Další část odpovědi zvažuje konkrétní výhody, které by sloučení obou spolků mohlo přinést. Podle názorů Lesehalle by se na správních výdajích nedalo ušetřit, spolkové prostory a vzdělávací pomůcky by se nutně musely dublovat vzhledem k vzrůstu počtu členů. Pokud jde o knihovnu, Lesehalle byla v nevýhodě, neboť německá díla z její knihovny by sloužila všem, zatímco slovanské knihy z knihovny AČS by pro členy Lesehalle byly z největší části nepoužitelné. Ke konci výbor konstatuje, že vždy, když se různé národnosti spojí za stejným účelem, dochází nevyhnutelně k boji, který skončí až když je převaha jedné národnosti zajištěna na delší dobu. Na závěr vyjadřuje naději, že výbor AČS přijme názor, že přátelská koexistence obou spolků je žádoucí než jejich spojení.³⁰⁾

Toto rozsáhlé zdůvodnění si zaslouží bližší posouzení. Je pravdou, že AČS byl programově utrakvistický, stejně i to, že Lesehalle se neuzavírala Čechům, i když její program podpory německví v Praze do ní mohl Čechy těžko přivádět. AČRS měl v době svého vzniku sympatie části německé veřejnosti, která dosud zůstávala věrna programu zemského vlastenectví (böhmisch) a spolupráce obou národů. Ani jeden spolek nepovažoval tedy za svůj cíl boj proti druhé národnosti. Otázka, kdo se od koho odtrhl, je sporná. Záleží na tom, co se považuje za založení spolku. Usnesení založit Lesehalle bylo přijato dříve, Akademický čtenářský a řečnický spolek zase dříve zahájil svou činnost. Ovšem tato námitka má význam pouze formální. Ani údajné znevýhodnění Lesehalle v otázkách knihovny nelze považovat za důvod odmítnutí. Konečně právě argument, že německé knihy

mohly sloužit jak studentům německým, tak i českým, mohl být v případě sloučení důvodem pro rozsáhlejší nákup německých knih, než jaký si mohla dovolit sama Lesehalle, jejíž knihovna rostla v této době v podstatě jen dary. Právý důvod odmítnutí je zřejmě nutno hledat právě v oné krátké pasáži, která se zabývá osudem různých národností ve společné organizaci. Přesvědčení o nevyhnutelném vítězství jedné z nich a o podřízení druhé vyjadřuje nejlépe obavu německých studentů z ovládnutí spolku českou většinou, současně je však zajímavým dokladem naprosté nevíry v možnost praktického provedení rovnoprávnosti. Tato obava vedla k založení Lesehalle, později dovedla Němce k požadavku rozdělení pražské techniky i univerzity a jí byl také určen osud slučovacích návrhů do budoucna.

Nový výbor Lesehalle, zvolený 3. prosince 1852, stál před důležitým úkolem — revidovat stanovy spolku, aby odpovídaly ustanovením spolkového zákona z 26. listopadu 1852. Stanovy byly 27. ledna 1853 zaslány místodržitelství spolu se žádostí o povolení další existence spolku pod názvem „Lesehalle der deutschen Studenten zu Prag“. Po další modifikaci stanov, vyžádané místodržitelstvím, byla konečně v listopadu 1853 udělena klausule, která dovolovala další existenci spolku.³¹⁾

Když byl v únoru 1853 podniknut atentát na císaře, přijala Lesehalle adresu s projevy účasti podepsanou 260 členy. Deputaci spolku přijal ve zvláštní audienci arcivévoda František Karel, který převzal adresu a přislíbil spolku trvalou přízeň. Spolek podporoval finančně i bývalý císař Ferdinand, který se po své abdikaci v r. 1848 usadil v Praze. Ale ani nesporná loyality Lesehalle mnoho nepomohla. V r. 1853 byla reakce na vrcholu své moci a pražské policejní ředitelství mělo na činnost Lesehalle a studenty vůbec svůj názor. Policie otvírala dopisy určené výboru, na každé zasedání výboru se dostavoval policejní úředník, který ostatně i do jednání zasahoval. Stejně to vypadalo i ve vědeckých kroužcích. Nakonec dospěly věci tak daleko, že záležitosti Lesehalle byly projednávány v soukromí a na program sezení výboru se dostávaly jen bezvýznamnosti. Každá debata byla zamezena, aby se policejním orgánům nedávala možnost zásahu.

Největším problémem Lesehalle v prvních letech trvání byla ale otázka financí. Finanční potřeby spolku kolísaly, vždy však přesahovaly 80 zl. Řádné měsíční příspěvky členů byly stanoveny na nejnižší možnou míru — 15, příp. 20 kr. a zajišťovaly tak pravidelný roční příjem v maximální výši 400—450 zl. Pritom však jediný pravidelný výdaj — nájem z místností — činil 250 zl. Helfertovo nařízení, podle něhož byly studentské spolky vyhrazeny pouze studentům, donutilo přispívající členy k vystoupení ze spolku a vyloučení gymnazistů v r. 1853 znamenalo další snížení pravidelných příjmů. Za těchto okolností bylo vedení spolku nuceno používat subkripci k zajištění aspoň nejnútnejších výdajů,

³⁰⁾ V. W. Russ, c. d., s. 13—15.

³¹⁾ K. Renner, c. d., s. 25.

jako byl nájem, plat sloužícího, topení atd. Rok 1852 skončil aktivem 24 zl. 22 kr., přičemž nebyly pokryty požadavky knihkupců. Aktivum r. 1853 činilo pouze 11 zl. 20 kr. při příjmech 1 256 zl. 12 kr. a výdajích 1 244 zl. 52 kr.³²⁾ Důležitá však byla i jiná okolnost — každý rok na podzim nebylo z čeho platit nejnnutnější výdaje. Pokladna zcela prázdnotou, neboť přes prázdniny vyschl jediný pravidelný zdroj příjmů — členské příspěvky. Spolek se musel každoročně uchýlovat k půjčkám od významných pražských Němců — zvláště zde vypo-máhal bývalý poslanec Borrosch. Půjčky však ještě více snižovaly důvěryhodnost spolku v očích veřejnosti.

Vedení spolku se nakonec chopilo návrhu, který podal již v srpnu 1850 tehdejší pokladník Seifert — vytvořit nedotknutelný fond pro případ mimořádných okolností. 15. září 1853 výbor rozhodl, že každý člen má zaplatit do fondu jednorázově 6 kr. Tutéž částku měl v budoucnu zaplatit i každý nově vstupující člen. Nedotknutelný fond měl být uložen ve spořitelně a směl se použít jen se souhlasem celého výboru. Dozor nad ním měli předseda, pokladník a správce místností, pokladník měl vést řádný výkaz fondu ve zvláštní knize. Prvním výsledkem byla v říjnu 1853 částka 19 zl. 2 kr., která vzrostla k 1. prosinci 1853 na 25 zl. 33 kr., což bylo hodně vzhledem k nízké kvótě. Ovšem vzhledem k potřebám spolku to byla částka malá. V souvislosti s nízkými příjmy spolku byla původní představa nedotknutelného fondu, z něhož se měly v době největší podzimní nouze půjčovat nutné částky a později do něho zase vracet, iluzorní. V praxi věc vypadala tak, že fond byl v pokladně, výbor ustanovil určitou jeho výši, která měla být nedotknutelná a přebytky se vybíraly na krytí potřeb. Vzhledem k tomu, že do pokladny přicházely veškeré příjmy a byly z ní kryty veškeré výdaje, stalo se iluzorním i oddělení fondu od ostatních financí spolku. Fond nemohl vzrůstat, neboť z pokladny byly peníze stále odebírány. Rovněž jeho zachování ve stanovené minimální výši bylo závislé na celkové výši spolkových příjmů a při jejich poklesu prakticky neproveditelné, neboť Lesehalle si nemohla dovolit mít nedotknutelný fond a přitom zůstat na všech stranách dlužna. Vytvoření fondu tedy finanční problémy Lesehalle nevyřešilo. Výsledky opakovaných subskripcí byly stále žalostnější, finanční nouze znemožňovala doplňování knihovny i jakoukoli jinou činnost. Důsledkem toho bylo, že mnoho členů ze spolku vystupovalo. Zpráva jednatele juristy Alfreda Knolla z 9. července 1855 zachycuje Lesehalle v nehlubším úpadku. Spolek měl 104 členy, jejich příspěvky činily celkem 163 zl. 15 kr. V průběhu posledního roku vystoupilo ze spolku 167 členů. Vyúčtování skončilo deficitem 20 zl. 54,5 kr. při příjmech 547 zl. 1 kr. a výdajích 567 zl. 55,5 kr. Přitom nebylo opatřeno téměř nic. Přírůstek knihovny, 69 sv., pocházel výhradně z darů. Rovněž přírůstek sbírky minerálů umožnili pouze kustodi Dressler a Wiechovsky.³³⁾

Nový výbor převzal tedy 6. července 1855 těžké dědictví. Budoucnost byla temná a zdálo se, že spolek vbrzku zanikne i bez aktivního zásahu státní moci. 12. července 1855 podali na zasedání výboru jeho členové Knoll, Lechleitner a Kompach návrh zrušit neúspěšné subskripce a namísto nich uspořádat akademii. Jejich návrh byl přijat. První akademie ve prospěch Lesehalle se konala na Žofíně 4. prosince téhož roku. Měla nečekaný úspěch. Před přeplněným sálem, v němž byl obsazen i prostor pro orchestr přednesl příznivec Lesehalle básník C. v. Holtei své tři nové básně. V další části byla mj. poprvé předvedena pražskému obecenstvu Faustovská předehra od Richarda Wagnera. Tak byl upoután zájem veřejnosti na Lesehalle. Ještě důležitější bylo, že se konečně podařilo prolomit začarovaný kruh financí. Čistý výnos akademie činil 620 zl. 16 kr. Vyúčtování za r. 1856 zaznamenalo poprvé podstatnější aktivum — 182 zl. 19 kr. I v ostatních oblastech byl r. 1856 úspěšný. Knihovna vzrostla na 2 467 svazků, přibýlo časopisů, rozrostla se přírodovědná sbírka, přibýlo 65 nových členů. Vyřešení finanční otázky umožnilo Lesehalle další růst. V letech 1857—1859 byl předsedou spolku E. Bareuther. Počet členů vzrostl v té době na 362, výnos každoročních akademií činil v průměru 800 zl. Růst knihovny si vynutil její nové uspořádání — jednotlivé obory byly označeny písmeny. V letech 1858—1860 vzrostla knihovna z 3 322 svazků na 5 258, a v r. 1859 bylo rozhodnuto vydávat každoročně seznam knih tiskem.

Dalším důležitým problémem, před nímž stálo vedení spolku od vyhlášení stavu obležení, byla otázka, jak nahradit činnost Redehalle. Přednášky a diskusní večery Redehalle byly dočasně přerušeny 1. dubna 1849 na dobu velikonočních prázdnin. S vyhlášením stavu obležení místodržitelství činnost Redehalle zakázalo. Nakonec bylo označení Redehalle vyškrtnuto i z názvu, a tak se z Lese- und Redehalle stala Lesehalle. (Podobně se z Akademického čtenářského a řečnického spolku stal Akademický čtenářský spolek.) Výbor stál tedy před úkolem nahradit Redehalle a poskytnout členstvu možnost výměny názorů. Na obnovení přednášek a diskusních večerů se nedalo pomýšlet, a proto 16. června 1850 navrhl Franz Ferdinand Lang založit Album, do něhož by členové spolku mohli vkládat své vědecké stati ostatním k posouzení.³⁴⁾ Současně navrhl založit pamětní knihu pro přátele, příznivce a významnější návštěvníky Lesehalle. Album bylo skutečně v r. 1851 založeno a měla do něho být vkládána jak díla vědecká, tak literární. Aby se k nim mohli vyjádřit ostatní členové spolku, byla založena kniha kritik.³⁵⁾ Kritické polemiky rychle nabývaly na ostroti a to vedlo redigujícího člena výboru k nařízení, podle něhož se ke kritice díla mohl vyjádřit pouze autor a další pokračování polemiky ze strany kritika bylo zamezeno.

Po první vlně nadšení zájem o album upadl. Bylo zřejmé, že vzájemná ko-

³²⁾ K. Renner, c. d., s. 24.

³³⁾ K. Renner, c. d., s. 25.

³⁴⁾ V. W. Russ, c. d., s. 10.

³⁵⁾ Archiv Univerzity Karlovy, Všestudentský archiv, fond LRH, sign. II C 2. Pro-
tějšek této knihy kritik, vlastní album, však ve fondu není.

respondence diskusi nenahradí. Proto se výbor ještě v r. 1851 rozhodl zřídit vědecké kroužky, v nichž by se členové mohli vzájemně vzdělávat. Po dlouhých jednáních povolilo 23. ledna 1852 policejní ředitelství jejich zřízení, ovšem s přísným vyloučením politických otázek. Byly povoleny kroužky jazykové, cvičení v těsnopise a společná četba antických i moderních klasiků. Kroužky vedl určený člen výboru, který zodpovídal policii za dodržení tématu, určené doby a počtu účastníků. Počet členů jednoho kroužku byl omezen na 8–10 studentů. Již v lednu 1852 zahájily činnost kroužky anglické a francouzské konverzace a kroužek těsnopisný, které musely být pro velkou účast rozděleny po dvou. Současně byla zahájena společná četba Horáce, Homéra a Nibelungů. V říjnu zahájil činnost kroužek německé literatury a v r. 1853 kroužek mineralogický. Tím bylo dosaženo vrcholu a opakovalo se totéž, co v případě alba — první nadšení opadlo, zájem klesal a to spolu s policejním šikanováním vedlo k úpadku. Posledními dozvuky byly v listopadu 1854 kroužek těsnopisný a kroužek o dějinách reformace v Čechách. Až zlepšení finanční situace v r. 1856 umožnilo jejich oživení. V únoru vznikly kroužky vyšší matematiky, francouzského jazyka a německého románu 19. století. Udržely se až do r. 1857, kdy je nahradil kroužek italského jazyka a kroužek těsnopisu. Po čase však zanikly i tyto kroužky.

Pokusy s albem vyústily v letech 1854 a 1855 v návrhy na jeho vydání tiskem. Z finančních důvodů však k jejich uskutečnění nedošlo. Teprve po zlepšení finančních poměrů spolku navrhovali redaktoři 1. února 1856 opět, aby album bylo vydáno. Podle jejich představ mělo mít dvě části a přílohu. První část měla obsahovat básně, novely a humoresky, druhá vědecká práce z různých oborů. V příloze měly být fragmenty dějin Lesehalle, které měly později posloužit k vypracování dějin celkových. V případě, že by k vydání nedošlo, mělo být album podle usnesení z 19. prosince 1856 svázáno a jako rukopis zařazeno do knihovny. Bylo získáno potřebné policejní povolení,³⁶⁾ 16. října 1857 album uzavřeno a práce předány odborníkům k posouzení. Z neznámých důvodů ročenka skutečně vydána nebyla. Jak Russ r. 1862, tak Renner r. 1875 shodně konstatovali, že se v knihovně nenalézají a pouze v archivu zjistili některé básně od Grohmana, Hellera a Wolfa.³⁷⁾

Snahy, které směřovaly k vytvoření náhrady za Redehalle, se ocitly opět v bludném kruhu. Se zlepšenými finančními podmínkami se to projevovalo stále jasněji. Opakované pokusy s albem selhávaly, neboť zapisování básní, odborných statí a kritik nemohlo být pro studenty dostatečnou náhradou za živý kontakt, přednášku a diskusi. Tuto možnost částečně poskytovaly vědecké kroužky, ale jejich témata byla příliš úzce vymezena a počet účastníků omezen, takže nestačil k vytvoření dosti široké základny pro dlouhodobý cílevědomý rozvoj. Kroužky závisely na několika málo lidech a s jejich odchodem zanikaly. Většina krouž-

³⁶⁾ SÚA Praha, fond PP 1853—1857/V/4/35.

³⁷⁾ V. W. Russ, c. d., s. 19; K. Renner, c. d., s. 28.

ků se zabývala výukou jazyků či těsnopisu, což byly předměty zaměřené na praktickou denní potřebu. Proto kroužky neposkytovaly takový prostor pro uplatnění vlastních názorů jako dřívější přednášky a diskusní večery. Bylo zřejmé, že ani album, ani kroužky náhradou být nemohou a stále naléhavěji se ukazovalo, že jediným řešením může být jen faktická obnova činnosti Redehalle, která by také umožnila lepší organizaci.

Rok 1859 přinesl nový pokus o sloučení Lesehalle s Akademickým čtenářským spolkem. Návrh podpořil i pražský arcibiskup. Iniciativa vyšla od akademických úřadů, když AČS žádal o bezplatné poskytnutí místností v budově univerzity. Akademické orgány projevíly ochotu vyhovět této žádosti, ale nechtěly vytvořit zdání diskriminace Lesehalle. Předseda spolku Ludwig Schlesinger³⁸⁾ byl vyzván, aby prosadil v Lesehalle návrh na sloučení obou spolků. Výbor Lesehalle však i tentokrát sloučení odmítl. Existence spolku byla v té době již dobře zajištěna po materiální stránce a mohly ho ohrozit pouze mimořádné události. Na tento rok připadlo též 100. výročí narození Friedricha Schillera. Při této příležitosti vystoupila Lesehalle znovu na veřejnost. Oslavy sice pro spory s českými studenty nepořádala Lesehalle sama, nýbrž univerzita, ale spolek na nich měl i tak velký podíl. 10. listopadu večer uspořádaly stovky studentů pochodňový průvod Prahou.³⁹⁾ V souvislosti s výročím byl přijat v Lesehalle návrh Friedricha Tevelese na založení Schillerovy knihovny, jejíž základ již spolek vlastnil. Napříště měly být každoročně zakoupeny pro tuto knihovnu nejméně tři jeho knihy. V r. 1862 bylo rozhodnuto změnit tuto knihovnu na knihovnu Schillera a Goetha.

Odchod Alexandra Bacha z vlády po prohrané válce se Sardinií a Francií byl sice počátkem změn, které vedly nakonec k obnovení ústavního života v Rakousku, v dané chvíli však vzbudil přehnané naděje. Navenek se nic nezměnilo, staré zákony a předpisy platily nadále a změny se prosazovaly velmi pomalu. To si uvědomovalo i vedení Lesehalle, když hodnotilo optimistický návrh na vytvoření přednáškového spolku, předložený zvláštní komisí v lednu 1860. Jeho realizace by prakticky znamenala obnovení Redehalle. Podle návrhu mělo plénum Lesehalle zvolit patnáctičlenný výbor, který by se staral o organizaci přednášek, jež měly být přísně vědecké a měly mít takovou úroveň, aby snesly srovnání s přednáškami na univerzitě a technice. Každoročně mělo generální shromáždění účastníků přednášek zhodnotit rozhodnutí výboru pokud šlo o výběr a úroveň přednášek. Tento plán se však nedostal ani před plénum. Vedle obavy z policejního zásahu při tom hrál důležitou roli i fakt, že by realizace návrhu znamenala fakticky vytvoření spolku ve spolku, neboť by existovaly dva výbory, volené členstvem Lesehalle, navzájem na sobě nezávislé.⁴⁰⁾

³⁸⁾ Ludwig Schlesinger (1838—1899), v pozdějších letech významný historik a předák liberální strany.

³⁹⁾ Die Schiller-Feier in Prag, Praha 1859, s. 7—8.

⁴⁰⁾ V. W. Russ, c. d., s. 20—21.

Namísto toho podnikl výbor nový pokus s albem. Tentokrát se mělo nazývat vědecké desky (Mappe). Podle návrhu stanov z 5. února měly být do alba vkládány pouze vědecké stati s vyloučením poezie i beletrie s výjimkou německých lidových písní a pohádek. Kritika měla být věcná a klidná. V čele měla stanout čtyřčlenná redakce, složená ze zástupců tří světských fakult univerzity a ze zástupce polytechniky. Redakce měla být volena aktivními účastníky a neměla být odpovědná výboru. Návrh byl přijat a vědecké desky zahájily činnost. V únoru 1861 si však výbor redakci podřídil. Výsledek celé akce byl podobný jako všechny předešlé pokusy s albem — účast zprvu malá, později žádná.

Od r. 1860 už nebyla Lesehalle jediným spolkem německých studentů v Praze, neboť za uvolněných poměrů vznikaly spolky nové. Jako první to byla 24. října 1860 „Albia“, po ní následovaly „Rugia“, „Carolina“, „Frankonia“, „Teutonia“, „Austria“, „Gothia“ a „Constantia“, kterou založili studenti polytechniky. Od počátku se vyhranily dvě skupiny. První tvořila Albia, Carolina a Austria a druhou ostatní pod vedením Rugie. Rugii založil Bernhard Stall, který přišel do Prahy z Bonnu a zorganizoval spolek podle bonnského vzoru. Členy studentských spolků v Německu byli často i studenti cizí národnosti, kteří studovali na německých univerzitách, a tak se ani Rugia a s ní spřízněné spolky neuzavíraly Čechům. Na jiné pozici stála Albia, která od samého počátku nepřipouštěla do svých řad Čechy, a s ní i Carolina a Austria. Albia se svými spojenci dosáhla jistého úspěchu, když si na společných spolkových slavnostech 1. května 1861 vymohla vyškrtnutí českých písní z programu. Čeští studenti, kteří byli členy spolků ze skupiny Rugie, z nich potom vystoupili. Národnostní protiklady nebyly však v té době ještě zdaleka tak ostré jako později, a tak začaly spolky kolem Rugie brzy opět přijímat české studenty. V tom je následovala i Austria a Carolina, takže Albia se svým protičeským postojem zůstala zatím osamocena.⁴¹⁾

Dokladem rostoucího významu Lesehalle je i to, že v r. 1861 vznikl ve Vídni podle jejího vzoru spolek „Akademischer Leseverein“. Tímto rokem začíná rovněž období vnitřních reforem a reorganizací v Lesehalle. Po vydání únorové ústavy znovu svítla naděje, že bude možno obnovit Redehalle. 31. května 1861 přijala valná hromada návrh Ludwiga Merorese na obnovení Redehalle a doplnění Lesehalle do původní podoby na Lese- und Redehalle. 28. října byla zvolena komise, která předložila 6. prosince stanovy. Valná hromada návrh zamítla a sama stanovila principy Redehalle.⁴²⁾ Na rozdíl od krátkého období 1848—

⁴¹⁾ Wolfgang Wolfram von Wolmar, Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten, Dresden 1943, s. 292—293. Autor zastával za nacistické okupace Československa vysoký úřad v protektorátu. Události interpretuje z nacistického, šovinisticky protičeského stanoviska. Na druhé straně však v knize napsané v době vrcholného rozmachu třetí říše otevřeně přiznává některé skutečnosti, které se jiní autoři snaží spíše zamlčet, popř. bagatelizovat.

⁴²⁾ Archiv Univerzity Karlovy, Všestudentský archiv, fond LRH, sign. II C 1. Kniha návrhů a připomínek ke stanovám obráží názory členstva.

1849, kdy existovaly nezávisle na sobě komise Lesehalle a komise Redehalle jako pobočky německého studentského výboru spojené formálně pouze osobou společného čestného předsedy, i na rozdíl od návrhu z ledna 1860, který předpokládal existenci výboru pro organizaci přednášek nezávislého na výboru Lesehalle, mělo podle nových zásad vrchní vedení spolku zůstat v rukou výboru. Jeho členem se měl stát zvolený funkcionář, který měl vést svobodné přednášky a semináře ze všech vědních oborů. Po ročním jednání několika valných hromad byly přijaty zásady, vypracované k tomu zvolenou komisí, a návrh předán 4. února 1863 úřadům ke schválení. Vyjádření policejního presidia i místodržitelství prohlásila však zamýšlené zřízení Redehalle za nepřipustné.

V r. 1865 byl konečně oddělen nedotknutelný fond od ostatní spolkové hotovosti. Představoval nedotknutelné spolkové jmění a zahájil s 1541 zl. 40 kr. Byl dále rozšiřován poplatky nově vstupujících členů, přebytky pokladny a rychle rostl. To dávalo Lesehalle jistotu přežití případných krizových let. R. 1866 byly dosavadní hudebně-recitační akademie nahrazeny každoročním plesem německých studentů, který se stal jednou z největších společenských událostí německé menšiny v Praze. Byl hojně navštěvován a jeho čistý zisk byl značně vyšší než u akademií.

Po vydání nového spolkového zákona v r. 1867 vstoupilo do nového stadia jednání o nových stanovách, značně rozšiřujících činnost Lesehalle. Již 31. října 1867 povolilo ministerstvo obnovení přispívajícího členství a Lesehalle zahájila úspěšný nábor přispívajících členů v Praze i v pohraničí. V r. 1868 schválilo místodržitelství nové stanovy spolku.⁴³⁾ V jejich rámci byla konečně obnovena Redehalle a spolek přijal název „Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag“. Stanovy rozeznávaly členství čestné, přispívající a skutečné. Čestné členy navrhoval výbor a valná hromada je schvalovala bez další debaty. Přispívající členové platili nejméně 5 zl. ročně. Skuteční členové se dělili na řádné a mimořádné. Řádnými členy mohli být pouze posluchači univerzity a techniky německé národnosti. Mimořádnými členy mohli být absolventi univerzity a techniky, kteří absolvovali v posledních šesti letech, a posluchači univerzity a techniky jiné národnosti než německé. § 36 stanov určoval, že spolkový majetek má být v případě rozpuštění LRH převeden na Německé kasino. V případě, že by do deseti let vznikl studentský spolek podobného účelu, jako měla Lese- und Redehalle, mělo mu Kasino předat knihovnu a polovinu hotovosti. V případě, že by Kasino zaniklo dříve než LRH, měla dvoutřetinová většina členů rozhodnout komu připadne majetek Lese- und Redehalle při zániku spolku.

V prvním dvacetiletí prokázala Lesehalle svou životaschopnost. V prvních letech zápasila neustále s existenčními problémy. Zlepšená finanční situace od

⁴³⁾ SÚA Praha, fond PP 1863—1869/V/4/430.

r. 1856 se stala základnou pro další rozvoj činnosti. Tomu však bránila omezení, kladená policejními úřady. Schválení nových stanov tři dny před Novým rokem 1869 ukončilo toto období a před spolkem se otevřely nové perspektivy.

VZESTUP A ROZPAD ÚSTŘEDNÍHO SPOLKU NĚMECKÝCH STUDENTŮ V PRAZE (1869—1892)

Rokem 1869 začíná nejvýznamnější období v dějinách Lese- und Redehalle. Obnovená Redehalle zahájila naplno svou činnost — již v tomto roce bylo vytvořeno sedm sekcí,⁴⁴⁾ které vedle své vnitřní činnosti a diskusních večerů uspořádaly i 45 přednášek. Činnost Redehalle se úspěšně rozvíjela i v následujících letech a její přednášky byly hojně navštěvovány. To dokazovalo, jak potřebné bylo její obnovení i to, že se podařilo úspěšně vyplnit mezeru, která dosud existovala v životě studentů.

Spolek záhy rozšířil svou činnost i na jiné pole. Těživé sociální podmínky studentů vedly k tomu, že v r. 1870 byla v rámci Lese- und Redehalle založena jakási zprostředkovatelská práce, tzv. Nachweisungsinstitut für Verwertung geistiger Arbeit Studierender. Vzorem byly podobné instituce, vzniklé o rok dříve v Berlíně a v Lipsku.⁴⁵⁾ Úkolem bylo zprostředkovat studentům možnosti vydělku, odpovídající jejich schopnostem. V říjnu 1870 se Lese- und Redehalle obrátila na německé obyvatele, podniky a instituce v Praze a okolí s výzvou, aby v případě potřeby použili její zprostředkování a podpořili tak německé studenty. Zprostředkovatelská nabízela domácí učitele, vychovatele, výpomocné učitele pro střední školy, soukromé školy a vychovatelské ústavy, zvláště učitele jazyků, těsnopisu a hudby a další podobné příležitostné pracovní síly. Již první výzva měla velký ohlas — v r. 1871 opatřila LRH 92 místa pro 123 žadatele. V pozdějších letech zájem studentů o zprostředkování práce značně vzrostl, přesto uspokojovala více než polovinu žadatelů.

Lese- und Redehalle se v krátké době stala ústředním spolkem německých studentů v Praze. Počet členů, který v r. 1867 činil 363 vzrostl na 424 v r. 1868, na 502 v r. 1871 a na 697 v r. 1873,⁴⁶⁾ kdy spolek slavil 25. výročí své existence. Při této příležitosti byly uspořádány velké oslavy, jichž se zúčastnilo mnoho osobností německé kultury a zástupci řady německých univerzit. Událostí byla i oslava 50. narozenin básníka Josefa Viktora Scheffela 16. února 1876.

Toto období rozkvětu spolku byla však i dobou rostoucího nacionalismu a vzrůstu česko-německých rozporů. Již r. 1869 zemský sněm rozdělil pražskou

⁴⁴⁾ První sekce byly tyto: sekce pro krásnou literaturu od smrti J. W. Goetha, sekce právních a státních věd, sekce lékařská, sekce technická, sekce pro filosofii, historii a filologii, sekce pro novou německou literaturu, sekce pro umění. Jahres-Bericht der Lese- und Redehalle... 1870—1871, Praha 1871, s. 5.

⁴⁵⁾ Jahres-Bericht der Lese- und Redehalle... 1871—1872, Praha 1872, s. 4.

⁴⁶⁾ Jahres-Bericht der Lese- und Redehalle... 1867—1868, Praha 1868; 1868—1869, Praha 1869; 1871—1872, Praha 1872; 1873—1874, Praha 1874.

techniku na techniku českou a německou. V sedmdesátých letech vedl velký rozvoj české vědy a kultury ke sporům na univerzitě, kde Češi požadovali důsledné provedení rovnosti obou národů. Proti českému požadavku postavili Němci požadavek zachování a zdůraznění německého charakteru univerzity a splnění českých požadavků vytvořením nové univerzity české. Odráž těchto událostí můžeme pozorovat i na Lese- und Redehalle. Poslední společnou akcí s českými studenty byla v červnu 1868 žádost o slevu jízdného na železnicích, kterou podaly společně Lese- und Redehalle a Akademický čtenářský spolek. Vedení Lese- und Redehalle navrhlo potom Akademickému čtenářskému spolku setkání členstva obou spolků, což vedení AČS odmítlo. Další návrh Lese- und Redehalle z prosince 1870, aby oba spolky jednaly o možnostech zlepšení výuky, Akademický čtenářský spolek rovněž odmítl s odůvodněním, že nebyla provedena rovnoprávnost na univerzitě.⁴⁷⁾

Lese- und Redehalle změnila v r. 1870 své stanovky. Dosud mohli být mimořádnými členy spolku i studenti neněmecké národnosti. Úprava stanov jim uzavřela i tuto možnost a od té doby mohli být členy pouze Němci.⁴⁸⁾ Lese- und Redehalle však ani potom nezaujímal bojovný postoj v nacionálních otázkách a soustřeďovala se spíše na kulturní a vzdělávací činnost. Následoval určitý pokles vlivu na německé studenty. 697 členů v r. 1873 bylo vrcholem, v r. 1875 měl spolek 602 členy a v r. 1878 klesl tento počet na 504.⁴⁹⁾ Uvnitř spolku se rozpoutal boj o další orientaci. Někteří požadovali otevřené přijetí velkoněmeckého programu, jiní chtěli setrvat na nestrannickém stanovisku a zachovat dosavadní kulturní a vzdělávací zaměření spolku. Po dvou letech sporů byl 27. června zvolen do čela Lese- und Redehalle velkoněmecky zaměřený výbor. Posun směrem k nacionalismu představovaly oslavy 100. výročí nastoupení císaře Josefa II. na trůn 29. listopadu 1880, při nichž byl tento panovník oslavován jako ideální německý vlastenec, ochránce a šířitel německé kultury v Rakousku.

Dobový vrchol tehdejších česko-německých konfliktů představoval rok 1881. Tehdy byla definitivně rozřešena univerzitní otázka rozdělením na univerzitu českou a německou, přičemž obě byly legálními nástupkyněmi dosavadní univerzity. Rok 1881 přinesl však i jiné události v oblasti česko-německých vztahů. Lze říci, že většina německých obyvatel českých zemí nedokázala přijmout jako přirozený velký rozmach českého národa v druhé polovině minulého století. Nedokázala pochopit, že německý ráz Prahy a dalších měst v minulosti byl pouhým nátlakem, který musel s růstem českého národního uvědomění, s rozvojem české vědy a konečně i s přílivem českého obyvatelstva z venkova zmizet. Emancipaci a nakonec i převahu českého jazyka a českých pozic na úkor dosavadních němec-

⁴⁷⁾ Pavel Aixer, Dějiny a archiv Akademického čtenářského spolku v Praze, diplomová práce FF UK, Praha 1968.

⁴⁸⁾ SÚA Praha, fond PP 1870—1875/V/15/8.

⁴⁹⁾ Jahres-Bericht der Lese- und Redehalle... 1875—1876, Praha 1876; 1877—1878, Praha 1878.

kých privilegií chápala většina Němců jako křivdu a potlačování německé národnosti. Odpovídala na to zdůrazňováním nacionálních stanovisek na veřejnosti. České obyvatelstvo Prahy posuzovalo různé demonstrativní německé oslavy jako provokace, jimiž do značné míry skutečně byly. Za takových okolností nebylo daleko ke střetnutí a tak došlo 28. června 1881 i k tzv. chuchelské bitvě.⁵¹⁾ I Lese- und Redehalle poslala tehdy svého zástupce do deputace pražských německých spolků, která žádala zástupce místodržitele von Grünera o zásah státní moci a ochranu německé menšiny před českým davem.

Brzy nato byl zakončen i spor o další orientaci spolku. Lese- und Redehalle se na návrh Friedricha Adlera rozhodla přijmout za své německé barvy černou, červenou a zlatou a postavila se otevřeně na pozici velkoněmeckého nacionalismu.⁵¹⁾ Výsledkem bylo na jedné straně uzavření cesty k jakékoli spolupráci s českými studenty a jejich Akademickým čtenářským spolkem, na druhé straně nový růst vlivu mezi německými studenty. Počet členů vzrostl v r. 1881 na 648, v r. 1883 na 765 a nakonec v r. 1884 na 839.⁵²⁾ Nebezpečí, že Lese- und Redehalle přestane být centrem německého studentstva, bylo tedy zažehnáno a její význam opět stoupal. V následujícím desetiletí uspořádal spolek řadu slavností, které byly velkými událostmi německého kulturního života v Praze. V r. 1883 to byly smuteční oslavy za Richarda Wagnera a Lutherovy oslavy, v r. 1884 oslavy Williama Shakespeara, v r. 1886 smuteční oslavy za Josefa Viktora Scheffela, 1888 oslava 40. výročí vystoupení Hanse Kudliča. Oproti tomu se však z úsporných důvodů nekonaly oslavy 40. výročí založení spolku. V r. 1889 měl spolek 821 členů⁵³⁾, rozvíjel rozsáhlou činnost, byl uznávaným centrem německých studentů a těšil se rozsáhlé podpoře pražských Němců. Navenek bylo tedy vše v nejlepším pořádku, ale uvnitř spolku dozrával nový konflikt, ostřejší než všechny předešlé. Podnět přišel opět zvenčí.

Na rakouském politickém nebi stoupala v osmdesátých letech hvězda Georga von Schönerera, který se spolu s Karlem Hermannem Wolfem stal představitelem nejextrémnějšího křídla německých nacionalistů.⁵⁴⁾ Chci se o jejich hnutí zmínit poněkud širěji, neboť se dramaticky odrazilo v řadách německých studentů v Praze. Tito tzv. všenněmci vycházeli z lineckého programu, přijatého v r. 1882.

⁵¹⁾ Výlet do Chuchle organizoval spolek Austria. Tato srážka mezi německými studenty a českými studenty a dělníky, vydatně zveličovaná německým tiskem, byla v celém Rakousku a Německu uváděna jako doklad české bestiality, barbarství a teroru vůči Němcům.

⁵¹⁾ Jahres-Bericht der Lese- und Redehalle... 1880—1881, Praha 1881, s. 23.

⁵²⁾ Jahres-Bericht der Lese- und Redehalle... 1881—1882, Praha 1882; 1883—1884, Praha 1884; 1884—1885, Praha 1885.

⁵³⁾ Jahres-Bericht der Lese- und Redehalle... 1889—1890, Praha 1890

⁵⁴⁾ O Schönererovi a všenněmeckém hnutí pojednávají tyto práce:

Karel Hoch, Pangermanismus, Praha 1946

Karel Hoch, Hitler a Čechy, ČCH XLVIII—XLIX, 1947—1948, s. 227—237

Jiří Kořalka, Všenněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století, Rozpravy ČSAV, roč. 73, seš. 12, Praha 1963.

Spolu se Schönererem ho podepsali i pozdější vůdcové sociální demokracie Viktor Adler a Engelbert Pernerstorfer, historik Heinrich Friedjung aj. Byl odpovědí na dílčí ústupky Taafovy vlády českým národním požadavkům. Žádal celní unii s Německem, oddělení Haliče, Bukoviny a Dalmácie od Předlitavska, zavedení německé státní řeči v takto vzniklém celku a jeho státoprávní spojení s Německem. Dále obsahoval plán personální unie Rakouska a Uher, k nimž měla připadnout Dalmácie, Bosna a Hercegovina, jednotné celní území Německa, Rakouska, Uher a balkánských zemí a též řadu hospodářských a sociálních požadavků. Pro své hnutí doplnil Schönerer r. 1885 do programu bojovný rasový antisemitismus.

Do r. 1879 vládli v Rakousku, s výjimkou let 1865—1867 a 1870—1871, němečtí liberálové. Vycházeli z tradic roku 1848, z přesvědčení o převaze německého ducha, vědy a kultury, která předurčuje Němce k vedení ostatních národů. Reprezentovali liberální německou buržoazii z českých a rakouských zemí a byli rozhodnými zastánci centralismu. I když se ani oni nezříkali příležitostných kampaní a rozpoutávání vášní, dokázali vzhledem ke svým demokratickým kořenům projevit alespoň teoreticky určité pochopení pro zájmy jiných. Hospodářský a kulturní rozmach českého národa dokázali brzdit, ale ne zastavit. Schönererovo hnutí bylo naproti tomu reakcí na rozmach českého národa a dalších neněmeckých národností a na pozvolný pokles německých pozic.

Z celkem správného konstatování tohoto rozvoje neněmeckých národů a rovněž ze zjevné skutečnosti, že dosavadní vlády nejsou demokratickou cestou schopny tento vývoj zvrátit, dospěli rakouští všenněmci k jedinému receptu na změnu tohoto stavu — k opuštění reality, propagaci mocenského násilného zvratu ve prospěch Němců, hlásání rasistických teorií o panském národě, který má právo na vládu, i když je v menšině. Tato protidemokratická a antihumánní politická teorie přešla později do ideové zbrojnice nacismu. Výsledkem snahy o její realizaci však mohly být pouze zničující konflikty mezi Němci a ostatními národy. Zatímco němečtí liberálové formulovali r. 1884 požadavek vytvoření tzv. uzavřeného německého území v pohraničí českých zemí, aby zde zabránili dalšímu vstupu českého obyvatelstva, požadovali Schönererovi stoupenci důsledný permanentní boj proti jiným národům v „historických německých zemích“ — proti Čechům, proti Slovincům v Korutanech a Štýrsku a proti Italům v Tyrolích — s tím, že německý charakter těchto zemí musí být bezpodmínečně udržen či obnoven, a to i za cenu rozbití Rakouska. Proklamovali otevřeně teorii o méněcenných národech, s nimiž se německý národ musí bezohledně vypořádat, protože stojí v cestě jeho rozvoji. Součástí jejich programu byl i ostrý antisemitismus, důsledné protikatolické zaměření a boj proti sociální demokracii. Útočili však nevybíravě i na jiné německé nacionální skupiny v Rakousku, které se s nimi plně neztotožňovaly. Tento boj na všechny strany vedl později k úplné izolaci Schönererova hnutí a nakonec k jeho rozpadu.

Pro své plány se Schönerer snažil získat podporu v Německu. Již v sedmdesátých letech vyslovil přání, aby české a alpské země byly připojeny k Německu. Protirakouské a protihabsburské tendence v jeho propagandě stále zesilovaly. Německé vládnoucí kruhy však dávaly přednost zachování Rakouska-Uherska, které stále více klesalo na německého satelita. Německé veřejné mínění neprojevvalo po r. 1871 přílišný zájem o Němce za hranicemi říše. Až na počátku devadesátých let vznikl v Německu Všeněmecký svaz, který propagoval mj. další územní expanzi v Evropě. Schönerer se však při své nesnášenlivosti dostal do konfliktu i s touto organizací.

V osmdesátých letech byl však na vzestupu a největší pozice získal v pohraničních oblastech českých zemí, odkud pocházela i velká část německých studentů, členů Lese- und Redehalle. Relativně umírněný postoj spolku v nacionálních konfliktech této doby, vyznačující se růstem nacionálního extrémismu, vedl k tomu, že byl stále častěji kritizován jak svými členy, tak i svým okolím. Nakonec však příčinou vnitřního konfliktu v Lese- und Redehalle nebyl spor o poměr česko-německý, ale o otázku židovskou. Tato skutečnost měla hlubší příčiny. Pokud šlo o otázku česko-německou, mohla Lese- und Redehalle ostrému střetnutí ve svých řadách v případě potřeby zabránit zaujetím důraznějšího nacionálního a protičeského stanoviska, jako to učinila již na počátku osmdesátých let. Antisemitský program se však stal skaliskem, o něž se jednota německého studentstva v Praze rozbila. Lese- und Redehalle ho přijmout nemohla — na to byla příliš pevně svázána s pražskou menšinou.

Německá menšina v Praze, jejíž významnou součástí byli i profesori a docenti německé univerzity a techniky, tvořila sice kulturní, vědeckou a hospodářskou elitu německého obyvatelstva Čech, postrádala však přirozené zázemí a stávala se stále více hlavou bez těla. V důsledku rostoucího přílivu českého obyvatelstva z venkova do pražské aglomerace zde stále relativně klesal počet německých obyvatel.⁵⁵⁾ Prudký růst antisemitismu mezi rakouskými Němci v osmdesátých letech stavěl proto německou menšinu v Praze před těžko řešitelný problém. Nemohla si dovolit další oslabení vyloučením německy mluvících židů ze svých řad. Obava z oslabení německého živlu v Praze byla ještě zesilována velkým hospodářským vlivem německo-židovské složky. Tyto úvahy vedly německé nacionalisty v Praze k odmítnutí antisemitské politiky. Jejich postoj odpovídal i zásadám Lese- und Redehalle, která již ve svém programu odmítala rasismus a hájila svobodu náboženství a politických názorů. Podle jejich zásad byl Němcem ten, kdo se za Němce považoval, bez jakékoli diskriminace, a nově vstupující členové potvrzovali svou příslušnost k německé národnosti stiskem ruky.

⁵⁵⁾ Demografickým vývojem Prahy včetně německé menšiny se zabýval naposledy Jan Havránek, Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století, Pražský sborník historický 1969—1970, Praha 1970, s. 70—103. Zde také dokládá, že relativní pokles počtu německých obyvatel v Praze nezpůsobil jen trvalý příliv přistěhovalců z českého venkova, ale i nižší natalita německé národní skupiny ve srovnání s českou.

Velká část německých studentů v Praze však nepocházela z řad pražských Němců, ale ze sudetského pohraničí, většinou z nižších sociálních vrstev. Vybraná německá společnost Prahy jim byla uzavřena, neztotožňovali se s ní a byli proto antisemitismem mnohem snáze ovlivněni. V Lese- und Redehalle se stále jasněji vyhraňovaly dvě skupiny — liberálové (deutschfreisinnige) a antisemitští nacionalisté (deutschvölkische, reindutsche). Zprvu se antisemitští studenti pokoušeli ovládnout spolek zevnitř. Boj nabyl na síle v průběhu roku 1890 a vyvrcholil na valné hromadě 21. února 1891, kdy obě strany povolaly co největší počet svých stoupenců, fronty se vyjasnily a obě pevně uzavřené skupiny se střetly ve volební boji, jehož ostrost neměla v dosavadních dějinách spolku obdoby. Při hlasování zvítězili liberálové v poměru 634:566 hlasům.⁵⁶⁾

Tato porážka vyvolala v řadách nacionálních studentů rozčarování, neboť ztratili naději na ovládnutí spolku touto cestou. Projevilo se to i v tom, že na valné hromadě 2. července 1891 nepředložili vlastní kandidátku. Bylo těžké rozhodnout se, zda podniknout nový pokus o ovládnutí Lese- und Redehalle, nebo vystoupit a vytvořit vlastní spolek. V sázce byly velké finanční prostředky spolku a knihovna o 40 000 svazcích, což hrálo v těchto úvahách nejdůležitější roli. Nacionální členové vydali výzvu k německým abiturientům, aby vstoupili do LRH a svými hlasy rozhodli boj v jejich prospěch. Poměry ve spolku se však stále zhoršovaly a protiklady se po dvouletých bojích vyhroutil natolik, že společná cesta nebyla možná. Když Lese- und Redehalle pořádala oslavu 100. narozenin Theodora Körnera, nacionální členové se jí nezúčastnili a uspořádali oslavu vlastní, na níž promluvil Karl Hermann Wolf, muž, který měl v dalších desetiletích ještě mnohokrát vyniknout v národnostních štvanicích. Vyzval německou mládež, aby dále pokračovala v boji za prosazení nacionálních myšlenek.

Skutečnost, že liberálové v Lese- und Redehalle byli hmotně i morálně podporováni profesorským sborem včetně rektora Knolla i skupinami kolem Německého kasina, vedla stále více nacionalů k přesvědčení, že není možné prosadit se vítězně v rámci spolku. Myšlenka založit vlastní organizaci získávala stále více stoupenců.

Přípravné práce k založení nového spolku, jenž měl nést jméno „Germania, Verein deutschnationaler Hochschüler“, vykonali členové Teutonie Adolf Kosend a Anton Kiesslich spolu s W. Knieschkem. Úřady odmítly povolit spolek pod tímto názvem s odůvodněním, že má politické tendence. Název byl tedy změněn na „Germania, Verein deutscher Hochschüler“ a spolek byl pod předsednictvím A. Kosenda ustaven 13. května 1892. Vstoupila do něho také řada spolků, které se dosud sdružovaly v Lese- und Redehalle. LRH ztratila téměř polovinu členstva, jehož počet klesl z 635 skutečných členů v zimním semestru 1891/1892 na 334 v letním semestru r. 1892.⁵⁷⁾

⁵⁶⁾ Festschrift anlässlich des 15 jährigen Bestandes der Germania, Praha 1907, s. 4.
⁵⁷⁾ Bericht der Lese- und Redehalle... 1892, Praha 1893, s. 70.

Germania zahájila činnost za všeobecného bojkotu pražské německé společnosti, která si nepřála štěpení studentstva a považovala Germanii za stranickou organizaci. Na základě oběžníku Bohemie odmítl liberální tisk uveřejnit prohlášení ustavující valné hromady, většina nakladatelství a redakcí odmítla podpořit spolek poskytnutím bezplatných exemplářů knih a tisku a rektor německé techniky prof. Kick zakázal umístění vývěsky Germanie v prostorách školy. Vedení Germanie si bylo odporu pražských Němců dobře vědomo a počítalo s ním, mnohem větším zklamáním bylo však odmítnutí žádané podpory ze strany pohraničních měst a obcí. Boj však teprve začínal. Germanii se podařilo udržet a její členové naopak o prázdninách úspěšně šířili nové zásady mezi sudetskými Němci v pohraničí.

Rokem 1892 skončila jednota německých studentů v Praze. Mezi Germanii a Lese- und Redehalle se rozpoutal boj o vedení. Oba spolky byly od počátku přibližně stejně silné. Od samého počátku bylo zřejmé i to, odkud obě strany získávaly stoupence. Ke Germanii přistoupily v první řadě různé krajanské spolky z pohraničí⁵⁸⁾, zatímco Lese- und Redehalle se mohla opírat především o své pražské stoupence.⁵⁹⁾ Lese- und Redehalle měla zajištěny rozsáhlé finanční prostředky a velkou knihovnu, Germania musela začínat od začátku. Sympatie akademických orgánů i liberálních kruhů Prahy umožňovaly Lese- und Redehalle, aby se i nadále prohlašovala za ústřední spolek německých studentů proti Germanii, která byla označována za sektářskou organizaci na úzkém stranickém základě. Ovšem tato prohlášení, stejně tak jako velký majetek a podpora pražských Němců, nemohla Lese- und Redehalle dřívější postavení navrátit. Lese- und Redehalle zůstávala ústředím německých liberálních studentů, zastávala relativně umírněné stanovisko v dobách vypjatých národnostních konfliktů a pokračovala až do druhé poloviny třicátých let v boji proti nacionálním antisemitům a později i proti nacistům, v němž nakonec podlehla.

LITERATURA

- P. Aixer, Dějiny a archiv Akademického čtenářského spolku v Praze, Praha 1968, rukopis dipl. práce FF UK.
 Alma Mater Pragensis. Ein Dank an Prag und seine hohen Schulen, Erlangen 1959.
 Festschrift anlässlich des 15 jährigen Bestandes der Germania, Praha 1907.
 Festschrift der Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag anlässlich des 150 Stiftungsfestes 1848—1923, Praha 1923.

⁵⁸⁾ Již na počátku přistoupily ke Germanii tyto spolky: buršácké spolky Albia, Carolina, Ghibellinia a Teutonia, krajanské spolky Egerländer Landtag, Leipauer Landtag, Gumberger Landtag, Arnauer Kollegentag, Braunaer Kollegentag, Landskroner Kollegentag, akademicko-technický tělocvičný spolek Friesen.

⁵⁹⁾ Při Lese- und Redehalle zůstaly spolky Alemannia, Austria, Gothia, Hercynia a Marcomannia.

- Festschrift der Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag 1848—1928, Praha 1928.
 Festschrift der Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag 1848—1938, Praha 1938.
 Festschrift zur Feier des fünfundsiebzigsemestrigen Bestandes der Germania 1892—1929, Praha 1929.
 J. V. Frič, Paměti I, Praha 1957.
 J. Havránek, Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století, Pražský sborník historický 1969—1970, Praha 1970, s. 70—103.
 K. Hoch, Hitler a Čechy, ČCH XLVIII—XLIX, 1947—1948, s. 227—237.
 K. Hoch, Pangermanismus, Praha 1946.
 J. Kořalka, Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století, Rozpravy ČSAV, roč. 73, seš. 12, Praha 1963.
 V. Krutá, Události z 15. března 1848 v Praze v dopise studenta jeho učitele, AUC HUCP, XV, Praha 1975, s. 89—104.
 R. Maršan, Čechové a Němci r. 1848 a boj o Frankfurt, Praha 1898.
 P. Molisch, Die deutschen Hochschulen in Oesterreich und die nationalpolitische Entwicklung nach dem Jahre 1848, Wien 1922.
 P. Molisch, Politische Geschichte der deutschen Hochschulen in Oesterreich von 1848 bis 1918, Wien—Leipzig 1939.
 K. Renner, Geschichte der Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag 1848—1873, Praha 1873.
 F. Roubík, Český rok 1848, Praha 1948.
 V. W. Russ, Die Lesehalle der deutschen Studenten zu Prag 1848—1862, Praha 1862.
 Die Schiller-Feier in Prag, Praha 1859.
 O. Stehlik, Mnichovský universitní statut právním základem pražských studentských spolků v l. 1848 a 1849, Studentská revue III, 1924.
 G. Steiger, Aufbruch. Urburschenschaft und Wartburgfest, Leipzig—Jena—Berlin 1967.
 Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964.
 A. Werner, Die Studenten-Legionen der Prager Universität 1648—1848, Praha 1934.
 J. Werstadt, Němečtí studenti v Praze ve světle románů a vzpomínek Karla Hanse Strobla, AUC HUCP, VIII, 1967, s. 64—86.
 W. Wolfram von Wolmar, Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten, Dresden 1943.

ANTONÍN SLAVÍČEK

AUS DER GESCHICHTE DES VEREINES „LESE- UND REDEHALLE DER DEUTSCHEN STUDENTEN IN PRAG“ 1848—1892

ZUSAMMENFASSUNG

Die Wurzeln der Lese- und Redehalle führen bis in den September des Jahres 1848 zurück, als die im Carolinum versammelten Prager Studenten ablehnten eine Delegation an den Kongress der deutschen Universitäten auf der Wartburg zu senden. Ein Teil der deutschen Studenten sprach sich gegen diesen Beschluss aus, was sich in einer separaten Grussadresse an diesen Kongress und der Bildung eines Ausschusses deutscher Studenten (27. 9. 1848) an der Spitze mit Vinzenz Tengler auswirkte. Einen Monat später wurde Hieronymus Roth an die Spitze des Ausschusses

gestellt, nach dessen Vorschlag am 31. Januar 1849 die Lese- und Redehalle gegründet wurde. Aussichtsreiche Anfänge des Vereins wurden durch den Belagerungszustand (10. 5. 1849) abgebrochen. Die Vorlesungen des Vereins mussten eingestellt, der Verein auf „Lesehalle“ umbenannt und um seine Existenz zu sichern mehrmals die Vereinsstatuten geändert werden.

In den ersten Jahren ihrer Tätigkeit musste sich die „Lesehalle“ mit zwei Hauptproblemen befassen — mit ungenügenden Finanzmitteln und der Notwendigkeit die Vorlesungstätigkeit zu ersetzen. Das erste Problem wurde seit dem Jahre 1855 durch die Veranstaltung von Akademien, ab 1866 dann durch den alljährigen Ball deutscher Studenten gelöst. Die Versuche die Vorlesungen zu ersetzen durch Bildungszirkel oder durch schriftliche Beiträge in ein besonderes Vereinsbuch versagten. Eine Lösung kam erst durch die Erneuerung der Tätigkeit der „Redehalle“ zum Jahresende 1868.

In den folgenden Jahren wurde die Rede- und Lesehalle zum Zentralverein der deutschen Studenten in Prag. In den Jahren 1852 und 1859 lehnte die Lesehalle den Vorschlag des tschechischen Akademischen Lesevereins auf eine Verbindung ab. Ihre gegenseitige Zusammenarbeit endet mit dem Jahre 1870, da seitdem nur Deutsche in die Lese- und Redehalle aufgenommen wurden.

In der Periode der sich verschärfenden nationalen Konflikte nahm der Verein eher eine gemässigte Stellung ein und betonte seine Kultur- und Bildungstätigkeit. In den siebziger und achtziger Jahren veranstaltete er eine ganze Reihe bedeutender kultureller Aktionen. Einer Abnahme des Einflusses auf die Studenten versuchte der Verein durch die Annahme deutscher Farben und des grossdeutschen Programmes im Jahre 1881 entgegenzutreten.

Am Ende der achtziger Jahre begann aber in der Lese- und Redehalle ein neuer Konflikt. Ein Teil der Mitglieder versuchte die liberalen Grundsätze des Vereins durch die Annahme eines antisemitischen Programms im Geiste Georgs von Schönerers zu ersetzen. Die Vertreter der bisherigen Linie stützten sich vor allem auf die deutsche Minderheit in Prag, die Anhänger Schönerers kamen in der Mehrheit aus den Grenzgebieten der böhmischen Länder. Nach misslungenen Versuchen den Verein von innen zu beherrschen, traten die antisemitischen Studenten aus der Lese- und Redehalle aus und gründeten am 13. 5. 1892 die „Germania“. Damit endete die Einheit der deutschen Studentschaft in Prag und bis in die dreissiger Jahre des 20. Jh. repräsentierte die Lese- und Redehalle nur die liberalen Studenten.

Ausser der im Artikel angeführten Literatur und den Jahresberichten des Vereins wurden im Artikel auch die Materiale aus dem Archiv der Lese- und Redehalle und des Prager Polizeipräsidiums ausgewertet.

OTÁZKY VZNIKU A VÝVOJE UČITELSKÉHO TĚLOVÝCHOVNÉHO VZDĚLÁNÍ V ČSSR

LADISLAV REITMAYER

V prudkém rozvoji vědy, techniky a výroby a stále se upravujících vztahů lidí socialistického společenství vystupuje do popředí význam učitelského povolání. Kvalita výchovně vzdělávací práce našeho učitelstva, splňujícího cíle socialistické školy, je ovšem především odvislá od jeho ideové a odborné úrovně. Jestliže dnes naše pedagogické instituce, jež mladé lidi k učitelství připravují, vyhovují požadavkům kladeným na kvalitu vychovatelských kádrů, pak je to výsledek dlouhé a nesnadné cesty, kterou musely generace našich pedagogů projít, než se k této úrovni dopravovaly. To plně platí i o těch příslušnících českého a slovenského učitelstva, jejichž úkolem bylo a je zajišťovat fyzický rozvoj naší mládeže a spolu s ním přispívat i k rozvoji ostatních stránek osobnosti socialistického člověka, zejména k jeho rozvoji morálně politickému a rozumovému.

1. DOSAVADNÍ STUDIE O PROBLEMATICE UČITELSKÉHO TĚLOVÝCHOVNÉHO VZDĚLÁNÍ

Problematika vzniku a vývoje učitelského tělovýchovného vzdělání v ČSSR nebyla dosud komplexně zpracována a v podstatě žádná dosud publikovaná stať nepodává souhrnný obraz o tom, jak bylo učitelstvo našich mateřských, základních a středních škol k vedení tělovýchovného procesu a k vyučování tělesné výchově připravováno. Dílčí studie, pojednávající o vývoji vzdělání tělovýchovných pedagogů jednotlivých stupňů škol, naproti tomu existují. K nejhodnotnějším bezesporu patří stať Jana Libenského o studiu tělesné výchovy na fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy (12, 13), obdobné stať Ladislava Serbuse (29) a pojednání Perútkovo o studiu tělesné výchovy na fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Komenského (22). O komplexnější pohled se v souvislosti s podáním uceleného obrazu vývoje školní tělesné výchovy pokusil autor této studie jednak ve svých Dějinách školní tělesné výchovy v českých zemích (28), jednak v účelově zaměřené stati zpracované pro potřeby bývalého Ústavu pro učitelské vzdělání na Univerzitě Karlově (27). Drobnější články vztahující se obsahově k soudobým reformám učitelského vzdělání a zvláš-

tě k reformám učitelského tělovýchovného vzdělání publikovali Rudolf Žáček (46), Vladimír Hanák (6), Václav Stejskal (30, 31, 33), Jana Berdychová (1, 2), Karol Straňai (34) a Rudolf Linc (14).

2. CÍL A METODIKA ZKOUMÁNÍ OTÁZEK VZNIKU A VÝVOJE UČITELSKÉHO TĚLOVÝCHOVNÉHO VZDĚLÁNÍ

Tímto pojednáním chceme objasnit, kdy a za jakých okolností vyvstala u nás potřeba školských tělovýchovných kádrů, jak učitelské tělovýchovné vzdělání vzniklo a jak se vyvíjelo. Nejde nám o samoučelné historizování, ale vzhledem k úkolům, které nutno řešit v souvislosti s přípravami dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy, o hledání směru dalšího vývoje. Chceme ukázat, že žádná z dosavadních verzí učitelského tělovýchovného vzdělání nebyla a není osamoceným, setrvalým jevem a neměnným stavem, ale že každá jeho změna je výslednicí působení dosavadního vývoje, soudobého stavu a zevních sil, které ji mění.

Potřeba učitelského tělovýchovného vzdělání se ukázala ve své naléhavosti teprve tenkrát, když tělesná výchova ve druhé polovici minulého století vstoupila do života českého a slovenského lidu a když se zanedlouho potom stala součástí výchovně vzdělávací práce našich škol. Je proto nutno chápat historický vývoj učitelského tělovýchovného vzdělání jako jeden z problémů vývoje tělesné výchovy v ČSSR a zvláště pak vývoje školní tělesné výchovy.

Práci koncipujeme tak, že se v jednotlivých obdobích snažíme historickou metodou objasnit vývoj učitelského tělovýchovného vzdělání podle potřeb a požadavků jednotlivých stupňů našich škol, tj. škol mateřských, základních a středních. Ty dokumenty, které jsme měli při své práci k dispozici a z nichž jsme do jisté míry také čerpali, jsou většinou publikované a mají různý charakter. Především jsou to dokumenty úřední povahy, jako zákonné normy, nařízení, směrnice a instrukce, na jejichž základě bylo studium učitelství tělesné výchovy koncipováno. Dále pak šlo o učební plány, učební osnovy a další materiály příslušných učilišť — ústavů, fakult, resp. vysokých škol, které tuto přípravu učitelů pro jednotlivé stupně škol zajišťovaly. V práci nám pomohl také periodický pedagogický, odborně tělovýchovný, stavovský a v menší míře i denní tisk, v němž se sporadicky objevovaly drobné zprávy i rozsáhlejší návrhy na cíle, obsah a organizaci učitelského studia tělesné výchovy. S využitím těchto pramenů a literatury se pokoušíme vysvětlit, proč, za jakých okolností a v jakých souvislostech docházelo k jeho úpravám a v čem byl jejich význam.

Naproti tomu práce nepřináší výzkum výsledků jednotlivých typů studia, neboť k tomu nebyl ani dostatek podkladů, ani dostatek místa. Nedostatek místa nám také nedovoluje zabývat se výrazněji podílem některých osobností, které se o zdokonalení tělovýchovného vzdělání učitelů zasloužily a některými dalšími otázkami, jež s tím souvisejí, např. otázkou tělovýchovné literatury.

3. CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH ETAP VÝVOJE UČITELSKÉHO TĚLOVÝCHOVNÉHO VZDĚLÁNÍ

3. 1. Vznik školní tělesné výchovy a tělovýchovného vzdělání a jejich vývoj do konce I. světové války

Vznik a vývoj učitelského tělovýchovného vzdělání bezprostředně souvisí se vznikem a vývojem tělesné výchovy. Proto nejdříve objasníme okolnosti, které vedly k zavedení tělesné výchovy do našich škol, a naznačíme v hrubých rysech její vývoj.

Nové směry výchovy mládeže, v nichž ožila dávná idea jednoty tělesné a duchovní výchovy, hlásali pedagogové již v 16. a 17. století. V českých zemích však jejich uplatnění bránilo politické a kulturní temno, jež u nás po Bílé hoře zavládlo. Teprve koncem 18. století, když se uvolnila feudální pouta a když bylo u nás na základě Felbigerovy reformy (42 a) budováno školství, odpovídající potřebám rozvíjejícího se zemědělství a průmyslu, zařazovali někteří naši obrozenečtí pedagogové a kněží (Bolzano, Zahradník, Ryba, Rautenkranc aj.) do obsahu školní výchovy různé pohybové činnosti a hry.

Podobně jako v českých zemích byly i na Slovensku pedagogové, kteří usilovali o všestrannou školní výchovu a v jejím rámci o výchovu tělesnou (Tešedík, Ribay, Kollár). Význam školského tělocviku byl v roce 1777 oceněn novým školním řádem (Ratio educationis), jímž byla v zemích koruny uherské zavedena nová školská soustava. Podmínky pro šíření tělocvičných snah byly však na Slovensku daleko horší než v českých zemích a v důsledku toho zůstávaly školy bez známek péče o fyzický rozvoj mládeže.

V českých zemích se začala tělesná cvičení ve školách více uplatňovat až od 30. let 19. století, kdy obrozenecké hnutí přerůstalo ve hnutí politické a kdy se mladá česká buržoazie snažila podlomit hospodářskou a politickou moc buržoazie německé. K tomu jí měly sloužit i české školy, jejichž výchovně vzdělávací program byl tu a tam obohacován i o tělesná cvičení.

Úroveň tělocvičné praxe, pokud se kde tělesná cvičení na školách pěstovala, byla ovšem nízká, neboť učitelé nebyli k tomuto druhu pedagogické práce nikterak připravováni. Jejich tělovýchovné vzdělání prostě neexistovalo. Pouze na Stephanyově a později na Stegmayerově tělocvičném ústavu v Praze se koncem první poloviny minulého století školilo několik chovanců z učitelských preparandí (kursů pro vzdělání učitelů triviálních škol), kteří měli být posíláni na školy v Čechách jako učitelé tělocviku. Zájem o toto vzdělání byl však mezi kandidáty učitelství nepatrný (3).

K obecnému zavedení tělocviku do škol však dosud nedocházelo, a to ani v revolučním roce 1848, kdy se objevila řada návrhů na bohatší a všestrannější obsah práce českých škol. Naopak, začátkem druhé poloviny 19. století nepříznivě ovlivnily další snahy o širší uplatnění a o zvýšení úrovně školní tělesné výcho-

vy jednak opatření Bachova režimu v oblasti školství (konkordát), jednak herbartovská pedagogika, která měla tehdejší tělocvik za pouhou dovednost a stavěla jej mimo školu (8).

K tomu, aby se tělesná výchova stala součástí výchovně vzdělávací práce škol, dozrála doba až po pádu Bachova absolutismu. Její zařazení do školního programu nebylo však ani dílem osvícených pedagogů, ani důsledkem tlaku již existujících tělocvičných spolků (v roce 1862 vzniklo zásluhou dr. Miroslava Tyrše a Jindřicha Fügnera české spolkové tělovýchovné hnutí Sokol), ale došlo k němu za zcela jiných okolností, které jsou názorným příkladem, jak je i dílčí jev jen jedné oblasti politiky — v tomto případě politiky školské — odrazem celkové situace státu. S pádem Bachova absolutismu nastalo totiž na jedné straně politické uvolnění, na druhé straně však stíhala Rakousko řada politických a vojenských neúspěchů. Vzniklou situaci, která vyvrcholila porážkou ve válce s Pruskem, řešila monarchie řadou reforem, mezi jinými i zásadní školskou reformou, jejíž proces byl zahájen v roce 1869 vydáním základního říšského školského zákona (42 b). Jím byl ve všech předlitavských zemích Rakousko-Uherska (s výjimkou Haliče) nahrazen již přežitý školský systém z doby Marie Terezie novou soustavou dvoustupňového všeobecně vzdělávacího školství. Při jejím koncipování se vyhovělo především požadavkům politických a vojenských činitelů, kteří usilovali o to, aby se v souladu s potřebami armády zvýšila nejen duševní, ale i fyzická úroveň mladé generace. V souvislosti s tím se jedním z povinných předmětů na nově vzniklých obecných a měšťanských školách stala tělesná výchova, byť prozatím jen ve formě tzv. tělocviku.

Začátky školní tělesné výchovy a s ní související začátky tělovýchovného vzdělání učitelů byly však velmi svízelné, neboť školy nebyly na reformu ani materiálně, ani kádrově připraveny. Trvalo proto dlouho, nežli se tělesná výchova stala organickou součástí výchovně vzdělávací práce obecných a měšťanských škol a nežli byla učiněna konkrétní opatření, aby ji učitelé mohli úspěšně rozvíjet. Na středních školách, které se v Rakousku konstituovaly v duchu nástinu organizace gymnázií a reálků (5), vydaného v souvislosti s Bonitz-Exnerovou reformou středního školství, tělesná výchova ještě obecně zavedena nebyla.

Na Slovensku se přes úsilí některých pedagogů (Lehotský, Zoch) nepodařilo tělocvik do základních škol zavést. Pokud se na některých školách uchytil, bylo to spíše z iniciativy učitelů, než z úřední povinnosti.

3. 1. 1. Počátky tělovýchovného vzdělání učitelů základních škol

Hlavním problémem, který rozvoj tělesné výchovy na obecných a měšťanských školách brzdil, byl naprostý nedostatek k tomu účelu přípravených učitelů. Obtíž byla navíc v tom, že učitelstvo, které nemělo s vyučováním tělocviku žádných zkušeností, muselo překonávat konzervatismus rodičů, kleri-

kálně orientovaných politických činitelů i školských úřadů, pro něž byl tělocvik jen zbytečným a neúčinným trmácením těla.

Instituce, v nichž se kandidáti učitelství připravovali k pedagogické práci, nesplňovaly požadavky na školskou tělovýchovnou činnost. Čtyřleté *učitelské ústavy*, které se na základě školského zákona z roku 1869 pro přípravu k učitelskému povolání začaly zřizovat, měly sice ve svém učebním plánu telocvik, ten však byl chápán jen jako prostředek protiváhy duševní námahy, v nejlepšímu případě jen jako osobní výcvik kandidátů učitelství, ale kvalifikací na vyučování tělesné výchově na tehdejších obecných školách nebyl. Jen na některých ústavech byly na základě osnov tělesné výchovy pořádány pro kandidáty hospitace a výstupy (19). Znamka z tělocviku neměla však té hodnoty jako známka z ostatních předmětů (40 c).¹⁾ O teoretické a metodické přípravě kandidátů k vyučování tělocviku nemohlo být řeči také proto, že tělesné výchově na učitelských ústavech učili zpravidla výpomocní učitelé s aprobační pro obecné školy, příp. sokolští cvičitelé. Tam, kde si učitelské ústavy přece jen uvědomovaly, že telocvik musí na těchto školách sloužit k přípravě na vyučovací činnost, zajišťovaly z nedostatku zkušeností tuto přípravu jen velmi formálně (23). O nedostatečném vzdělání učitelů k vyučování tělocviku školní úřady věděly, ale buď se nesnažily nedostatky odstraňovat nebo jejich snahy vyznívaly naprázdno. Situace se jevila jako bludný kruh. Školní úřady poukazovaly na to, že učitelé nejsou k vyučování tělocviku způsobilí a učitelé nebyli způsobilí, protože se o jejich vzdělání školní úřady nestaraly (45).

Ujedněle se však děly pokusy zajistit učitelům když ne teoretickou, tedy aspoň metodickou přípravu. Za zmínku stojí např. úsilí Gustava Adolfa Lindnera, který se jako ředitel kutnohorského učitelského ústavu staral o dobrou úroveň přípravy učitelského dorostu k vyučování tělocviku (32). Za jeho vedení byly v tomto ústavu položeny základy pedagogické praxe v tělesné výchově a při jejím uskutečňování byla hledána aplikace obecné didaktiky na problémy vyučování tělocviku. Tím se kladly první základy naší metodiky školní tělesné výchovy. V podstatě však nejsou tyto pokusy pro úroveň tělovýchovného vzdělání učitelů charakteristické. Učitelé byli proto odkázáni jednak na vlastní sebevzdělávání, jednak na to, čemu se naučili v Sokole, pokud ovšem byli jeho členy.

Stejně jako nebyla zajištěna příprava učitelů k vyučování tělocviku na obecných školách, nebyla nikterak zajištěna příprava učitelů tehdejších škol měšťanských. Hlasy po odborném vzdělání však sílily. Jednotlivci i skupiny učitelů se zpočátku obraceli soukromě se žádostmi na zemské školní rady, aby mohli konat speciální zkoušku z tělocviku, později začal tento požadavek tlumočit učitelský tisk. V roce 1908 předložil již dobře připravený návrh jeden z tehdejších škol-

¹⁾ Teprve v roce 1884 bylo nařízeno, aby měla stejnou platnost.

ských tělovýchovných pracovníků — Václav Švácha (35).²⁾ Návrh však jako řada jiných zůstal liknavostí rakouských školních úřadů nevyřízen. Proto se jediným prostředkem přípravy učitelů tělocviku na měšťanských školách staly tělovýchovné kursy, které byly zprvu pořádány svépomocí, později se jejich pořádání začaly ujmout učitelské organizace (41).³⁾ Učitelstvo obecných a měšťanských škol se domáhalo vyššího vzdělání i v oboru školní hygieny, neboť zdravotních nedostatků bylo na školách tolik, že nemohly zůstat bez povšimnutí. Byly proto pořádány i kursy hygieny pro učitelstvo, na nichž často přednášel profesor Karel Weigner. Vzhledem k tomu, že na Slovensku přetrvávaly podmínky, jež byly rozvoji základního školství a v něm tělesné výchově nepříznivé, není žádných dokladů o existenci jakékoli formy tělovýchovného vzdělání slovenského učitelstva.

3. 1. 2. Počátky vzdělání středoškolských profesorů tělesné výchovy

Přestože na středních školách v českých zemích došlo k zavedení tělocviku jako povinného předmětu později než na školách obecných a měšťanských (na reálkách se tak stalo v r. 1874 a na gymnáziích dokonce až v roce 1889), vyvíjelo se v důsledku třídního charakteru těchto škol vzdělání středoškolských profesorů tělesné výchovy příznivěji než vzdělání učitelů škol obecných a měšťanských. Již v roce 1870 byl vydán předpis o zkouškách učitelů tělocviku pro střední školy a učitelské ústavy (40 a), avšak v Čechách se jeho praktický dopad projevil až v roce 1878, když byla v Praze zřízena *Zkušební komise pro učitelství tělocviku na středních školách a učitelských ústavech* (40 b). Ke zkouškám se mohl přihlásit kdokoli. Vyžadovaly se základní znalosti anatomické, fyziologické a hygienické, dále pak znalost Jahn-Eiselenovy a Spiessovy tělocvičné soustavy, dějiny tělocviku, jeho odborného názvosloví a tělocvičné literatury.⁴⁾ Toto opatření nemohlo být ovšem vyhovujícím řešením na delší dobu, neboť činnost zkušební komise se omezovala jen na nahodilé prověřování vědomostí, nikoliv na soustavnou přípravu k vyučování.

Uplynula řada let, než si učitelstvo vymohlo zřízení prvního *Českého vzdělávacího kursu pro učitelství tělocviku na středních školách a učitelských ústavech*, který byl zřízen v Praze až v roce 1892 (40 d). Kurs byl organizačně začleněn

²⁾ Švácha ve zvlášť důkladném a přesně formulovaném rozboru požadoval kromě jiného zrovnoprávnění učitelů tělocviku s ostatními učiteli, zvýšení počtu hodin tělocviku na učitelských ústavech a tělesnou způsobilost kandidátů učitelství k učitelství.

³⁾ Zasluhu o pořádání speciálních kursů tělocviku a her měl *Spolek pro pěstování her české mládeže v Praze*, který do I. světové války uspořádal desítky kursů pro stovky učitelů. Většinu těchto kursů vedli horliví školští tělovýchovní pracovníci, zejména Josef Klenka, Alois Benjamin Svojsík a na Moravě pak Jaroslav Karásek.

⁴⁾ Examinátory byli první český učitel tělocviku Jan Malýpetr a František Xaver Beneš, autor první metodiky tělocviku; později též středoškolský profesor Jan Laciný.

do lékařské fakulty Univerzity Karlovy a byl dvouletý. Od té doby je zajišťování studia tělesné výchovy organickou součástí ideově politické, pedagogické a organizační činnosti především Univerzity Karlovy. Jiné vysoké školy v našem státě přijaly tuto činnost za svou podstatně později.

Ve jmenovaném kursu byla většina vyučovacího času určena praktickému výcviku, kdežto teoretická příprava byla v samých začátcích. Učební plán byl dokončen až v roce 1913, a to tím, že obsah teoretického studia, které dosud obsahovalo pouze základy anatomie, fyziologie, zdravotní vědy a dějin tělesných cvičení, byl v tělovědné části rozšířen o dietetiku a hygienu tělesných cvičení a v teorii tělovýchovné o teorii tělocviku, systematiku tělesných cvičení, nauku o zřizování tělocvičen a sportovních míst, nauku o náradí a o metodickou praxi studentů v tělocvičnách (7, s. 7). I v této úpravě převládala však v přípravě učitelů prakticismus, přičemž byl zvlášť zdůrazňován výcvik v nářadovém tělocviku. Naproti tomu výcvik ve sportovních disciplínách byl podceňován a lehká atletika, sportovní hry aj. se do učebního plánu kursu až do I. světové války nedostaly. Také hlubší, převážně biologické poznatky byly zprvu přebírány z odborné literatury francouzské (Lagrange, Demény, Boigey), resp. německé (Schmidt), kdežto bádání našich vědců v oblasti lékařských a biologických věd (Matiegka, Weigner, Hora, Suk a další) přispělo k rozvoji tělovýchovného vzdělání později.

Zřízením Českého vzdělávacího kursu pro učitelství tělocviku na středních školách se nepřímo, ovšem jen do jisté míry, zlepšovala i úroveň tělovýchovného vzdělání učitelů základních škol, neboť na učitelských ústavech začali tělovýchově učit první aprobovaní středoškolské profesory.

Přestože v uherské části monarchie byla tělesná výchova zavedena do středních škol dříve než v Předlitavsku (již ve školním roce 1861/62), instituce vzdělávající středoškolské profesory tělesné výchovy v té době na Slovensku neexistovaly.

3. 2. Učitelské tělovýchovné vzdělání v období let 1918—1945

První léta Československé republiky byla na školském úseku charakterizována mocně vzdušnou vlnou snah o vytvoření svobodné, demokratické, bezkonfesijní a pokrokové školy. Také řešení otázek péče o národní zdraví a zdatnost lidu se ukazovalo jako naléhavé. Vzniklo mnoho návrhů, jak by se měl stát s těmito problémy vyrovnat, mimo jiné i návrh na povinnou tělesnou výchovu veškeré mládeže (15).

Česká buržoazie, která se 28. října 1918 uchopila moci, ponechala však ve svém třídním zájmu zákonná opatření rakouské monarchie (pokud nebyla novými předpisy přímo zrušena nebo změněna) v platnosti. Tak byl v roce 1922 místo uskutečnění revolučních školských požadavků vydán, pokud šlo o základní všeobecně vzdělávací školy, jen tzv. Malý školský zákon (42 c), který pouze s ohledem na nové státoprávní poměry upravil starý rakouský školský zákon

z roku 1869. Ani střední školství nebylo zásadně přebudováno. V důsledku třídního zaměření bylo však výrazně preferováno, kdežto tehdejší měšťanské školy byly odsouzeny ke druhořadé úloze.

Nerozhodnost a liknavost vládních orgánů se projevila i na úseku péče o tělesnou výchovu. To způsobilo, že řada dobrých návrhů na řešení této problematiky zůstala nevyužita, tělesná výchova jako celek byla roztržena do řady vzájemně soupeřících organizací a úroveň školní tělesné výchovy se zlepšovala jen velmi pozvolna.

V podstatě stejná situace se vyvinula i v oblasti tělovýchovného vzdělání učitelstva. Úsilí o jeho zdokonalení, započaté již před válkou, bylo sice brzy po převratu obnoveno, ale výsledky se dostavovaly jen pomalu. Ostrá třídní hranice, která se vytvořila mezi základním a středním školstvím za Rakousko-Uherska, existovala dále. V důsledku toho si každý školní stupeň řešil jak reformu tělesné výchovy, tak i problematiku tělovýchovného vzdělání sám pro sebe, bez ohledu na stupeň předchozí nebo následující. Přesto se však tlakem demokratických sil v politickém a školském životě podařilo docílit určitých zlepšení učitelského tělovýchovného vzdělání, jež se odrazila i ve vyšší úrovni školní tělesné výchovy.

Pro učitelství na mateřských školách nebylo tělovýchovné vzdělání stále ještě nikterak zajištěno. Jedinou formou, která učitelkám mateřských škol v jejich práci pomáhala, byly speciální kursy metodiky předškolní tělesné výchovy pořádané v rámci státních tělovýchovných kursů.

3. 2. 1. Vývoj tělovýchovného vzdělání učitelstva základních škol

Prvním krokem k nápravě nedostatků v tělovýchovném vzdělání učitelů obecných škol bylo postavení učitelských ústavů na úroveň škol středních. Z toho, pokud šlo o tělesnou výchovu, vyplývalo, že na nich mohli nadále učit jen středoškolská profesori, kteří prošli přípravou ve Vzdělávacím kursu pro učitelství tělocviku na středních školách. Dalším krokem, od kterého bylo možno očekávat pozitivnější výsledky, byla úprava počtu hodin tělesné výchovy na učitelských ústavech.⁵⁾ Obojí však bylo jen nepřímým opatřením, od něhož nebylo možno očekávat výraznou změnu v tělesné výchově na obecných školách. Kromě toho nelze přehlédnout, že ještě v roce 1933 bylo ze 62 učitelských ústavů ve státě více než 50 % ústavů církevních (17). V důsledku toho zápasila tělesná výchova na učitelských ústavech stále s četnými obtížemi.

Významnějším bylo opatření z roku 1935, kdy byl vydán zkušební řád pro zkoušky učitelské způsobilosti pro obecné a měšťanské školy (40 e). Ke zkouš-

⁵⁾ Do té doby byl tělocvik na mužských učitelských ústavech zařazen ve všech čtyřech ročnících, a to počtem týdenních hodin 2, 2, 1, 1, kdežto na ženských ústavech byl jen ve třech ročnících počtem 2, 1, 1 týdně (4). V roce 1919 byl na obou typech ústavů upraven počet týdenních hodin na 2 ve všech ročnících.

kám, jejichž účelem bylo zjistit pedagogicko-didaktickou způsobilost kandidátů pro jejich učitelské působení na obecných školách, mohl být připuštěn ten, kdo do konce zkušebního období vykázal 20 měsíců praktické školní služby. Pokud šlo o tělesnou výchovu, zkoušela se znalost osnov, metodických postupů a metodického uspořádání hodin tělesné výchovy na obecných školách, problematika branné výchovy a též znalost tělovýchovné literatury.

Také tělovýchovné vzdělání učitelů měšťanských škol se vyvíjelo obtížně, přestože předválečné snahy učitelstva o to, aby se na nich tělesná výchova stala jedním z odborných předmětů, pokračovaly ihned po převratu zesílenou měrou. Zatímco odborní učitelé ostatních předmětů měšťanských škol byli ustanoveni zpravidla z těch učitelů obecných škol, kteří po několikaleté praxi vykonali zvláštní odborné zkoušky způsobilosti, pro učitele tělesné výchovy tato možnost neexistovala. Situace přetrvávající z doby Rakouska-Uherska vyvolala bezprostředně po vzniku samostatného státu řadu návrhů, z nichž stojí za zmínku zvláště návrh lékaře Antonína Merhauta, který zastával stanovisko, že tělesnou výchovou na školách můžeme pohnout dopředu, až budeme mít na každé škole odborné síly pro tento předmět (43). Proto žádal, aby bylo zajištěno hromadné a urychlené vzdělávání učitelů pro tělesnou výchovu a za tím účelem navrhoval zřízení většího počtu krátkodobých tělocvičných škol. Také návrhy na zavedení aprobační skupiny předmětů, tzv. *IV. odboru*, v němž by byla tělesná výchova hlavním předmětem, se ozývaly z nejrůznějších míst (18). Za vážný apel nutno zejména pokládat stanovisko tělovýchovné sekce Ústředního spolku českých profesorů z května 1920, která doporučovala ministerstvu školství, aby tělesná výchova tvořila sama o sobě *IV. odbor* (11). Toto stanovisko bylo později podpořeno *VII. valným sjezdem ČOS*, který rovněž ve svých usneseních žádal, aby byl zřízen *IV. (tělovýchovný) odbor* pro měšťanské školy a aby byla účelně zajištěna řádná příprava a potřebný počet učitelů tělesné výchovy (37).

Dlouho opakovaný požadavek byl v roce 1935 konečně realizován, a to již zmíněným zkušebním řádem pro zkoušky učitelské způsobilosti pro obecné a měšťanské školy. *IV. odbor* tvořila tělesná výchova spojená s vyučovacím a se druhým (nejčastěji německým) jazykem třípředmětovou kombinací. Kandidáti museli zpracovat domácí písemnou práci na dané tělovýchovné téma a podrobili se teoretické a praktické zkoušce. Požadavky teoretické zkoušky obsahovaly z tělovědného hlediska základy tělovědy, fyziologie a hygieny tělesných cvičení, z hlediska tělovýchovného pak základy teorie, metodiky, dějin a technologie tělesné výchovy. Praktickou zkouškou kandidáti prokazovali osobní výkonnost na úrovni požadavků osnov tělesné výchovy vyšší střední školy včetně znalosti plavání a schopnost vést hodiny tělesné výchovy. Vážnost zkoušek byla podtržena úrovní examinatorů, jimiž mohli být jenom profesori středních škol nebo odborníci habilitovaní v příslušném oboru.

I když byla tímto opatřením vyplněna mezeira v tělovýchovném vzdělání učitelů měšťanských škol, nešlo o úpravu nikterak ideální, neboť se tím neodstranily velké rozdíly mezi vzdělanostní úrovní učitelů měšťanských škol a tehdejších profesorů středních škol. Obtíž byla také v tom, že příprava ke zkouškám ze IV. odboru nebyla zprvu nijak organizována.⁶⁾ V roce 1936 byly pro teoretickou a hlavně pro praktickou přípravu učitelů zřízeny tří-, později čtyřtýdenní prázdninové kursy. Po osvobození přibýly pak ještě kursy lyžařský a bruslařský. Rozdíl mezi přípravou učitelů tělesné výchovy měšťanských škol a profesorů tělesné výchovy středních škol byl jakožto důsledek třídního charakteru buržoazního školství však stále velmi výrazný.

Důležitým prostředkem zvyšování tělovýchovného vzdělání učitelstva obecných a měšťanských škol byly proto i nadále tělovýchovné kursy, pořádané po převratu zprvu jednotlivě péčí ministerstva školství, příp. zemských školních rad. Později organizovala tělovýchovné kursy *Správa státních tělovýchovných kursů*, zřízená při ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Zpočátku byly kursy zamýšleny jako přechodná a náhražková forma školení, vynucená v prvních letech buržoazní republiky naléhavou potřebou zvýšit tělovýchovné vzdělání učitelstva a spolkových cvičitelů. Když pak velkorysé návrhy na organizaci československé tělesné výchovy nebyly uskutečněny, staly se státní tělovýchovné kursy stálou institucí s pevným programem. Kursy se osvědčily, neboť jejich pružná organizace a dobré obsazení instruktorských sborů umožňovaly, že byly na úrovni moderních tělovýchovných proudů a že je mohl absolvovat značný počet tělovýchovných pracovníků. Přesto nelze nevidět, že byly pouze nouzovým řešením a že jejich obsah byl vzhledem k úkolům, které tělesná výchova mládeže sledovala, jen minimální.

3. 2. 2. Vývoj vzdělání středoškolských profesorů tělesné výchovy

Úspěšněji se vyvíjelo učitelství tělesné výchovy pro střední školy, jejichž buržoazně třídní charakter a organizační struktura z doby Rakousko-Uherska zůstaly v podstatě zachovány. Zachován zůstal i Vzdělávací kurs pro učitelství tělocviku na středních školách při Univerzitě Karlově. Brzy po převratu (v r. 1922) byl přičiněním profesora Eduarda Babáka zřízen další kurs při tehdy nově založené univerzitě v Brně. Spolu s tradicemi brněnské tělovýchovy dosáhl tento ústav velmi brzy vynikající odborné úrovně a v době působení profesorů Eduarda Babáka, Vojtěcha Suka, Karla Hory a tělovýchovných odborníků Martina Šmiráka, Františka Majdy, Karla Krčmy a Františka Vojty

⁶⁾ Jedinou komplexnější pomůckou kandidátů, kteří se ke zkouškám připravovali, byla zpočátku jen kniha K. Bradáče Příručka ke zkouškám z tělesné výchovy pro měšťanské školy (1936) a později zvláště Učebnice tělesné výchovy pro učitelské ústavy a pedagogické akademie od K. Krčmy (1936).

předčil ve vědecké a pedagogické práci pražský kurs. Na Slovensku však kurs zatím zřízen nebyl.

První úpravy ve studiu učitelství tělesné výchovy byly v pražském vzdělávacím kursu provedeny již v roce 1920 (7, s. 7). Doba studia se prodloužila na šest semestrů a jeho obsah se v teoretické části prohloubil o antropometrii, ortopedii a ukázky ortopedického tělocviku, pedologii, estetiku tělesných cvičení a v praktické části o kurs lyžařského výcviku. K nejzávažnějším změnám v přípravě profesorů tělesné výchovy pro střední školy došlo až v roce 1936. Učební plán byl rozšířen na 8 semestrů, čímž se co do délky studia vyrovnal se studiem jiných aprobačních předmětů a z obsahového hlediska byl dále doplněn. K teoretickým předmětům přibýly kinesiologie, kapitoly ze sportovního lékařství a masáž, metodická praxe byla rozšířena o některé sportovní disciplíny a o pobyt v přírodě (7, s. 7).

Avšak ani přes toto prodlužování a rozšiřování učebních plánů se studium tělesné výchovy na vzdělávacích kursech ještě nestalo vysokoškolským studiem v pravém smyslu toho slova. Na rozdíl od studia ostatních středoškolských profesorů, jež mělo ráz vědecký, bylo studium tělesné výchovy zaměřeno především na praxi. Teoretické obory měly faktografický charakter, nebyly dostatečně zpracovány a byly málo přizpůsobeny potřebám učitelství středních škol. Nelékařským oborům vyučovali pouze externisté, většinou středoškolští profesori, kteří neměli k širšímu rozvoji vědecké práce ani časové ani materiální předpoklady. Z předmětů praktického výcviku byl stále ještě vlivem sokolské tělocvičné praxe preferován nářadový tělocvik a šerm, kdežto jiné disciplíny, zejména plavání, lehká atletika, lyžování a sportovní hry, které jinak v československém sportovním hnutí doznaly pozoruhodného rozvoje, zůstaly na kraji tělovýchovného studia. Problém byl také v tom, že ani pražský ani brněnský kurs neměl vlastních zařízení a že se většinou nouzově vyučovalo v učebnách, tělocvičnách a na lžištích propůjčených středními školami.

Tato situace se ovšem odrazila v přežívajícím podceňování tělesné výchovy ve výchovně vzdělávacím programu středních škol, v nedostačujícím zajišťování materiálních předpokladů pro odpovědné vedení tělovýchovného procesu a v souvislosti s tím i s postavením tělovýchovných pedagogů v učitelských sborech středních škol a v jejich nižším honorování podle koeficientu 0,84 (7, s. 7, 28, s. 116).

3. 2. 3. Situace učitelského tělovýchovného vzdělání v době po Mnichovu a za nacistické okupace

Mnichovský diktát a 15. březen 1939 ohrožily v samých základech existenci českého národa a vydaly nacistickým okupantům napospas i českou školu. Soustavná výchovná a vzdělávací práce škol byla znemožněna a přes zdánlivě kladná opatření upadala i školní tělesná výchova. Za této situace nebylo

možno se zlepšováním úrovně učitelského vzdělávání počítat. V důsledku toho péče o tělovýchovné vzdělání učitelů základních škol stagnovala.

S tzv. IV. odborem nebylo ještě dost zkušeností a pokud vůbec byly, zjišťovalo se, že spojení tělesné výchovy s českým a německým jazykem není šťastné, neboť ne vždy je nadaný tělocvikář též nadaným filologem (20), nehledě již k nechuti českých učitelů učit němčině. Za nejvýhodnější se pokládalo, aby tělesná výchova jako hlavní předmět mohla být doplněna volnou kombinací jiných předmětů, především těch, které dosud nebyly zařazeny do žádného odboru, např. hudební výchova, občanská nauka a výchova nebo výchovné ruční práce (44). Kromě toho činil vlastní obsah odborné zkoušky z tělesné výchovy, zejména pak jeho praktická část, v důsledku nedostatečné příležitosti k přípravě učitelstvu značné obtíže.⁷⁾ Teprve v roce 1944 vyšel pokyn, aby se praktická část zkoušky z tělesné výchovy konala ve zvláštním přípravném kursu (40 f).

Vzdělávání profesorů tělesné výchovy pro střední školy na vzdělávacích kurzech ustalo v souvislosti s uzavřením českých vysokých škol dnem 17. listopadu 1939. Tělovýchovné kádry na středních školách nemohly být proto doplňovány a školy musely žít z podstaty.

Jinak se situace vyvinula na Slovensku, kde až do rozbití Československa vzdělávací kurs zřízen nebyl. Teprve po 15. březnu 1939, když slovenští studenti z Prahy a Brna odešli a když se většina českých středoškolských profesorů tělesné výchovy ze Slovenska vrátila, byl na základě žádosti Univerzity Komenského na podzim roku 1939 založen na její filozofické fakultě vzdělávací kurs pro učitelství tělesné výchovy na středních školách, který začal pracovat v podstatě podle pražského studijního programu (22).

3. 3. Učitelské tělovýchovné vzdělání v době od osvobození do současnosti

Po osvobození republiky v roce 1945 se na základě Košického vládního programu kladly základy lidově demokratického státu a v oblasti školství se rychle odstraňovaly a napravovaly škody napáchané německou okupací. Především, již na podzim roku 1945, se prezidentským dekretem (42 d) rozhodlo o novém systému vzdělávání učitelstva. Dekret měl platnost zákona. V organizačně i obsahově složitém vývoji učitelského vzdělání lze v podstatě vystopovat tři vývojové fáze:

— první, časově ohraničenou platností dekretu a po Vítězném únoru platností zákona o jednotné škole (42 f) (léta 1948—1953);

⁷⁾ Proto např. František Trnka doporučoval, aby bylo povoleno konat rozšiřující zkoušku z tělesné výchovy ke kterémukoli odboru a aby kandidáti mohli konat praktickou část zkoušky ve speciálních kurzech (36).

-- druhou, charakterizovanou školským zákonem z roku 1953 (42 ch) a existencí vyšších pedagogických škol a vysokých škol pedagogických (léta 1953—1959);

— třetí, počínající v podstatě vydáním školského zákona z roku 1960 (42 i) a zřízením pedagogických institutů (1960 — dosud).

V první fázi byl na základě dekretu o učitelském vzdělání vydán v roce 1946 zákon o *pedagogických fakultách* (42 e), podle něhož se na všech univerzitách zřídila učiliště, jejichž úkolem bylo pěstovat pedagogické vědy a vzdělávat v nich kandidáty učitelství škol všech stupňů a druhů (kromě škol vysokých). Tím byl splněn dávný požadavek našeho učitelstva, aby se mu dostávalo vysokoškolského vzdělání.

Zpočátku (v letech 1946—1948) bylo na pedagogických fakultách soustředěno vzdělání učitelstva škol mateřských, obecných a měšťanských, kdežto kandidáti učitelství středních škol nabývali příslušné odborné vzdělání ještě na tradičních univerzitních fakultách a pedagogické fakulty jim měly poskytovat jen vzdělání v pedagogických vědách (38 a).

Po Vítězném únoru, když bylo československé školství v souvislosti s přechodem národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou přebudováno v duchu zákona o jednotné škole, začalo období reorganizací učitelského vzdělání, které byly odrazem bouřlivého politického a hospodářského vývoje naší společnosti.

Renezance se dočkala i tělovýchova jako celek a s ní i školní tělesná výchova, která byla povýšena na nedílnou složku komunistické výchovy a stala se základním článkem systému tělesné výchovy mládeže. Souhlasně s celospolečenským vývojem se postupně přehodnocovaly její cíle a obsah a vybudoval se jednotný systém tělesné výchovy mládeže, v němž tělesná výchova vyšších věkových stupňů organicky navazuje na tělesnou výchovu nižších stupňů a mimoškolní tělesná výchova na tělesnou výchovu školní. Soustavně se vytvářely a vytvářejí předpoklady k tomu, aby dobří tělovýchovní pedagogové uskutečňovali v hygienických objektech kvalitní tělovýchovný proces.

Tento celkový trend si vynucoval novou koncepci učitelského tělovýchovného vzdělání pro všechny stupně škol — poprvé v historii také pro školy mateřské — kterou bylo nutno stále přizpůsobovat měnícím se požadavkům a potřebám našeho školství. Je nábíledni, že vývoj tohoto vzdělání neprobíhal izolovaně a odtrženě od celkového vývoje učitelského vzdělání, od československé lidově demokratické a později socialistické školy a od celospolečenského vývoje vůbec, ale v kontextu s nimi. Proto jsou jeho vývojové fáze shodné s fázemi vývoje celého československého školství.

Nešlo také o vývoj zcela přímočarý. Studium učitelství tělesné výchovy pro střední školy (školy III. stupně, později též označované jako školy II. cyklu) mělo v podstatě trvale vzestupnou tendenci. Naproti tomu studium učitelství

tělesné výchovy pro základní školy procházelo velmi častými, složitými a ne vždy vědecky a pedagogicky zdůvodněnými změnami jak organizačního, tak obsahového charakteru. Tyto reorganizace spotřebovaly nejednou mnoho sil a energie příslušných pracovníků, které pak v některých případech chyběly ve vlastním pedagogickém procesu. Tím byla v některých fázích do jisté míry nepříznivě ovlivněna školní i veřejná tělesná výchova. Přes všechny obtíže jsme se však dopracovali k modernímu tělovýchovnému školství, jež nemá na některých učilištích daleko ke světové úrovni.

3.3.1. Vývoj tělovýchovného vzdělání učitelstva mateřských a základních všeobecně vzdělávacích škol

Tělovýchovné vzdělání studujících učitelství pro mateřské školy a pro školy prvního stupně (národní školy) bylo ve své první fázi chápáno a realizováno v souladu s celkovou koncepcí jejich vzdělávání jako součást obecné, komplexní přípravy kandidátů k učitelskému povolání (nikoliv jako studium oborové).

Ve čtyřsemestrové přípravě k učitelství na mateřských školách (zpočátku přechodně ve studiu dvousemestrovém) si pedagogické fakulty na úseku tělovýchovného vzdělání předsevzaly naučit studentky tvořivě rozvíjet pohybovou složku osobnosti dítěte a jejím prostřednictvím působit na mravní, rozumový a estetický rozvoj. Kandidátky si osvojovaly zásobu pohybových dovedností, aby mohly být svěřeným dětem vzorem při předvádění pohybových činností, a získávaly poznatky a dovednosti odborného a speciálního metodického charakteru. Tím se u nich vytvářely předpoklady pro úspěšné řízení tělovýchovného procesu na mateřských školách (21, s. 45).

Při koncipování šestisemestrového (zpočátku přechodně čtyřsemestrového) učitelského vzdělání pro národní školy se vycházelo z předpokladu, že věkové období od 6–11 let je zvláště příznivé pro upevňování zdraví dětí a rozvíjením jejich motorických činností a pohybových vlastností a též pro vytváření základů pohybového vzdělání. Proto se tělovýchovnému procesu v přípravě kandidátů učitelství národních škol věnovala mimořádná pozornost. Studující se školili v teoretických a praktických předmětech tak, aby byli schopni vychovávat děti k harmonickému rozvoji, k základní tělesné zdatnosti a dovednostem, potřebným pro pozdější samostatnou tělocvičnou a sportovní činnost. Vzhledem k věku školní mládeže nebyl uplatňován požadavek výkonu, ale přihlíželo se ke všestrannosti tělesného výcviku, k metodice jednotlivých oborů a k samotnému vedení mimoškolních tělovýchovných akcí. Do studia byly zařazeny lekce z tělovýchovné teorie a z fyziologie a hygieny. Kandidáti se seznamovali s vedením hodin nejen v zařízených tělocvičnách a na hřištích, ale i v nouzových cvičebnách. Praxe byla zaměřena k dokonalé znalosti fyziologického účinku cviků a znalost pož-

avků zdravotních a sociálních měla studenty připravit také ke spolupráci s veřejnými institucemi (21, str. 45).

V roce 1950/51 bylo však vysokoškolské vzdělání učitelek mateřských škol a učitelstva národních škol zrušeno a přešlo se opět na středoškolský způsob výuky. Začala druhá fáze jeho poválečného vývoje. Byla zřízena *pedagogická gymnázia pro vzdělání učitelek mateřských škol a pedagogická gymnázia pro vzdělání učitelů národních škol*. Jako čtyřleté výběrové školy navazovala pedagogická gymnázia na základní obecné vzdělání a poskytovala studentům obecné i odborné vzdělání takového stupně, aby mohli konat výchovně vzdělávací práci na mateřských a na národních školách. Připravovala též ke studiu na učitelských fakultách univerzit. Odborné tělovýchovné vzdělání bylo zajištěno výukou tělovýchovné teorie (v rozsahu jedné týdenní hodiny po celou dobu studia, tj. 264 faktickými hodinami), v níž byly přednášeny vybrané kapitoly z anatomie, fyziologie, hygieny, z dějin, obecné teorie, didaktiky a organizace tělesné výchovy. Ve vyšších ročnících byly v těchto hodinách konány hospitace na školách a pedagogická praxe studentů. Tělovýchovná praxe (v rozsahu dvou týdenních hodin v prvním a druhém ročníku a jedné týdenní hodiny ve třetím a čtvrtém ročníku) byla chápána jako osobní výcvik. Obsahovala základní cvičení gymnastická, atletická, rytmiku a lidové tance, hry, pořadová cvičení, plavání, bruslení, lyžování a branná cvičení.

Od počátku školního roku 1953/54 vystřídal pedagogická gymnázia *pedagogické školy* opět dvou typů: tříleté *pro vzdělání učitelek mateřských škol* a čtyřleté *pro vzdělání učitelů národních škol* (42 ch). Na druhém typu byli připravováni také vychovatelé mimoškolních výchovných zařízení a skupinové vedoucí pionýrských organizací. Příprava učitelů k práci v tělesné výchově se touto úpravou co do obsahu i rozsahu zhoršila. Zejména teoretická příprava byla ochuzena, větší počet hodin byl věnován jen pedagogické praxi. Praktický výcvik byl nadále chápán jako osobní výcvik studentů a jeho obsah se nelišil od praxe bývalých pedagogických gymnázií. V důsledku těchto změn se tělesná výchova dětí mateřských škol a mladšího školního věku stala nejslabším článkem našeho školského tělovýchovného systému.

Studium učitelství tělesné výchovy pro školy druhého stupně (podle litery zákona z roku 1948 nazývané školami středními) se na pedagogických fakultách stalo oborovým studiem v pravém smyslu toho slova. Trvalo tři roky a kombinovalo se s druhým aprobačním předmětem. V první fázi tvořily jeho teoretický obsah zdravotně společenská výchova, dějiny, teorie a literatura tělesné výchovy, nauka o zřizování tělovýchovných provozoven, grafický záznam pohybu aj. V tělovýchovné praxi absolvovali kandidáti základní výcvik atletický, gymnastický, rytmický, plavecký a výcvik v sebeobraně. Bylo pamatováno také na odborné lyžařské, bruslařské a tábornické kursy, v nichž se uplatňovaly i prvky brannosti a rozvíjela se také rekreace a zpěv budovatelských a pochodových písní (21, s.

46). V průběhu let 1946—1953 byly pak učební plány mnohokrát, někdy i ne dost uvážlivě, měněny. Přesto však se postupně dospívalo k takové jejich struktuře, která byla blízká struktuře učebních plánů učitelství tělesné výchovy pro tehdejší školy třetího stupně.

Druhá fáze vývoje učitelského vzdělání pro školy druhého stupně začala vydáním vládního nařízení, jímž se v duchu školského zákona z roku 1953 přeměnily některé pedagogické fakulty na *vyšší pedagogické školy* pro vzdělání učitelů 6.—8. ročníku střední školy (38 d). I když se studium na nich zkrátilo o rok, ideově a obsahově se v podstatě nezměnilo, neboť na většině vyšších pedagogických škol zůstalo v rukou těch učitelských sborů, které je zajišťovaly na pedagogických fakultách. V tom nebylo ani tělovýchovné vzdělání výjimkou.

Koncem padesátých let se dospělo k poznání, že již ani školská soustava, ani systém vzdělávání učitelů nevyhovuje. Ukázalo se, že zrušení vysokoškolského vzdělání učitelů národních škol bylo krokem zpět a že dvouleté vyšší pedagogické školy nemohou plnit náročné požadavky na přípravu učitelů. V pořadí již třetím školským zákonem (z roku 1960) byla školská soustava znovu přebudována a výrazem reorganizace učitelského vzdělání se staly tzv. *pedagogické instituty* jako vysoké školy nového typu (38 f). Tím se začala třetí fáze poválečného vývoje učitelského vzdělání.

Pedagogické instituty dostaly za úkol vychovávat v duchu usazení ústředního výboru KSČ z dubna roku 1959 O těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v ČSR pro nově vzniklé základní devítileté školy generaci nových socialistických učitelů. Kladem těchto nových učilišť sice bylo, že se ke studiu na nich mohli hlásit jen uchazeči s ukončeným středoškolským vzděláním, že se vzdělával dostatečný počet učitelů pro jednotlivé kraje, a co bylo zvláště významné, že na těchto školách mohli získávat kvalifikaci též učitelé odborných předmětů na odborných učilištích a učňovských školách, kde nedostatek kvalifikovaných kádrů byl nejcitelnější. Nedostatek uvedeného nařízení nutno vidět v tom, že se pedagogické instituty jako krajské instituce odtrhly od tradičních vysokých škol a i to, že byly zřízeny ve všech krajích republiky (v českých zemích 13, na Slovensku 7) bez ohledu na podmínky pro existenci vysoké školy. Brzy se totiž ukázalo, že vybudovat skutečnou vysokou školu není ani jednoduchá ani krátkodobá záležitost.

V prvních dvou letech bylo studium na pedagogických institutech založeno na širším učebním základu a teprve ve třetím studijním roce se studenti rozcházelí jednak k dalšímu jednoročnímu studiu učitelství v 1.—5. ročníku nebo k dalšímu dvouletému studiu učitelství v 6.—9. ročníku základních devítiletých škol. Vhodnost tohoto opatření odůvodňovaly orgány školské správy a pedagogové tím, že umožňovalo, aby se všichni učitelé seznámili s celou základní školou a aby se tak dosáhlo užšího sepětí obou stupňů školy. Dokonce se uvažovalo o tom, že denní studium pro 6.—9. ročník je přechodným opatřením na dobu

zvýšené potřeby učitelstva a že se postupně přejde jen na formu studia při zaměstnání (31). Tím se mělo navázat na dřívější praxi, aby učitelé druhého stupně základní školy poznávali napřed práci na prvním stupni a aby se jimi stávali jen ti nejlepší, kteří měli o učitelství na tomto stupni opravdový zájem a potřebné předpoklady. Odborné aproby pro 6.—9. ročník byly třípředmětové. Toto opatření vyplynulo z tvrzení, že učitelé se dvěma předměty nemají často na škole potřebný počet hodin své aproby a že své úvazky doplňují dalšími předměty, jimž pak vyučují neodborně. Celková úroveň vyučování tím ovšem utrpěla, neboť studium tří předmětů na vysoké škole v krátké době dvou let bylo organizačně i studijně velmi náročné a již při jeho zakládání vyvstávala otázka, zda se osvědčí.

Pokud šlo o přípravu studujících k vyučování tělesné výchově 1.—5. ročníku základních devítiletých škol, byla v pěti semestrech studia (poslední — šestý — semestr byl věnován pedagogické praxi a přípravě diplomové práce) prováděna základní tělesná výchova jako osobní výcvik (v rozsahu dvou týdenních hodin), prohloubená v jednotlivých složkách tak, aby studenti zvládli základy techniky a metodiky sportovních odvětví, důležitých pro práci s mládeží. Výcvikem prolínalo praktické seznamování s odborným názvoslovím, průprava k samostatnému vedení, samostatné vedení a praktické uplatňování poznatků z teorie tělesné výchovy. Zde šlo o vybrané kapitoly z dějin tělesné výchovy, z obecné teorie tělesné výchovy, fyziologie, hygieny, metodiky a organizace, které byly zařazeny do čtvrtého a pátého semestru studia. Kladem bylo, že vedle běžné semestrální praxe byla zde ještě tzv. sezónní činnost, tj. výcvikové kurzy, z nichž si studenti osvojovali především dovednosti v bruslení, lyžování, sáňkování, turistice a plavání.

Studium učitelství tělesné výchovy pro 6.—9. ročník základních devítiletých škol bylo v porovnání se studiem na vyšších pedagogických školách přece jen alespoň co do rozsahu dokonalejší. První dva ročníky neplnily však zcela svou funkci, a tak vlastní odborné studium bylo odkázáno až do třetího a čtvrtého ročníku. Klad možno vidět v tom, že obsah studia byl utříděn do tří vyhraněných okruhů. Tvořily jej:

- biologické základy tělesné výchovy (anatomie a fyziologie člověka, fyziologie tělesných cvičení, hygiena, první pomoc),
- tělovýchovná teorie (úvod do studia tělesné výchovy, obecná teorie tělesné výchovy, její dějiny, metodika a organizace),
- speciální teorie, metodiky a praxe nejdůležitějších druhů tělesné výchovy a některých sportovních odvětví (gymnastiky, lehké atletiky, her, plavání, turistiky, lyžování, bruslení a ledního hokeje).

Pro tělovýchovné pracovníky byla však první léta činnosti na pedagogických institutech velmi obtížná, plná pedagogických, organizačních a hospodářských starostí. Na některých institutech byl při vysokých počtech studentů ustanoven

jen jeden učitel, a to zpravidla bez jakékoliv zkušenosti z vysokoškolské práce, bez vyhovujících materiálních podmínek a bez hlubšího kontaktu se školami a učitelstvem všeobecně vzdělávacích škol (30). Proto v nich zpočátku převládaly středoškolské metody a formy práce.

Pojetí, obsah a organizace studia zahájeného na pedagogických institutech ve školním roce 1959/60 ovšem nezaručovaly, že budou rychle odstraněny hlavní potíže, jimiž základní školy trpěly. Proto bylo studium od počátku školního roku 1962/63 opět upraveno. Šlo o reformu, která byla při vzniku pedagogických institutů předvídána a která sledovala cíl rychleji a účinněji dobudovat u nás systém učitelského vzdělávání, odpovídající potřebám socialistické společnosti a tím přispět k postupnému odstranění nedostatků, jimiž základní devítileté školy trpěly. U mladých lidí se měl úspěšněji než dosud vzbuzovat zájem o učitelské povolání, aby se tak odstraňoval nedostatek učitelů, účinně se čelilo stále se zvětšující feminizaci učitelských sborů a získaly se kvalifikované kádry učitelů pro 6.—9. ročník.

Pokud šlo o tělesnou výchovu, očekávalo se od této reformy, že výrazně pomůže zlepšit přípravu tělovýchovných pedagogů a že bude v jistém smyslu opatřením, jímž se mělo pomoci realizovat usnesení ústředního výboru KSČ z roku 1961 O práci mezi mládeží.⁶⁾ Reforma se projevila také v tom, že se od počátku studia uplatnil požadavek odborné specializace učitelů základních škol, kteří se od té doby orientují buď na všechny předměty v 1.—5. ročníku nebo na dva předměty 6.—9. ročníku základní devítileté školy. V souvislosti s tím se odstranil dvouletý společný studijní základ a studium se od prvního ročníku diferencovalo. Ve studiu učitelství pro vyšší stupeň základních škol se dosavadní třípředmětové aprobační skupiny nahradily skupinami dvoupředmětovými a délka studia pro učitelství na nižším stupni, které trvalo dosud tři roky, a pro učitelství na vyšším stupni, které trvalo čtyři roky, se vyrovnala na tři roky, po nichž studující konali státní závěrečnou zkoušku. Čtvrtý rok byl věnován soustavnému uvádění absolventů, kteří již byli v pracovním poměru, do praxe. Konzultace pro ně jako metodickou pomoc organizovaly jejich pedagogické instituty.

Konkrétní přínos reformy byl v tom, že místo dosavadního dvouletého, ve skutečnosti však pouze třísemestrového odborného studia (poslední semestr byl věnován souvislé školní praxi a přípravě diplomové práce), se zavedlo studium tříleté. To umožnilo podstatné rozšíření učebních plánů i učebních osnov, a to jak v semestrální výuce, tak, pokud šlo o tělesnou výchovu, i ve výcvikových sezónních kursech. Tím se rozsah studia tělesné výchovy pro vyšší stupeň základních škol zvětšil takřka o 50 %. Ve studijních kombinacích byla tělesná výchova zásadně spojena s tzv. sloupovými předměty (češtinou, ruštinou, mate-

⁶⁾ Usnesení totiž kromě jiného ukládalo zajistit, aby každý mladý člověk alespoň hodinu denně cvičil a sportoval (38, s. 34).

matikou nebo chemií), čímž se zdůraznil její význam v systému práce základní školy (26, 27).

Hlavní obtíž předchozí organizace pedagogických institutů se však uvedenou reformou neodstranila. Bylo totiž nadále zapotřebí budovat katedry tělesné výchovy na všech dvaceti školách, které v té době existovaly. To se však ukázalo natrvalo nemožné. Proto byly v roce 1964 namísto pedagogických institutů zřízeny *pedagogické fakulty* a jejich počet stanoven na dvanáct, a to v českých krajích na osm a na Slovensku na čtyři (42 j).

Nedlouho potom reorganizace studia učitelství na pedagogických fakultách, které se ve městech, kde jsou univerzity, znovu k univerzitám připojily, vrcholila. Ve školním roce 1967/68 se totiž dosavadní 4. ročník, v němž byli absolventi dosud uváděni do školní praxe, mění v učitelství pro oba stupně základních devítiletých škol v řádný studijní ročník, čímž se studium stává vpravdě čtyřletým.

Již v roce 1962 se vzal v úvahu stále častěji se opakující požadavek, aby se některým předmětům v 1.—5. ročníku základních devítiletých škol vyučovalo polooborně (40 h). Z toho vyplynulo, že jeden z předmětů učebního plánu studia učitelství pro tento stupeň základních škol byl určen jako odborný předmět v rozsahu požadavků na učitelství pro 6.—9. ročník. Kromě jiných předmětů mohla být odborným předmětem také tělesná výchova. Tato úprava však vedla k tomu, že učitelé s aprobační pro 1.—5. ročník plnili své úkoly převážně na II. stupni základní školy. Proto se od ní za čas ustoupilo a přešlo se ke specializaci na některou z výchov v rámci studia učitelství pro 1.—5. ročník. Tato úprava existuje s nevelkými změnami dodnes.

Ve studiu učitelství pro vyšší stupeň devítileté se dospělo ke stavu, kdy teoretické vzdělání je v rovnováze s praktickou přípravou studujících a s jejich znalostmi principů a metod práce v tělesné výchově vůbec a ve školní tělesné výchově se zaměřením na jedenácti — patnáctiletou mládež zvláště.

Začátkem sedmdesátých let se ve školství začaly uplatňovat tendence, aby řídicí kádry škol měly vysokoškolské vzdělání. To se odrazilo i na úseku vzdělávání učitelek mateřských škol, pro něž bylo nejprve na pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, později i na pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze zřízeno vysokoškolské vzdělání, jež nyní existuje souběžně se vzděláváním učitelek mateřských škol na příslušných pedagogických školách. Pokud jde o přípravu studentek na pedagogických fakultách k jejich tělovýchovné práci s dětmi předškolního věku, mohou se studentky na ni specializovat. V tom případě si po celou dobu studia osvojují speciální metodiku předškolní tělesné výchovy, která je součástí závěrečné zkoušky z pedagogiky. V současné době denní studium tohoto typu opět doznívá. (V dálkovém studiu bude však pro vybrané kádry ještě pokračovat.)

Po překonání krize let 1968—1969 se na pedagogických fakultách soustřeďuje maximální úsilí na zkvalitnění kádrového složení učitelských sborů pedago-

gických fakult a propracování specifika studia učitelství jak pro nižší, tak pro vyšší stupeň devítiletěk. To se plně odráží i na úseku studia tělesné výchovy, jehož dlouhý, složitý a obtížný vývoj se tak v podstatě završuje. Změny, které se od té doby do dneška v učebních plánech, v učebních osnovách, v organizaci studia a v kombinaci s druhými aprobačními předměty provádějí, mají pouze za cíl, aby odborná příprava byla svým zaměřením a obsahem v souladu s potřebami rozvoje socialistické školy a společnosti a na úrovni soudobé vědy.

3.3.2. Vývoj tělovýchovného vzdělání učitelů škol II. cyklu

Po osvobození v roce 1945 prošlo i studium učitelství pro střední školy a s ním i studium tělesné výchovy několika organizačními a obsahovými změnami. I na tomto úseku lze vystopovat tři vývojové fáze, které se časově kryjí s fázemi vývoje učitelského vzdělání pro základní všeobecně vzdělávací školy.

První fáze tohoto vývoje začala již v červnu 1945 obnovením a přebudováním dřívějších vzdělávacích kursů pro učitelství tělocviku na středních školách na *ústavy pro vzdělání profesorů tělesné výchovy*. Jejich organizační začlenění se v této etapě nezměnilo. V Praze a v Brně se ústavy dostaly opět do svazku s lékařskými fakultami univerzit, kdežto v Bratislavě byl ústav i nadále součástí filozofické fakulty Univerzity Komenského. Vztah lidově demokratického státu k otázkám vzdělání se projevil i v postavení těchto ústavů, které byly soustavně materiálně zajišťovány a kádrově budovány. Nové učitelské kádry měly tentokrát již podstatně lepší podmínky k systematickému prohlubování a zvědeckování přednášené a nacvičované látky, než jak tomu bylo před okupací (12, s. 295). Poprvé v historii československého tělovýchovného školství byli jmenováni první vysokoškolští profesori pro obor teorie tělesné výchovy: v roce 1947 v Bratislavě Karol Straňai a v roce 1951 v Praze Jiří Wála. V tomto období, které je kromě jiného charakterizováno silným, ve své době však bezvýsledným úsilím studentů, soustředěných v Praze v tehdejší *Spolku posluchačů tělesné výchovy*, o samostatné učitelské studium tělesné výchovy (bez studia druhého aprobačního předmětu), se učební plány ústavů v podstatě nelišily od plánů předválečných.⁹⁾

První fáze přestavby vzdělání středoškolských profesorů tělesné výchovy byla dokončena v roce 1952, kdy byly ústavy pro vzdělání profesorů tělesné výchovy v důsledku tlaku pokrokových pedagogů na důsledné splnění zákona o pedagogických fakultách včleněny do pedagogických fakult Univerzity Karlovy v Praze, Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně a Univerzity Komenského

⁹⁾ Výjimku ovšem tvořily učební plány zkráceného (úlevového) studia pro ty ročníky studentů, jimž okupace a válka znemožnily zahájit studium na vysokých školách bezprostředně po ukončení středoškolského studia.

v Bratislavě a přebudovány v řádné vysokoškolské katedry. V souvislosti s tím došlo na těchto univerzitách ke kádrovému, pedagogickému a metodickému zkvalitnění a vzájemnému propojení vzdělání kandidátů učitelství tělesné výchovy pro II. a pro III. stupeň škol. Došlo též ke jmenování prvních docentů pro obor teorie tělesné výchovy.¹⁰⁾ Učební plány studia tělesné výchovy pro III. stupeň škol byly rozšířeny o psychologii tělesné výchovy, studium a tvorbu pohybových skladeb, turistiku, vodní sporty a judo. Současně se zásluhou vynikajících tělovýchovných odborníků zlepšovala vědecká úroveň studijních předmětů a jejich zaměření na společenskou funkci tělesné výchovy.

Všechna zmíněná opatření byla odrazem tendencí uplatňovaných po Vítězném únoru v československém vysokém školství a měla zcela mimořádný ideově politický význam, neboť se poprvé v historii učitelského vzdělání — v našem případě vzdělání tělovýchovného — začala rozplývat ostrá třídní hranice, která do té doby existovala mezi učitelským tělovýchovným vzděláním pro základní školy a pro školy střední.

Druhá fáze poválečného vývoje tělovýchovného vzdělání učitelů škol III. stupně začala v roce 1953, kdy byly z pedagogických fakult v Praze, v Olomouci a v Bratislavě zřízeny pro vzdělávání učitelských kádrů škol III. stupně čtyřleté *vysoké školy pedagogické*¹¹⁾, které převzaly i učitelské studium tělesné výchovy (38 d). Postupem času byly nejdříve na pražské a později i na olomoucké a bratislavské škole z pedagogických a organizačních důvodů dosavadní katedry tělesné výchovy rozděleny ve tři samostatné katedry, z nichž jedna měla zaměření teoretické a dvě se orientovaly na metodicko-praktickou část přípravy k učitelství tělesné výchovy.

Další vývoj tělovýchovného vzdělání na Vysoké škole pedagogické v Praze je nutno vidět v souvislosti se vznikem a rozvojem *Institutu tělesné výchovy a sportu*, k jehož zřízení jako samostatné vysoké tělovýchovné školy došlo z podnětu strany a vlády v roce 1953 (38 b) a do nějž přešli nejlepší tělovýchovní odborníci (např. Jan Libenský, Ladislav Serbus), pracující dosud ve svazku pedagogické fakulty.

Institut tělesné výchovy a sportu nebyl původně určen ke vzdělávání učitelů tělesné výchovy pro školy III. stupně, ale měl připravovat tělovýchovné specialisty pro potřeby dobrovolného tělovýchovného hnutí, pro ozbrojené síly, vědecká pracoviště a pro státní a veřejnou správu (12). Při úpravě sítě vysokých škol v roce 1958 bylo však do Institutu včleněno studium tělesné výchovy Vysoké školy pedagogické a Institut, přeměněný ze samostatné vysoké školy na fakultu, byl včleněn do Vysoké školy pedagogické (38 e).

¹⁰⁾ Prvním docentem se v roce 1952 stal Ladislav Serbus. Ostatní učitelé bývalých ústavů, zčásti ještě externí, byli většinou převedeni do kategorie odborných asistentů.

¹¹⁾ V Brně nebyla vysoká škola pedagogická zřízena a vzdělávání tělovýchovných kádrů pro školy III. stupně zde zaniklo.

Po překotné likvidaci vysokých škol pedagogických (38 g), která byla provedena v souvislosti s přípravou školského zákona z roku 1960, byla v roce 1959 pražská fakulta tělesné výchovy a sportu včleněna do svazku Univerzity Karlovy, studium tělesné výchovy na Vysoké škole pedagogické v Olomouci do svazku přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého a studium tělesné výchovy v Bratislavě bylo po krátkém intermezzu svěřeno Institutu tělesné výchovy a sportu, který byl nově zřízen jako fakulta Univerzity Komenského (38 h).¹²⁾ Tím začala třetí fáze poválečného vývoje vzdělání učitelů tělesné výchovy pro školy II. cyklu, v jejímž průběhu byly reorganizace studia završeny.

Na všech třech uvedených fakultách je učitelské studium tělesné výchovy organizováno spolu se studiem druhého aprobačního předmětu (nejčastěji s českým – slovenským jazykem, biologií, matematikou, zeměpisem nebo s některým cizím jazykem), který studenti studují na přírodovědeckých nebo filozofických fakultách a v Praze též na fakultě matematicko-fyzikální.¹³⁾ Oba předměty jsou rovnocenné, přestože tělesné výchově je ve studiu jako diplomovému předmětu věnován poněkud větší počet hodin.

Předměty studia tělesné výchovy jsou jako ve studiu učitelství tělesné výchovy pro základní devítileté školy utříděny do tří ovšem podstatně prohloubenějších okruhů. Tvoří je:

- tělovědná teorie a praxe (anatomie, fyziologie člověka, fyziologie tělesných cvičení, antropomotorika, biochemie, hygiena školní a veřejné tělesné výchovy, lékařská kontrola, léčebná tělesná výchova, sportovní masáž a první pomoc),
- tělovýchovná teorie (historie tělesné výchovy, její obecná teorie, její psychologie, didaktika a organizace),
- teorie a metodicko-praktický výcvik jednotlivých sportovních odvětví, který je utříděn do skupin:
 - gymnastiky (zdravotní a průpravná cvičení, sportovní a umělecká gymnastika, rytmika a lidové tance, úpoly),
 - lehké atletiky,
 - her (drobné pohybové hry, odbíjená, košíková, kopaná, házená, tenis a lední hokej),
 - plavání (včetně skoků do vody a vodního póla),
 - turistiky a sezónních cvičení nebo sportů (vodní turistika, lyžařská turistika, cykloturistika, lyžování, bruslení, veslování a pádlování).

¹²⁾ V mezidobí od zrušení Vysoké školy pedagogické do zřízení Institutu bylo studium včleněno do filozofické fakulty Univerzity Komenského (22).

¹³⁾ Od roku 1968 je studium tělesné výchovy na pražské a bratislavské fakultě také kombinováno s nově vzniklým studiem branné výchovy pro školy II. cyklu, jež je organizačně začleněno do těchto fakult.

Od roku 1960 prodělával učební plán tohoto studia další vývoj, jehož hlavním smyslem bylo co nejvíce je sblížit s učebním plánem odborného (neučitelského) studia tělesné výchovy, existujícího na pražské fakultě. Změny se týkaly hlavně prodloužení studia na dobu pěti let, zařazení výrobní praxe, prohloubení pedagogické praxe na školách, v pionýrských oddílech a v tělovýchovných jednotách a zavedení některých nových předmětů, např. biomechaniky. Po létech hledání se také dospělo ke správnému poměru mezi teoretickou a praktickou stránkou studia, takže v současné době je požadavek vědecké úrovně studia s požadavkem důkladné praktické přípravy v rovnováze. Celý tento vývoj byl ovšem doprovázen dalším vnitřním organizačním členěním obou fakult na katedry. Dnes má fakulta tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy jedenáct kateder¹⁴⁾, na fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Komenského a na přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého je struktura kateder skromnější.

Reorganizace a ideové a obsahové úpravy učitelského tělovýchovného vzdělání pro školy II. cyklu, započaté začátkem šedesátých let, znamenaly v československém tělovýchovném školství výraznou kvalitativní změnu. To platí především o fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy, v níž se nakonec sešli naši nejlepší tělovýchovní odborníci z bývalé Vysoké školy pedagogické a z Institutu tělesné výchovy a sportu. V důsledku toho se zvýšila úroveň jak vlastní ideové výchovné a pedagogické práce, tak vědecká a publikační činnost. Výrazným rysem této třetí etapy je však zejména principiální ideově politický přístup těchto učilišť k řešení všech problémů, který umožnil úspěšně překonat krizi období let 1968–1969 a zařadit je mezi tělovýchovné školy světové úrovně. Toto však, žel, neplatí o jejich stránce materiální.

3.3.3. Studium tělesné výchovy při zaměstnání a postgraduální studium tělesné výchovy

Mohutný rozvoj vědy a techniky a sociálně kulturní přeměny společnosti kladou však stále větší a větší nároky na kvalifikaci pracovníků ve všech oblastech našeho života. To plně platí pro pedagogické pracovníky, kteří se musí, mají-li být na úrovni doby, neustále vzdělávat. K tomu slouží jednak systém studia při zaměstnání, jednak systém dalšího vzdělávání a doškolování učitelů a ostatních školských pracovníků (46).

Systém studia při zaměstnání vznikl již začátkem padesátých let v souvislosti se stále se zvětšující potřebou vysokoškolsky vzdělaných kádrů, kterou nelze

¹⁴⁾ Jde o katedru teorie tělesné kultury, katedru antropomotoriky, biomechaniky a anatomie, katedru pedagogiky, didaktiky a psychologie, katedru fyziologie, katedru tělovýchovného lékařství a zvláštní tělesné výchovy, katedru gymnastiky, katedru lehké atletiky, katedru sportovních her, katedru plavání, katedru sportů a pobytu v přírodě a katedru branné výchovy. Dále je zřízen vojenský obor a kabinet marxismu-leninismu. Vědecké úkoly fakulty zajišťuje pak především její výzkumný ústav.

v jednotlivých oborech zajistit obvyklým denním studiem mládeže, vycházející ze škol II. cyklu (40 g). Společnost proto stále důrazněji vyžadovala, aby si i pracovníci z praxe mohli zvyšovat svou odbornou kvalifikaci. Tato potřeba se plně projevila i v oblasti vzdělávání učitelů a školských pracovníků, učitele tělesné výchovy v to počítaje. V průběhu let bylo proto *studium učitelství tělesné výchovy při zaměstnání* zorganizováno na všech učilištích, na nichž existovalo studium denní. Přestože jeho učební plány jsou shodné s učebními plány denního studia, má studium při zaměstnání své specifikum. Vyžaduje od studujících smysl pro odpovědnost a přes obtíže, které s sebou spojení zaměstnání a studia nese, důsledné dodržování studijního plánu. Ve studiu tělesné výchovy se pak předpokládá zejména ochota věnovat velkou část volného času účasti na tělovýchovných soustředěních, do nichž je zahrnuta valná část praktického výcviku. Studium dále vyžaduje zkušenost učitelů příslušných kateder, kterým jsou svěřovány konzultace, dostatek vhodné studijní literatury atd.

Systém dalšího vzdělávání a doškolení učitelů se začal formovat v polovině šedesátých let (24). Jeho programováním se donedávna zabývaly ústavy pro učitelství na Univerzitě Karlově a Univerzitě Komenského. V současné době plní tuto funkci ústřední ústavy pro vzdělání pedagogických pracovníků ministerstev školství a výzkumné ústavy pedagogické.

Jednou z hlavních forem dalšího vzdělávání je *postgraduální studium*, které je od roku 1968 postupně zaváděno na příslušných fakultách vysokých škol jako povinná forma doškolení pro učitele škol I. a II. cyklu. Jeho úspěšné absolvování je podmínkou platového postupu.

K hlavním úkolům postgraduálního studia patří:

- rozšiřovat vědomosti učitelů z jejich předchozího odborného studia o ucelený systém nových poznatků v příslušných vědních oborech,
- prohlubovat psychologicko-pedagogickou složku jejich přípravy a
- seznamovat je s výsledky výzkumů a s novou literaturou jejich oboru.

Postgraduální studium se plně vztahuje i na učitele tělesné výchovy, pro něž se obsahově zaměřuje na tematické okruhy především z

- teorie a metodiky tělesné výchovy,
- pedagogické psychologie se zaměřením k tělovýchovné problematice,
- fyziologie tělesných cvičení,
- teorie pohybu,
- metodologie vědecké práce v tělesné výchově.

Jinými formami dalšího vzdělávání učitelů jsou *studijní cykly*, které podle zájmů učitelů realizují krajské pedagogické ústavy, resp. okresní pedagogická střediska. Jsou pořádány též pro učitele tělesné výchovy.

Přes obtíže, s nimiž se ve svých začátcích studium při zaměstnání a postgraduální studium učitelů setkávalo¹⁵⁾, se dnes oba druhy studia v podstatě již žily a staly se organickou součástí celkového studijního systému učitelů.

4. ZÁVĚRY

Podaný přehled vývoje tělovýchovného vzdělání českého a slovenského učitelstva dovoluje nám učinit tyto závěry:

- Potřeba tělovýchovného vzdělání učitelstva vznikla v době, kdy byla do škol zavedena tělesná výchova jako povinný předmět. Pojetí tohoto vzdělání, jeho obsahová a institucionální stránka se však rodily velmi těžce a jeho úroveň pro jednotlivé stupně škol byla až do osvobození v roce 1945 velmi odlišná. Příčina tohoto stavu tkvěla především v třídním charakteru školských systémů bývalého Rakousko-Uherska a buržoazní Československé republiky. Do konce I. světové války existovaly první skromné institucionální formy tělovýchovného vzdělání, a to pouze v českých zemích a jen pro učitelství na středních školách. Organizovaná příprava učitelstva k tělovýchovnému působení na mateřských a základních školách nebyla nikterak zajištěna.
- V období buržoazní Československé republiky nebylo tělovýchovné vzdělání učitelstva mateřských a I. stupně základních škol ani koncepčně, ani institucionálně vyřešeno a řešení tělovýchovného vzdělání učitelstva II. stupně základních škol se velmi opozdilo. Jistá jeho forma, tzv. IV. odbor, se začala uplatňovat až od roku 1935. Naproti tomu učitelství tělesné výchovy pro tehdejší střední školy doznalo v českých zemích výrazného pokroku. Přesto však nemělo ještě plně charakter vysokoškolského vzdělání v pravém smyslu toho slova. Slovensko stále ještě své vlastní tělovýchovné školství nemělo. Základní příčinou této rozporuplné situace byl buržoazně třídní charakter československého státu a československého školství.
- Za nacistické okupace českých zemí školství upadlo a v její pozdější fázi bylo soustavně ničeno. O vzrůstu úrovně vzdělání učitelstva nelze proto hovořit. Dílčí úpravy v rámci tzv. IV. odboru nemohly ani úroveň učitelů tělesné výchovy tehdejších mešťanských škol, ani úroveň tělovýchovného procesu na nich ovlivnit. Vzdělávání učitelů tělesné výchovy pro střední školy zaniklo v souvislosti s uzavřením českých vysokých škol.

¹⁵⁾ Z nejzávažnějších problémů, které bylo nutno řešit, stojí za zmínku:

- poskytování pracovních úlev, vyplývajících z vyhlášky ministerstva školství o pracovních úlevách a hospodářském zabezpečení studujících při zaměstnání,
- nejasnost obou druhů studia, především však studia postgraduálního, a to nejen mezi učiteli a řediteli škol, ale i mezi školskými orgány,
- absence postgraduátů na konzultacích, zdůvodňované dopravními obtížemi ve dnech pracovního volna.

— Osvobození Československa v roce 1945 umožnilo začít soustavně spolu s celým československým školstvím budovat i školství tělovýchovné. Otázky učitelského vzdělání řešil komplexně dekret o učitelském vzdělání, a to na vysokoškolské úrovni. Jím bylo poprvé v historii československého školství zajištěno také tělovýchovné vzdělání pro učitelstvo všech stupňů škol — pro učitelky mateřských škol, pro učitele obou stupňů základních škol a pro učitele škol středních. Základní příčinou tohoto zvratu byla přeměna buržoazního státu ve stát lidově demokratický a později ve stát socialistický, jež se projevila ve všech oblastech života včetně školství.

— V průběhu vývoje od osvobození a zejména od Vítězného února do dneška prošlo učitelské tělovýchovné vzdělání velice složitým, ne vždy přímočarým, ale v určitých obdobích i rozporným, přesto však progresivním vývojem. V současné době je ideově politická i odborná stránka jeho koncepce na úrovni požadavků socialistické školy a společnosti. Lze s jistotou předpokládat, že další vývoj učitelského tělovýchovného vzdělání, který bude bezesporu ovlivněn dalším rozvojem československé výchovné vzdělávací soustavy, bude i nadále vzestupný.

LITERATURA

1. BERDYCHOVÁ, J.: Postgraduální studium učitelů tělesné výchovy. Tělesná výchova mládeže, XXXII, 1965/66, 3, s. 98—102.
2. BERDYCHOVÁ, J.: Ke koncepci postgraduálního studia učitelů tělesné výchovy. Tělesná výchova mládeže, XXXIII, 1966/67, 10, s. 437—440.
3. ČUPR, F.: Silocwik v Praze. Květy, 49, 24. 4. 1847, s. 195.
4. Doplnky a změny v učebních osnovách jednotlivých předmětů na středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Věstník MŠANO, 1919, s. 60.
5. Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich, Wien, 1849.
6. HANÁK, V.: Nová úprava studia tělesné výchovy na pedagogických institutech. Tělesná výchova mládeže, XXIX, 1962/63, 3, s. 101—105.
7. Institut tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy v Praze. Praha, Univerzita Karlova 1960.
8. KÄDNER, O.: Základy obecné pedagogiky — II. Praha, 1925.
9. KRÁL, A.: Přestavba studia, nové učební plány a osnovy vysokoškolského studia tělesné výchovy. Teor. praxe těl. vých., 9, 1961, 6, s. 330—335.
10. KRÁL, A.: Deset let pedagogické práce na ITVS. Teor. praxe těl. vých., 11, 1963, 7, s. 313—316.
11. KREJČÍ, A.: Tělesná výchova a škola. Věstník ústředního spolku jednot učitelských na Moravě, 1922, s. 106.
12. LIBENSKÝ, J.: Vývoj a dnešní stav ITVS. Teor. praxe těl. vých., 11, 1963, 7, s. 294—308.
13. LIBENSKÝ, J.: Patnáct let fakulty tělesné výchovy a sportu v Praze. Teor. praxe těl. vých., 16, 1968, 10, s. 585—600.
14. LINC, R.: Deset let studia při zaměstnání na ITVS. Teor. praxe těl. vých., 11, 1963, 7, s. 316—319.

15. MERHAUT, A.: Zavedení tělesné výchovy do škol a dorostu mimoškolního ve Francii a u nás. Národní listy, 15, 16. 3. 1919.
16. MERHAUT, A.: Návrh zákona o povinné tělesné výchově v republice Československé. Sokol, 1920, s. 66—69.
17. NEUHÖFER, R.: Patnáct let středního školství — jubilejní relief. Praha, 1933, s. 6.
18. O IV. odboru na školách občanských. Časopis pro tělesnou výchovu, 1920, s. 124—125 a 148—151.
19. Osnovy pro učitelské ústavy. 1874.
20. PA.: Nová úprava tělesné výchovy na našich školách. Pražské školství, 1939, s. 80.
21. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Informace pro posluchače a veřejnost. Praha, pedagogická fakulta Univ. Karlovy 1947.
22. PERÚTKA, J.: K vývoju přípravy učitelův telesnej výchovy na Univerzite Komenského v Bratislave. Teor. praxe těl. vých., 18, 1970, 1, s. 54—58.
23. První veřejná zpráva c. k. učitelského ústavu v Kutné Hoře, 1877, s. 50.
24. Program dalšího vzdělávání učitelů. Učitelské noviny, 1965, 13, příloha.
25. REITMAYER, L.: Vznik a vývoj tělesné výchovy na základních všeobecně vzdělávacích školách v českých zemích. Habilitační práce, 1961.
26. REITMAYER, L.: Nová úprava studia tělesné výchovy na pedagogických institutech. Teor. praxe těl. vých., 10, 1962, 10, s. 566—568.
27. REITMAYER, L.: Vývoj vzdělání učitelů tělesné výchovy v českých zemích. In: Učitelské vzdělání. Zprávy ústavu pro učitelské vzdělání na Univerzitě Karlově v Praze. Praha, 1971, s. 21—47.
28. REITMAYER, L.: Dějiny školní tělesné výchovy v českých zemích. Praha, SPN 1972.
29. ŠERBUS, L.: Deset let Institutu tělesné výchovy a sportu v Praze. Teor. praxe těl. vých., 11, 1963, 7, s. 290—293.
30. STEJSKAL, V.: Katedry tělesné výchovy na pedagogických institutech a jejich úkoly. Tělesná výchova mládeže, XXVI, 1960/61, 5, s. 203—207.
31. STEJSKAL, V.: Na pedagogických institutech do druhého roku tělovýchovné práce. Teor. praxe těl. vých., 8, 1960, 12, s. 535—540.
32. STEJSKAL, V.: Pedagogická praxe v tělocvičce na kutnohorském učitelském ústavu v letech 1873—1879. Tělovýchovný sborník členů kateder tělesné výchovy a kateder tělovýchovného lékařství na vysokých školách. Praha, SPN, 6, 1961, s. 53—61.
33. STEJSKAL, V.: Pět let studia tělesné výchovy na pedagogických institutech. Teor. praxe těl. vých., 12, 1964, 4, s. 149—153.
34. STRAŇAI, K.: Poslanie a perspektívy ITVŠ Univerzity Komenského v Bratislave. Teor. praxe těl. vých., 9, 1961, 3, s. 135—138.
35. ŠVÁCHA, V.: O vzdělání kandidátů školství v oboru tělesné výchovy. Pedagogické rozhledy, 1908, s. 405.
36. TRNKA, F.: Zkušenosti s odbornou zkouškou z tělesné výchovy (IV. odbor). Časopis pro školní výchovu, 1942, s. 36—38.
37. Usnesení VII. valného sjezdu ČOS v Praze 7. a 8. prosince 1924. Praha, 1925, s. 14—15.
38. Vládní nařízení:
 - a) Vládní nařízení ze dne 27. srpna 1946, kterým se vydává statut pedagogických fakult a určuje studijní doba učitelů. Sb. z. a n. rep. Českoslov., 1946, s. 1135
 - b) Vládní nařízení ze dne 7. dubna 1953, č. 24 o zřízení Institutu tělesné výchovy a sportu v Praze. Sb. z. rep. Českoslov., 1953, s. 180

- c) Vládní nařízení ze dne 7. května 1953, č. 32 o přeměně dosavadních škol na školy podle nového školského zákona. Sb. z. rep. Českoslov., 1953, s. 193
- d) Vládní nařízení ze dne 21. července 1953, č. 66 o vyšších pedagogických školách a vysokých školách pedagogických. Sb. z. rep. Českoslov., 1953, s. 279
- e) Vládní nařízení ze dne 18. září 1958, č. 58 o změnách v organizaci vysokých škol. Sb. z. rep. Českoslov., 1958, s. 125
- f) Vládní nařízení ze dne 31. července 1959, č. 57 o pedagogických institutech. Sb. z. rep. Českoslov., 1958, s. 181
- g) Vládní nařízení ze dne 12. srpna 1959, č. 58 o změnách v organizaci vysokých škol. Sb. z. rep. Českoslov., 1959, s. 183
- h) Vládní nařízení ze dne 5. srpna 1960, č. 120 o změnách v organizaci vysokých škol. Sb. z. ČSSR, 1960, s. 373.
39. Vychovávat mladou generaci v duchu komunismu. Praha, ÚV KSČ 1962.
40. Výnosy školského resortu:
- a) Ministerské nařízení z 10. září 1870, č. 9117 o zřízení zkušebních komisí pro učitelství tělocviku na středních školách a učitelských ústavech
- b) Nařízení c. k. ministra kultu a vyučování z 18. srpna 1878, č. 13.584 v příčině tax, jež se platití musí za zkoušku o způsobilosti k vyučování tělocviku a hudbě na středních školách a učitelských ústavech. Věstník vládní u věcech škol obecných v království Českém, 1878, s. 81
- c) Výnos c. k. ministra kultu a vyučování z 27. srpna 1884, č. 14.751, týkající se klasifikace tělocviku na učitelských ústavech
- d) Vynesení c. k. ministra kultu a vyučování ze dne 3. ledna 1892, č. 25.896 z r. 1891. Věstník vládní u věcech škol obecných v království Českém, 1892, s. 42
- e) Výnos MŠANO ze dne 23. ledna 1935, č. 56.827/34 — I, jímž se vydává zkušební řád pro zkoušky učitelské způsobilosti pro obecné a měšťanské školy. Věstník MŠANO, 1935, s. 35
- f) Zkoušky učitelské způsobilosti z tělesné výchovy pro hlavní školy s českým vyučovacím jazykem. Praktická zkouška. Výnos MŠ z 20. července 1944, č. 56.127 — I. Věstník MŠ, 1944, s. 225
- g) Dálkové studium pro učitele v činné službě. Výnos MŠVU z 2. listopadu 1950, č. 131.920 — III. Věstník MŠVU, 1950, s. 323
- h) Obory studia a učební plány v učitelském studiu na pedagogických institutech. Výnos MŠK ze dne 24. července 1962, č. 33.117/62 — III/U. Věstník MŠK, 1962, s. 298.
41. Výroční zpráva c. k. zemské školní rady pro Čechy o stavu národního školství v království Českém ve školním roce 1896/97.
42. Zákony:
- a) Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erbländern
- b) Gesetz vom 14. Mai 1869 durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden. Ergänzungsheft zum Verordnungsblatt für das Volksschulwesen im Königsreiche Böhmen umfassend die neueren Gesetze und Verordnungen aus den Jahren 1868, 1869, 1870, Prag, 1872, s. 7
- c) Zákon ze dne 13. července 1922, č. 226, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a měšťanských. Sb. z. a n., 1922, s. 103
- d) Dekret presidenta republiky ze dne 27. října 1945, č. 132 o vzdělání učitelstva. Sb. z. a n. 1945, s. 334

- e) Zákon ze dne 9. dubna 1946, č. 100, kterým se zřizují pedagogické fakulty. Sb. z. a n., 1946, s. 888
- f) Zákon ze dne 21. dubna 1948, č. 95 o základní úpravě jednotného školství (školský zákon). Sb. z. a n. rep. Českoslov., 1948, s. 829
- g) Zákon ze dne 18. května 1950, č. 58 o vysokých školách. Sb. z. rep. Českoslov., 1950, s. 114
- h) Zákon ze dne 12. prosince 1952, č. 71 o organizaci tělesné výchovy a sportu. Sb. z. rep. Českoslov., 1952, s. 327
- ch) Zákon ze dne 24. dubna 1953, č. 31 o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon). Sb. z. rep. Českoslov., 1953, s. 193
- i) Zákon ze dne 15. prosince 1960, č. 186 o soustavě výchovy a vzdělání (školský zákon). Sb. z. ČSSR, 1960, s. 645
- j) Zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění ze dne 12. srpna 1964, č. 166, o pedagogických fakultách. Sb. z. ČSSR, s. 1164.
43. ZEMAN, J.: Jsou nejméně tři činitelé v tělesné výchově. Věstník Ústředního spolku Jednot učitelských na Moravě, 1918/19, s. 138.
44. Zkoušky z tělesné výchovy. Národní učitel, 1940, s. 214.
45. Zpráva Zemského výboru o stavu národního školství v Království Českém, 1876, s. XV.
46. ŽÁČEK, R.: Zahajujeme postgraduální studium učitelů tělesné výchovy. Tělesná výchova mládeže, XXXII, 1965/66, 8, s. 337—340.

LADISLAV REITMAYER

Zur Frage der Entstehung und der Entwicklung der Ausbildung der Turnlehrer in der ČSSR

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel enthält eine Übersicht der Entstehung und Entwicklung der Ausbildung der Turnlehrer in der Tschechoslowakei. Diese Ausbildung ist nach 1869 entstanden, als in den Grundschulen Turnstunden als Pflichtfach eingeführt wurden und hatte seitdem eine komplizierte Entwicklung.

Bis zum Ende des 1. Weltkrieges wurden nur Lehrerkandidaten der Mittelschulen für den Turnunterricht vorbereitet. Sie besuchten zweijährige Kurse an der medizinischen Fakultät, die überwiegend der praktischen Ausbildung gewidmet waren und mit einer Prüfung, vor einer besonderen, im Jahre 1878 gebildeten, Kommission abgeschlossen wurden. Die Grundschullehrer erhielten keine Ausbildung zur Leitung des Turnerziehungsprozesses. Eine ähnliche Situation bestand auch in der Periode der bürgerlichen Tschechoslowakei, was durch den Klassencharakter des damaligen Schulwesens überhaupt hervorgerufen wurde. Verbessert wurde nur die Turnausbildung der Mittelschullehrer, die erst auf drei und im Jahre 1936 auf vier Jahre verlängert wurde, wobei auch die theoretische und methodologische Vorbereitung der Lehrerkandidaten betont wurde. Die Ausbildung der Lehrer der Kindergärten und Grundschulen wurde entweder überhaupt nicht, oder erst später in nur äusserst notwendigem Masse gelöst, indem im Jahre 1935 für Lehrer der Bürgerschulen (11—15 jährige Schüler) eine besondere Approbationsgruppe gebildet wurde, die auch Körpererziehung beinhaltete. Im Verlauf der nazistischen Okkupation kam es zu einem allgemeinen Verfall des tschechischen Schulwesens und damit auch zu einem Niedergang der Lehrerausbildung überhaupt.

Zu eindeutig progressiven Veränderungen in der Auffassung, dem Inhalt und der Organisation der Turnausbildung der Lehrerschaft kam es erst nach 1945 im Zusammenhang mit der nationalen und demokratischen und später, nach dem Februar 1948, sozialistischen Revolution. Aber auch hier war die Entwicklung dieser Ausbildung nicht ohne Probleme. Es kam oft zu Organisationsveränderungen. Die inhaltliche Seite der Vorbereitung der zukünftigen Turnlehrer an allen Schulstufen hatte aber eine ansteigende Tendenz, wobei die Ausbildung der Lehrer des 2. Schulzyklus (15—19 jährige Schüler), die seit 1959 an der Fakultät für Körpererziehung und Sport der Karls-Universität durchgeführt wird, ihren Höhepunkt erreicht hat. Die Ergebnisse der Gesamtentwicklung führten im Grundsatz zu einem hohen Niveau der Ausbildung der Turnlehrer, dessen Trend eine dauernd ansteigende Entwicklung aufweisen kann.

MATERIÁLÝ

KE JMENOVÁNÍ ALBERTA EINSTEINA PROFESOREM V PRAZE

JAN HAVRÁNEK

Postava Alberta Einsteina je stále ve středu zájmu těch, kdo se zabývají dějinami exaktních věd ve dvacátém století. Einsteinův pražský pobyt trval šestnáct měsíců¹⁾ přerušných dvěma cestami do ciziny, na kongres německých přírodovědců do Karlsruhe koncem září 1911 a krátce po návratu z cesty do Karlsruhe, na niž navázal ještě přednáškový cyklus v Curychu, na konferenci uspořádanou Ernstem Solvayem v Bruselu. Pražský pobyt byl však významnou epizodou v Einsteinově životě nejen proto, že zde ponejprv působil jako řádný profesor a nemálo pokročil ve svých bádáních, ale také proto, že se seznámil důvěrně s prostředím města s dávnou historickou, kulturní a zejména univerzitní tradicí. Právě v té době pražská německá univerzita přes své dobré vybavení a řadu pozoruhodných postav ve svém profesorském sboru s neklidem pozorovala, jak je zastíňována českou univerzitou, která byla pevně zakotvena ve své rodné půdě.²⁾

Jak došlo k povolání Alberta Einsteina do Prahy? Podnětem tu byla skutečnost, že se uvolnilo místo řádného profesora fyziky odchodem Ferdinanda Lippicha do penze. Ferdinand Lippich byl profesorem matematické fyziky na pražské filozofické fakultě od roku 1874. Po roce 1882 působil na německé univerzitě až do 1. října 1910, kdy byl tři dny před svými 72. narozeninami (nar. 4. 10. 1838) pensionován.³⁾ Svými výzkumy zasahoval do mnoha oblastí fyziky, známé byly zejména jeho konstrukce polostínových polarimetrů.⁴⁾ V zimním semestru 1910—1911 zůstala katedra matematické fyziky neobsazená a z tohoto sboru se nekonaly přednášky.⁵⁾ Mezitím probíhalo jednání o nástupci.

¹⁾ C. Seelig uvádí, že Einstein odjel z Curychu do Prahy koncem března 1911 a vrátil se do Curychu v srpnu 1912. K. Zelig, Albert Einstein [ruské vydání], Moskva 1964, str. 100.

²⁾ V zimním semestru 1910—1911 bylo na české univerzitě zapsáno 4 432 studujících, na německé 1 844 studujících (Statistická příručka království Českého, 2. vyd., Praha 1913, str. 169).

³⁾ Personalstand der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag zu Anfang des Studien-Jahres 1912/1913. Str. 26.

⁴⁾ Dějiny exaktních věd v českých zemích. Praha 1961, str. 298, 391 aj.

⁵⁾ Ordnung der Vorlesungen an der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität zu Prag im Wintersemester 1910/11.

Skutečnost, že se uvolní Lippichovo místo, byla známa již dávno, vždyť Lippichovo místo obvyklého jednoho čestného roku přeluhoval vlastně dva roky. Zřejmě se s tímto velkorysým postupem počítalo a až 27. ledna 1910 byla na schůzi sboru filozofické fakulty pražské německé univerzity zvolena tříčlenná komise, která se skládala z profesorů experimentální fyziky Antona Lampy (1868—1938), matematiky Georga Picka (1859—1942) a fyzikální chemie Viktora Rothmunda (1870—1927), a jejímž úkolem bylo navrhnout tři vhodné uchazeče o tuto katedru.

Anton Lampa byl neaktivnějším členem této komise, 21. dubna 1910 podal sboru zprávu o výsledcích jejího jednání. Počínal si přitom mimořádně iniciativně.⁶⁾ Dopsal Einsteinovi⁷⁾ a zároveň si vyžádal od řady předních fyziků dobrozdání o mladém, třicítku sotva překročivším, mimořádném profesorovi z Curychu. Ocenění, které se Einsteinovi dostalo od proslulého již tehdy berlínského profesora Maxe Plancka, že totiž jeho objevy jsou pro soudobou vědu tak převratné jako svého času zavedení Kopernikovy světové soustavy, uvedl pak Lampa jako doporučení ve zprávě, kterou jménem komise předložil profesorskému sboru. O Einsteinovu profesuru se nepřestal zajímat ani v další fázi jednání a v červnu 1911, kdy se zdálo, že je ohrožena postupem ministerstva, které preferovalo na druhém místě uvedeného rakouského poddaného a brněnského profesora Gustava Jaumanna, zajel spolu s jedním kolegou do Vídně, aby tam zakročil ve prospěch Einsteina.⁸⁾

Co vedlo Antona Lampu k tomu, aby právě v tomto mladém vědci z Curychu hledal posilu pro pražskou německou univerzitu? Byla to doba, kdy „zároveň s přijetím, rozšířením a rozvojem teorie relativity rostla i Einsteinova sláva“, jak píše jeho životopisec.⁹⁾ V létě 1909 se mu dostalo ve třiceti letech již prvního čestného doktorátu, a to v Ženevě při oslavách 350. výročí tamní univerzity. B. G. Kuzněcov soudí, že touha povznést slávu pražské německé univerzity byla motivem, který vedl Lampu při výběru tohoto kandidáta.¹⁰⁾ Není pochyb o tom, že pražská německá univerzita právě tehdy těžce nesla pokles svého významu mezi německými univerzitami a zvláště pak ve srovnání s českou univerzitou.¹¹⁾

⁶⁾ Tuto skutečnost zdůrazňují autoři Einsteinových biografii. Srv. Ph. Frank, *Einstein sa vie et son temps*. Paris 1950, str. 134; B. G. Kuzněcov, *Ejnštejn*, 3. vyd., Moskva 1967, str. 194.

⁷⁾ J. Illy, *Albert Einstein in Prague*. (Děkuji maďarskému fyzikovi a historikovi fyziky Józsefovi Illymu za poskytnutí této dosud neuveřejněné studie o 27 stranách strojopisu.) Toto své zjištění opírá Illy o studium korespondence tehdejšího curyšského kolegy a přítele Einsteina Friedricha Adlera s jeho otcem Viktorem Adlerem.

⁸⁾ J. Illy, *Albert Einstein in Prague*. Na základě dopisu Kathy Adlerové tchánovi Viktoru Adlerovi z 23. června 1910.

⁹⁾ B. G. Kuzněcov, *Ejnštejn*, str. 187.

¹⁰⁾ B. G. Kuzněcov, *Ejnštejn*, str. 194.

¹¹⁾ Svědectví o tom podává propagační, pěkně vybavená kniha *Prag als deutsche Hochschulstadt* (Praha 1911), která měla přesvědčit německé studenty o tom, že je dobré, účelné a vlastenecké studovat na pražské německé univerzitě. Těžce byly pocítovány četné odchody profesorů na jiné univerzity, zvláště do Německa, jak o tom

Lampa pocházel z české rodiny, plně se však poněmčil a své německé národní vědomí dával najevo způsobem někdy až groteskním, jak ukazuje příběh s korespondenčními listky, který uvádí Philip Frank.¹²⁾ Jako přesvědčený nacionalista byl jistě jedním z těch, komu záleželo na jejím povznesení. Na půdě německé univerzity pražské byla snad citlivěji než kde jinde vnímána atmosféra nejistoty spojené s narůstajícím válečným nebezpečím, jak o tom podává svědectví nástupní projev rektora zvoleného pro rok 1912—1913¹³⁾, militantní postoj, zdá se, převládal nad pacifistickým.

Nebylo by však správné pro věci velké přehlížet drobnosti, z nichž se skládá všední život. Jenom díky tomu, že na prvním místě v ternu se objevila mimořádně výrazná vědecká osobnost, bylo možno při hledání Lippichova nástupce odsunout na druhé místo kandidáta, s nímž se zřejmě nejvíce počítalo, ordináře brněnské německé techniky Gustava Jaumanna. Vídeňské úřady přehlédly narážky obsažené v návrhu sboru o tom, že Jaumannovo stanovisko je izolované v soudobé fyzice, že jeho způsob myšlení se rozchází s převládající teorií a jeho podání svou formou případně zájemce odrazuje, a daly mu přednost před Einsteinem. Teprve intervence Lampova ve Vídni a zejména vysoké finanční nároky Jaumannovy, pokládané asi právem za projev uražené ješitnosti¹⁴⁾, způsobily, že ministerstvo respektovalo pořadí doporučené sborem. Nelze přehlédnout ani to, že v osobě Jaumannově by byl Lampovi přišel na druhou stolicí fyziky kolega

svědčí i výroční zprávy rektorů. Při předávání funkce v roce 1911 konstatoval odstupující rektor: „Wenn diese zahlreichen Berufungen von Lehrkräften unserer Universität an andere Hochschulen auch schwere Verluste für uns bedeuten, so geben sie doch ein erfreuliches Zeugnis für die wissenschaftliche Wertschätzung unserer Universität.“ (Die feierliche Inauguration des Rektors der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1911/12, str. 7; zpráva odstupujícího rektora Maxe Grünerta). Podobně i v roce 1912: „Ungewöhnlich lebhaft war der Wechsel in dem Lehrkörper unserer Universität. Zumeist infolge von Berufungen an andere Hochschulen...“ (Die feierliche Inauguration... für das Studienjahr 1912/13, str. 7; zpráva odstupujícího rektora Heinricha Rauchberga).

¹²⁾ Ph. Frank vypráví charakteristickou historku o nacionalismu Lampově. Korespondenční listky se tehdy prodávaly v Praze s dvojjazyčným označením, byly však vydávány i listky s označením jen německým. Lampa ke vždy dožadoval, aby mu prodaly, na nichž bylo vytištěno jen „Korrespondenz-Karte“. Nebyly-li k dispozici, šel pro ně na jinou poštu. (Ph. Frank, *Einstein sa vie son temps*, str. 138—139.)

¹³⁾ Rektor Robert Lendlmayr von Lendenfeld v úvodu své slavnostní přednášky řekl: „Gott gebe uns ein Jahr des Friedens und der ruhigen wissenschaftlichen Arbeit. Aber wenn es anders kommen sollte, werde ich, ..., die Ehre und die Interessen unserer Hochschule zu wahren wissen.“ (Die feierliche Inauguration... für das Studienjahr 1912/13, str. 23.)

¹⁴⁾ Ph. Frank uvádí, že Jaumann se pokládal za zneuznaného génia, že byl ješitný a velice podezíravý. Když se dověděl, že byl navržen až na druhém místě za Einsteinem, prý prohlásil, že nechce mít nic společného s univerzitou, která dává přednost modernosti před skutečnými zásluhami. (Ph. Frank, *Einstein sa vie et son temps*, str. 135.) To potvrzuje i údaj v osobním spise Ferdinanda Lippicha (SÚA, MKV/R 5/105/, čj. 39677/1910) ze 14. září 1910: „Wegen Wiederbesetzung der Lehrkanzel nach Lippich wurden, da der vom Professoren Kollegium secundo loco vorgeschlagene Professor an der deutschen Technik in Brünn Dr. Jaumann abgelehnt hat, Verhandlungen mit dem primo loco vorgeschlagenen Professor Einstein in Zürich eingeleitet.“

jak věkem, tak i služebně starší, který ostatně již dříve na pražské fakultě po 16 let působil jako asistent, docent a mimořádný profesor předtím, než v roce 1901 odešel do Brna za řádného profesora na německou techniku. Nelze však všechnu zásluhu připisovat Lampovi. Také ostatní členové komise, zejména matematik Georg Pick, přítel pak Einsteinův za jeho pražského pobytu, věděli dobře kým Einstein je a znali význam jeho objevů.

Einstein sám o tom, že je sborem pražské filozofické fakulty navržen primo loco na profesora teoretické fyziky, věděl bezpečně již 29. dubna 1910.¹⁵⁾ Předběžná jednání musela proto proběhnout již dříve, protože v návrhu komise je zmínka o tom, že všichni tři navržení projeví ochotu místo v Praze přijmout. O tom, co přimělo Einsteina k předběžnému souhlasu s pražskou nabídkou a k tomu, aby se pak i sám staral o získání pražské profesury, jak o tom svědčí jeho cesta do Vídně koncem září 1910, při níž projednal na ministerstvu zbývajících problémy¹⁶⁾, se dovídáme poměrně málo. Philip Frank uvádí motivy, které byly asi vskutku rozhodující. Curyšský extraordiariát nepřinesl Einsteinovi zvýšení platu ve srovnání s místem experta v patentním úřadě v Bernu. Teprve Praha mu nabídla postavení řádného profesora s příslušnou prestiží i platem.¹⁷⁾

Zbývaly pak už jen drobné problémy. Monarchie vyžadovala od všech svých poddaných — a tím spíše od všech státních úředníků — závazné přihlášení se k některé církvi, Einstein tedy vyplnil příslušnou rubriku podle přání úřadů. Pak již nic nestálo v cestě jeho nástupu do Prahy a jeho činnosti v tomto městě.¹⁸⁾

¹⁵⁾ J. Illy, Albert Einstein in Prague, na základě dopisu Friedricha Adlera otci ze dne 30. dubna 1910.

¹⁶⁾ J. Illy, Albert Einstein in Prague, uvádí, že 20. září 1910 byl Einstein pozván do Vídně, kam odjel 24. září. Jednou z otázek, kterou bylo třeba vyřešit, bylo vyplnění rubriky „náboženství“; Einstein neměl námitek proti tomu, aby v příslušné rubrice bylo uvedeno „mojžišské“.

¹⁷⁾ Ph. Frank, Einstein sa vie et son temps, str. 135.

¹⁸⁾ Vedle uvedeného článku Józsefa Illyho pojednává o pražském pobytu Einsteinově stručný, spolehlivý článek Evy Rozsivalové, Albert Einstein v Praze v: Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, roč. 1959, str. 352—354. J. Illy uveřejnil dva články, které zčásti pojednávají též o Einsteinově myšlenkovém vývoji v době jeho pražského pobytu, a to: Illy J., A speciális relativitáselmélet megszületése (Zrod speciální teorie relativity) v: Fizikai szemle, roč. XXV (1975), č. 11, str. 1—15; Illy J., Einstein eltávolodása a pozitivizmustól (Einsteinův rozchod s pozitivizmem) v: Filozófiai szemle, roč. 19 (1975), č. 1—2, str. 151—160.

Einsteinovy životopisy uvádějí, jakoby došlo k vážnějšímu nesrovnalostem při jeho odchodu z Prahy. Mohlo se však jednat nejvýše o drobná nedopatření. Jeho odchod z Prahy byl řádně projednán. Již 3. února 1912 informovala filozofická fakulta ministerstvo o jeho úmyslu odejít z Prahy a 21. května 1912 vyslovil s jeho odchodem souhlas panovník (čj. ministerstva 25863, kabinetní kanceláře 1287) připsím: „Ich genehmige, daß der ordentliche Professor der theoretischen Physik an der deutschen Universität in Prag, Dr. Albert Einstein mit Ende September 1912 aus seiner lehramtlichen Stellung trete. Wien, am 21. Mai 1912, Franz Joseph“ (SUA, MKV/R, 5/101, spis Albert Einstein). Za zmínku stojí, že později se v osudové chvíli spolu setkali dva muži, kteří sehráli jistou roli při Einsteinově jmenování profesorem v Praze, jeho curyšský přítel, docent fyziky Friedrich Adler a ministr hrabě Karl Stürgkh, a to 21. října 1916, kdy socialista Adler zastřelil ministerského předsedu Strürgkha na protest proti válce.

JAN HAVRÁNEK

Albert Einstein is always the centre of attention of those who study history of science in the 20th century. His stay in Prague lasted sixteen months¹⁾ only and was interrupted by journeys in abroad, to the congress of German scientists at Karlsruhe followed by lectures at Zürich, and to the conference organized by Ernest Solvay at Brussels. His Prague stay was nevertheless an important episode in Einstein's life not only because he acted here for the first time as Ordinary Professor and reached here important progress in his research but also for his getting acquainted with the city with an ancient historical, cultural and especially university tradition. At that time the German University of Prague was alarmed that in spite of its good equipment and number of remarkable personalities among the teachers' staff its importance was being overshadowed by the Czech University, deep rooted in the city with overwhelming Czech majority concentrated in the central part of the Czech land.²⁾

The impulse for Einstein's call to Prague was given by the fact that by the retirement of Ferdinand Lippich the chair of Professor of physics became vacant. Ferdinand Lippich held the chair of mathematical physics at the Faculty of Philosophy in Prague since 1874. After the partition of the University in 1882 he was active at the German University up to the 1st of October 1910, when he retired three days before his 72nd birthday (born 4. 10. 1838).³⁾ His research work referred to many parts of physics, well known was his construction of half-shadow polarimeters.⁴⁾ In the winter semester 1910—1911 was the chair of mathematical physics unoccupied and there were no lectures in this field.⁵⁾ In the meantime negotiations concerning his follower were going on.

¹⁾ C. Seelig informs that Einstein left Zürich for Prague in the last days of March and came back to Zürich in August 1912. C. Seelig, Albert Einstein (Russian edition), Moscow 1964, p. 100.

²⁾ In winter semester 1910—1911 4432 students were registered at the Czech University and 1844 students were registered at the German University in Prague. (Statistická příručka království Českého, 2nd ed. Praha 1913, p. 169.)

³⁾ Personalstand der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag zu Anfang des Studienjahres 1912/1913. Pag. 26.

⁴⁾ Dějiny exaktních věd v českých zemích. Praha 1961, p. 298, 391.

⁵⁾ Ordnung der Vorlesungen an der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität zu Prag im Wintersemester 1910/11.

The fact that Lippich's chair would be vacant had been well known for a long time because Lippich was giving lectures for not only the one normal „honorary year“, but for nearly two years over his seventieth birthday. This generosity was obviously foreseen and only on January 27, 1910 the staff of the Faculty of Philosophy of the German University in Prague elected a special committee of three professors: Anton Lampa (experimental physics, 1868—1938), Georg Pick (mathematics, 1859—1942) and Viktor Rothmund (physical chemistry, 1870—1927), to propose three adequate candidates for this chair.

Anton Lampa was the most active member of this committee, as its reporter he informed on April 21, 1910 the Faculty staff about the results of the committee's activity. In the meantime he acted very iniciatively.⁶⁾ He sent a letter to Albert Einstein⁷⁾ and simultaneously he asked some outstanding physicists for their opinions about the young, thirty years old, extraordinary professor from Zürich. Appreciation of Einstein given by the famous professor of the Berlin University Max Planck, that his discoveries have for the contemporary science the same revolutionary importance like the introduction of Copernicus' world system in its times, was quoted in the report of the committee that was presented at that occasion by Lampa to the Faculty staff. Lampa cared for Einstein's appointment later, too, and in June 1911, when it was endangered by the proceeding of the Viennese Ministry of Education which preferred the on the second place proposed Gustav Jaumann, ordinary professor of the High School of Technology in Brno and Austrian subject, Lampa with one of his colleagues went to Vienna to intervene in favour of Einstein.⁸⁾

What was the reason that led Anton Lampa to his decision to seek reinforcement for the German University even in that young scientist form Zürich? In that time „simultaneously with the acceptance, extension and development of the theory of relativity increased also the fame of Einstein,“ as it is introduced in his biography.⁹⁾ In summer 1909 he obtained already his first honorary doctorate in Geneva at the occasion of the 350th anniversary of the university. B. G. Kuzněcov supposes that the leading motive for Lampa was his desire to promote the glory of his university.¹⁰⁾ Undoubtedly the German University of Prague

⁶⁾ This fact is emphasised by the authors of Einstein's biographies. Cf. Ph. Frank, *Einstein sa vie et son temps*. Paris 1950, p. 134; B. G. Kuzněcov, *Einstein*, 3rd ed., Moscow 1967, p. 197.

⁷⁾ J. Illy, *Albert Einstein in Prague*. [I wish to express my gratitude to József Illy, physicist and historian of physics from Budapest who gave to my disposal his up to now unpublished manuscript study — 27 pages.] Illy found this studying the correspondence of Einstein's colleague and friend in Zürich Friedrich Adler with his father Viktor Adler in Vienna.

⁸⁾ J. Illy, *Albert Einstein in Prague*. According to the letter of Kathy Adler to his father-in-law Viktor Adler from June 23, 1910.

⁹⁾ B. G. Kuzněcov, *Einstein*, p. 187.

¹⁰⁾ B. G. Kuzněcov, *Einstein*, p. 194.

even in those years bore unwillingly the decline of its importance among the German universities and especially in comparison with the Czech University.¹¹⁾ Lampa, who became a German despite of his Czech origin, manifested his national consciousness at any occasion, as it could be illustrated by the case with postcards,¹²⁾ was surely one of those professors who cared for its progress. Among the members of the German University of Prague the atmosphere of insecurity connected with the increasing danger of war was felt maybe with greater sensibility than anywhere else, as it can be proved by the spirit of the inaugural address of the rector elected for the year 1912—1913,¹³⁾ and the militant attitude prevailed over the pacifistic one.

But not only great affairs are decisive in the daily life, small, personal attitudes are often more important. Only outstanding scientific personality proposed primo loco made it possible to shift to the second place the presupposed candidate, professor Gustav Jaumann. Nevertheless Viennese officies neglected the allusions to Jaumann's isolated position in contemporary physics, caused by the fact that his way of thinking was different from the prevailing theory, and to his way of interpretation that discouraged potential interested persons, and preferred him to Einstein in contradiction to the Prague proposal. Only the intervention of Lampa in Vienna and especially high financial demands of Jaumann, that were rightly understood as a manifestation of dissatisfaction by the second position

¹¹⁾ At that time the university published a book „Prag als deutsche Hochschulstadt“ (1911) to persuade the German students about the usefulness and patriotic importance of their studying at the German University in Prague. There was disappointment over frequent removals of professors from this to other universities, especially to Germany, as it was mentioned in the annual reports of the rectors. The resigning rector stated at the ceremonial change of office in 1911: „Wenn diese zahlreichen Berufungen von Lehrkräften unserer Universität an andere Hochschulen auch schwere Verluste für uns bedeuten, so geben sie doch ein erfreuliches Zeugnis für die wissenschaftliche Wertschätzung unserer Universität.“ (Die feierliche Inauguration des Rektors der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1911/12, p. 7; the report of the resigning rector Max Grünert.) Similar statement was given in the year 1912: „Ungewöhnlich lebhaft war der Wechsel in dem Lehrkörper unserer Universität. Zumeist infolge von Berufungen an andere Hochschulen, ...“ (Die feierliche Inauguration ... für das Studienjahr 1912/13, p. 7, the report of the resigning rector Heinrich Rauchberg.)

¹²⁾ Ph. Frank relates a characteristic story over Lampa's nationalism. The postcards edited by Austrian Post were at that time sold in Prague with legend in German and Czech, but there existed as well those with German legend only („Korrespondenz-Karte“) and were sold in German lands and districts and sometimes they could be obtained at Post Offices in Prague, too. Lampa always asked only those and when they could not be obtained, he went to other Post Office to ask for them (Ph. Frank, *Einstein sa vie et son temps*, p. 138—139).

¹³⁾ Rector Robert Lendlmayr von Lendenfeld introduced his solemn lecture which he had as the new rector: „Gott gebe uns ein Jahr des Friedens und der ruhigen wissenschaftlichen Arbeit. Aber wenn es anders kommen sollte, werde ich, ..., die Ehre und die Interessen unserer Hochschule zu wahren wissen.“ (Die feierliche Inauguration ... für das Studienjahr 1912/13, p. 23.)

in Prague proposal,¹⁴⁾ caused that the ministry respected at last the proposal of the Faculty staff. There cannot be underestimated the fact that in the person of Jaumann Lampa would obtain on the second chair of physics colleague who was older both by age and by the service years, the colleague who had been active at the Faculty of Prague for sixteen years between 1885 and 1901 as assistant, docent and extraordinary Professor before he had gone to Brno. Not all the merits for Einstein's call could be ascribed to Lampa. The other members of the committee, especially Georg Pick, later a good friend of Einstein at the time of his Prague stay, knew well who was Einstein and how important were his discoveries.

Einstein knew that he was proposed *primo loco* for the chair of theoretical physics by the staff of Philosophical Faculty of Prague just on April 29, 1910.¹⁵⁾ All of the three candidates had been informed before their names were proposed to the Ministry and they expressed their approval, as it was mentioned in the proposal of the Faculty staff. We have few informations about the motive that led Einstein to acceptance of his Prague call; his way to Vienna in the last days of September 1910 for arranging all problems connected with it at Ministry of Cultus and Education proved that he himself cared for it.¹⁶⁾ Philip Frank mentioned motives which were probably decisive for him. His income as extraordinary Professor at Zürich was the same as he had as expert of the Patent Office at Bern. Prague proposed him for the first time the chair of an Ordinary Professor with adequate prestige and income.¹⁷⁾

There were only secondary problems that had to be solved. Austrian monarchy demanded from all of its subjects — and first of all from all of state officers — declaration about their adherence to some of the registred churches; Einstein gave such declaration according to official request. So the way to Prague and to his activity there was open for Albert Einstein.¹⁸⁾

¹⁴⁾ Ph. Frank stated that Jaumann took himself for an unacknowledged genius, that he was vain and very suspecting. When he learnt that he was proposed *secundo loco* after Einstein, it is said that he declared he did not wish to have anything common with the University, which preferred modernity to real merits. (Ph. Frank, *Einstein sa vie et son temps*, p. 135.) This opinion is also confirmed by the statement in the personal act „Ferdinand Lippich“ (SÚA, MKV/R, 5/105, No 39677/1910) from September 14, 1910: „Wegen Wiederbesetzung der Lehrkanzel nach Lippich wurden, da der vom Professoren Kollegium *secundo loco* vorgeschlagene Professor an der deutschen Technik in Brünn Dr. Jaumann abgelehnt hat, Verhandlungen mit dem *primo loco* vorgeschlagenen Professor Einstein in Zürich eingeleitet.“

¹⁵⁾ J. Illy, *Albert Einstein in Prague*, according to the letter of Friedrich Adler to his father from April 30, 1910.

¹⁶⁾ J. Illy, *Albert Einstein in Prague*. Illy states that Einstein was invited to Vienna on September 20, 1910 and he left four days later. One of the problems which were to be solved was the column „religion“; Einstein did not oppose filling it and introduced the word „mosaisch“.

¹⁷⁾ Ph. Frank, *Einstein sa vie et son temps*, p. 135.

¹⁸⁾ In addition to the article of Illy reliable informations brought the article of Eva Rozsivalová, *Albert Einstein v Praze*, in: *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*,

1959, p. 352—354. J. Illy published two articles over problems connected with development of Einstein's ideas in the time of his stay in Prague: Illy J., *A speciális relativitáselmélet megszületése* (The Birth of the Special Theory of Relativity) in: *Fizikai szemle*, XXV (1975), No 11, p. 1—15; Illy J., *Einstein eltávolodása a pozitivizmustól* (Einstein's Departure from Positivism) in: *Filozófiai szemle*, 19 (1975), No 1—2, p. 151—160.

Some biographies of Einstein mention presumed serious misunderstandings connected with his departure from Prague. These could be only minor problems. On February 3, 1912 the Faculty informed the Ministry of Education over Einstein's desire to leave Prague and on May 21, 1912 the emperor approved his dismissal from the state service (No 25863 — Ministry, 1287 — Cabinet) by the following decision: „Ich genehmige, daß der ordentliche Professor der theoretischen Physik an der deutschen Universität in Prag, Dr. Albert Einstein mit Ende September 1912 aus seiner lehrämtlichen Stellung trete. Wien, am 21. Mai 1912. Franz Joseph“ (SÚA, MKV/R 5/101, personal act Albert Einstein).

It could be mentioned that two men who had some role in connection with Einstein's nomination in Prague, his friend from Zürich, Docent of Physics Friedrich Adler and Minister Karl Count Stürgkh, met later in a fateful moment on October 21, 1918 when socialist Adler assassinated Prime Minister Stürgkh as an act of personal anti-war protest.

Die Persönlichkeit Albert Einsteins steht im Zentrum der Interesse aller, die sich über die Geschichte der exakten Wissenschaften im 20. Jahrhundert interessieren. Einsteins Prager Aufenthalt dauerte sechzehn Monate¹⁾ und wurde durch zwei Auslandsreisen unterbrochen und zwar zum Karlsruher Kongress deutscher Naturwissenschaftler im September 1911 mit nachfolgendem Vortragsaufenthalt in Zürich und zu einer von Ernst Solvay in Brüssel organisierten Konferenz. Der Prager Aufenthalt war eine bedeutende Episode im Leben Einsteins nicht nur deshalb, weil er hier zum erstenmal als Ordinarius tätig war und bedeutende Ergebnisse in seiner Forschung erreichte sondern auch deshalb, weil er hier eine Stadt mit alter historischer, kultureller und insbesondere Universitätstradition kennen lernte. Eben zu jener Zeit musste die Prager deutsche Universität trotz ihrer guten Ausstattung und der Anwesenheit mehrerer hervorragender Wissenschaftler unter ihren Professoren mit Beunruhigung feststellen, dass sie von der mit der Stadt und ihrer Umgebung fest verbundenen tschechischen Universität übertroffen wurde.²⁾

Wie kam es zur Berufung Albert Einsteins nach Prag? Den Impuls gab die Tatsache, dass die Stelle des ordentlichen Professors der mathematischen Physik Ferdinand Lippich durch seine Pensionierung frei wurde. Ferdinand Lippich war seit 1874 Professor der mathematischen Physik an der Prager Universität. Nach ihrer Teilung im Jahre 1882 war er bis zum 1. Oktober 1910 an der deutschen Universität tätig und wurde drei Tage vor seinem 72. Geburtstag pensioniert.³⁾ F. Lippich nahm an der Forschung in mehreren Abschnitten der Physik teil, bekannt waren besonders seine Konstruktionen der Halbschatten-Polarimeter.⁴⁾ Im Wintersemester 1910–1911 blieb der Lehrstuhl der mathematischen Physik unbesetzt und in diesem Fach fanden keine Vorlesungen statt.⁵⁾ Inzwischen wurden Verhandlungen um eine Neubesetzung des Lehrstuhls geführt.

1) C. Seelig gibt an, dass Einstein Zürich Ende März 1911 verlassen hat und aus Prag nach Zürich Ende August 1912 zurückkehrte. C. Seelig, Albert Einstein (russische Auflage), Moskau 1964, S. 100.

2) Im Wintersemester 1910–1911 wurden an der tschechischen Universität 4432 Studenten und an der deutschen 1844 Studenten eingeschrieben. (Statistická příručka království Českého, 2. Aufl., Praha 1913, S. 169.)

3) Personalstand der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag zu Anfang des Studienjahres 1912/1913. S. 26.

4) Dějiny exaktních věd v českých zemích. Praha 1961, S. 298, 391 u. a.

5) Ordnung der Vorlesungen an der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität zu Prag im Wintersemester 1910/11.

Die Tatsache, dass Lippichs Lehrstuhl vakant wird, war schon länger bekannt, Lippich diente statt einem damals üblichen Ehrenjahr noch fast zwei Jahre nach seinem 70. Lebensjahr. Diese Großzügigkeit wurde vorausgesetzt und erst an der Sitzung des Professorenkollegiums am 27. Januar 1910 wurde eine Kommission in der Zusammensetzung: Professor der Experimentalphysik Anton Lampa (1868–1938), Professor der Mathematik Georg Pick (1859–1942) und Professor der Physikalchemie Viktor Rothmund (1870–1927) gewählt und beauftragt drei geeignete Kandidaten für den voraussichtlich vakanten Lehrstuhl zu empfehlen.

Anton Lampa war das aktivste Mitglied der Kommission und erstattete am 21. April 1910 dem Professorenkollegium als Referent der Kommission Bericht. Schon während der Verhandlungen der Kommission entwickelte Lampa eine zielbewusste Initiative.⁶⁾ Er sendete einen Brief an Albert Einstein⁷⁾ und bat gleichzeitig mehrere hervorragende Physiker um ihre Gutachtungen über den jungen, wenig über dreissig Jahre alten, ausserordentlichen Professor aus Zürich. Die Einschätzung des damals höchstgeschätzten Berliner Professors Max Planck, der über Einstein schrieb, dass seine Entdeckungen für die moderne Wissenschaft dieselbe revolutionäre Bedeutung wie seinerzeit die Einführung des Kopernikanischen Systems hätten, führte Lampa als Empfehlung in dem dem Professorenkollegium vorgelegten Bericht der Kommission an. Er bemühte sich um Einsteins Berufung auch im Verlauf der weiteren Phase der Verhandlungen und als im Juni 1911 bekannt wurde, dass das Ministerium den an zweiter Stelle angeführten österreichischen Untertanen Brünner Professor Gustav Jaumann bevorzugte, fuhr Lampa mit einem Kollegen nach Wien um für Einstein zu intervenieren.⁸⁾

Welche Gründe hatten Anton Lampa dazu bewogen, gerade in diesem jungen Wissenschaftler aus Zürich eine Verstärkung der wissenschaftlichen Prestige der Prager deutschen Universität zu suchen? Eben in diesen Jahren „gleichzeitig mit der Anerkennung, Verbreitung und Entwicklung der Relativitätstheorie wuchs“, wie sein Biographer schrieb, „auch Einsteins Ruhm“.⁹⁾ Er wurde im Sommer 1909 in Genf bei der Gelegenheit des 350-jährigen Universitäts-Jubiläums mit dem Ehrendoktorat ausgezeichnet. B. G. Kuzněcov ist der Ansicht,

⁶⁾ Diese Tatsache wird von den Autoren der Biographien von Einstein hervorgehoben. Vgl.: Ph. Frank, Einstein sa vie et son temps. Paris 1950, S. 134; B. G. Kuzněcov, Einstein. 3. Aufl., Moskau 1967, S. 194.

⁷⁾ J. Illy, Albert Einstein in Prague. (Ich danke dem Budapester Physiker und Historiker der Physik József Illy, welcher mir seine bisher unveröffentlichte Studie — 27 Seiten Maschinenschrift — zur Disposition gab.) Zu dieser Feststellung kam Illy auf Grund des Studiums der Korrespondenz Friedrich Adlers, der damals Einsteins Kollege und Freund in Zürich war, mit seinem Vater Viktor Adler.

⁸⁾ J. Illy, Albert Einstein in Prague. Nach einem Brief Kathy Adlers an ihren Schwiegervater Viktor Adler vom 23. Juni 1910.

⁹⁾ B. G. Kuzněcov, Einstein, S. 187.

dass das Streben nach Hebung des Ruhms der Prager deutschen Universität zum Motiv wurde, welches Lampa bei der Auswahl dieses Kandidaten leitete.¹⁰⁾ Es gibt kein Zweifel darüber, dass damals die Prager deutsche Universität den Rückgang ihrer Bedeutung schwer ertrug.¹¹⁾ Lampa stammte aus einer tschechischen Familie, nach den Gymnasialstudien entschied er sich für die deutsche Universität und die deutsche Nationalität und seinen Nationalismus manifestierte er manchmal in grotesken Formen, wie darüber die von Ph. Frank angeführte Geschichte mit den Korrespondenz-Karten zeugt.¹²⁾ Er gehörte zweifellos zu den Professoren, die sich für ihre Hebung einsetzten. Auf dem Boden der Prager deutschen Universität wurde die Atmosphäre der mit der anwachsenden Kriegsgefahr verbundenen Unsicherheit stärker als anderswo empfunden, worüber die Inaugurationsprache des für das Jahr 1912—1913 gewählten Rektors Zeugnis gab,¹³⁾ die militante Haltung überwog jedoch die pazifistische.

Auch Kleinigkeiten spielen bei bedeutenden Entscheidungen ihre Rolle. Nur der Umstand, dass auf dem ersten Platz im tercio für die Neubesetzung des Lehrstuhls Lippichs ein hervorragender Wissenschaftler angeführt wurde, ermöglichte das Beiseiteschieben ad secundo loco des offensichtlich wahrscheinlichsten Kandidaten, des Ordinarius der Brünnener deutschen Technik Gustav Jaumann. Trotzdem übersahen die Wiener Behörden die in dem Vorschlag enthaltenen Anspielungen, dass Jaumanns Standpunkt in der zeitgenössischen Physik isoliert sei, seine Denkweise von der überwiegenden Theorie abweicht und seine

¹⁰⁾ B. G. Kuzněcov, Einstein, S. 194.

¹¹⁾ Ein Zeugnis darüber bietet das schön ausgeführte Buch „Prag als deutsche Hochschulstadt“ (Prag 1911), welches die deutschen Studenten davon überzeugen sollte, dass es gut, nützlich und patriotisch ist, an der Prager Universität zu studieren. Die häufigen Übergänge der Professoren an andere Universitäten, insbesondere in das Deutsche Reich, wurden schmerzlich empfunden, worüber auch die Jahresberichte der Rektoren mehrere Zeugnisse bringen. So führte der abtretende Rektor im Jahre 1911 in seinem Berichte an: „Wenn diese zahlreichen Berufungen von Lehrkräften unserer Universität an andere Hochschulen auch schwere Verluste für uns bedeuten, so geben sie doch ein erfreuliches Zeugnis für die wissenschaftliche Wertschätzung unserer Universität.“ (Die feierliche Inauguration des Rektors der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität für das Studienjahr 1911/12, S. 7, der Bericht des abtretenden Rektors Max Grünert) Ähnlich war es auch im Jahre 1912: „Ungewöhnlich lebhaft war der Wechsel in dem Lehrkörper unserer Universität. Zumeist infolge von Berufungen an andere Hochschulen...“ (Die feierliche Inauguration... für das Studienjahr 1912/13, S. 7, der Bericht des abtretenden Rektors Heinrich Rauchberg).

¹²⁾ Ph. Frank erzählt eine charakteristische Geschichte über Lampas Nationalismus. In Prag verkauften die Postämter damals Korrespondenzkarten mit zweisprachiger Aufschrift, selten wurden auch Karten mit nur deutschem Text verkauft. Lampa verlangte immer nur deutsche „Korrespondenz-Karten“ und wenn sie nicht zur Disposition waren, unternahm er den Weg zu einem anderen Postamt. (Ph. Frank, Einstein sa vie et son temps, S. 138—139)

¹³⁾ Rektor Robert Lendlmayr von Lendenfeld sagte in der Einführung zu seinem Inaugurationsvortrag: „Gott gebe uns ein Jahr des Friedens und der ruhigen wissenschaftlichen Arbeit, Aber wenn es anders kommen sollte, werde ich, ..., die Ehre und die Interessen unserer Hochschule zu wahren wissen.“ (Die feierliche Inauguration... für das Studienjahr 1912/13, S. 23.)

Vortragsweise eventuelle Interessanten abrate, und gaben ihm den Vorrang vor Einstein. Erst die Intervention von Lampa in Wien und besonders die hohen finanziellen Ansprüche von Jaumann, die wahrscheinlich berechtigt als Ausdruck seiner beleidigten Eitelkeit verstanden wurden,¹⁴⁾ führten dazu, dass das Ministerium zuletzt die von dem Professorenkollegium empfohlene Reihenfolge respektierte. Es kann auch nicht übersehen werden, dass im Falle eines Rufes an Jaumann Lampa für den zweiten Lehrstuhl der Physik einen älteren, und zwar auch dienstlich älteren Kollegen erhalten hätte, der übrigens schon früher 16 Jahre an der Prager Fakultät als Assistent, Dozent und ausserordentlicher Professor tätig gewesen war, bevor er im Jahre 1901 den Posten eines Ordinarius an der deutschen Technik in Brünn übernahm. Aber nicht alle Verdienste können Professor Lampa zugeschrieben werden. Auch die weiteren Mitglieder der Kommission, insbesondere der Mathematiker Georg Pick, später Einsteins Freund während seines Prager Aufenthaltes, waren sich der Bedeutung Einsteins und seiner Entdeckungen bewusst.

Einstein hatte sicher schon am 29. April erfahren, dass er vom Prager Professorenkollegium primo loco für die Professur der theoretischen Physik vorgeschlagen wurde.¹⁵⁾ Die vorläufigen Verhandlungen verliefen also schon früher, da im Vorschlag der Kommission schon erwähnt wurde, dass alle drei Kandidaten vorläufig ihre Bereitschaft den Posten in Prag zu übernehmen ausgedrückt hätten. Über die Gründe die Einstein zur Annahme des Prager Vorschlages führten, blieben relativ wenig Anhaltspunkte erhalten, wir wissen jedoch, dass er sich auch selbst um einen Erfolg des Prager Rufes bemühte, worüber seine Wiener Reise Ende September 1910, bei der er die übrigen Hindernisse zu beseitigen suchte, Zeugnis geben.¹⁶⁾ Philip Frank erwähnte die wahrscheinlich entscheidenden Motive. Das Züricher Extraordinariat brachte für Einstein keine Erhöhung des Gehaltes im Vergleich mit dem Posten eines Experten im Berner Patentamt. Erst Prag bot ihm den Status eines ordentlichen Professoren mit entsprechender Prestige und angemessenem Gehalt.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Ph. Frank gibt an, dass Jaumann sich für ein verkanntes Genie hielt und eitel und sehr mißtrauisch war. Als er erfuhr, dass er von der Universität erst secundo loco nach Einstein vorgeschlagen wurde, soll er erklärt haben, dass er mit der Universität, die die Modernität den wahren Verdiensten bevorzugte, nichts gemeinsames haben wolle. (Ph. Frank, Einstein sa vie et son temps, S. 135.) Das wird auch durch die Angabe im Personalakt von Ferdinand Lippich (SUA, MKV/R 5/105, No 39677/1910) vom 14. September 1910 bestätigt: „Wegen Wiederbesetzung der Lehrkanzel nach Lippich wurden, da der vom Professoren Kollegium secundo loco vorgeschlagene Professor an der deutschen Technik in Brünn Dr. Jaumann abgelehnt hat, Verhandlungen mit dem primo loco vorgeschlagenen Professor Einstein in Zürich eingeleitet.“

¹⁵⁾ J. Illy, Albert Einstein in Prague. Nach einem Brief von Friedrich Adler an seinen Vater vom 30. April 1910.

¹⁶⁾ J. Illy, Albert Einstein in Prague. Illy erwähnt, dass Einstein am 20. September 1910 nach Wien eingeladen wurde, wohin er am 24. September abreiste. Eine Frage, die noch zu klären wäre, war die Angabe in die Rubrik „Religion“, Einstein war mit der Anführung der Bezeichnung „mosaisch“ einverstanden.

¹⁷⁾ Ph. Frank, Einstein sa vie et son temps, S. 135.

Es mussten nur noch kleine Probleme gelöst werden. Die Monarchie verlangte von allen Untertanen — und um so mehr von allen Staatsbeamten — die verbindliche Registration bei einer zugelassenen Kirche. Einstein füllte die entsprechende Rubrik nach dem Verlangen der Behörden aus. Dann gab es keine Hindernisse mehr für seinen Antritt in Prag und seine Tätigkeit in dieser Stadt.¹⁶⁾

¹⁶⁾ Neben dem Artikel von József Illy behandelt den Prager Aufenthalt von Einstein ein kurzer, verlässlicher Artikel von Eva Rozsivalová, Albert Einstein v Praze in: Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Jg. 1959, S. 352—354. J. Illy veröffentlichte zwei Artikel, die auch die Problematik des entsprechenden Abschnitts im Einsteins Leben teilweise behandeln, und zwar: Illy J., A speciális relativitáselmélet megszületése (Die Geburt der speziellen Relativitätstheorie) in: Fizikai szemle, Jg. XXV (1975), No 11, S. 1—15; Illy J., Einstein eltávolodása a pozitivizmustól (Einsteins Trennung vom Positivismus) in: Filozófiai szemle, Jg. 19 (1975), No 1—2, S. 151—160. Einsteins Biographien erwähnen Komplikationen beim Einsteins Abgang aus Prag, die durch seine Vernachlässigungen verursacht werden sollten. Es konnte sich jedoch nur um Vernachlässigungen in unbedeutenden Angelegenheiten handeln. Sein Abgang aus Prag wurde von den Behörden rechtzeitig und vorschriftsgemäß erledigt. Schon am 3. Februar 1912 informierte die philosophische Fakultät das Ministerium über seine Absicht die Universität in Prag zu verlassen und am 21. Mai gab der Kaiser seine Zustimmung zu Einsteins Austritt aus seinem Posten mit folgender Zuschrift (No. Ministerium 25863, Kabinettskanzlei 1287): „Ich genehmige, daß der ordentliche Professor der theoretischen Physik an der deutschen Universität in Prag, Dr. Albert Einstein mit Ende September aus seiner Lehramtlichen Stellung trete. Wien, am 21. Mai 1912. Franz Joseph“ (SUA, MKV/R, 5/101, Personalakt Albert Einstein). Zu erwähnen ist, dass zwei Männer, die bei Einsteins Ernennung eine gewisse Rolle spielten, sein Freund, Züricher Dozent der Physik Friedrich Adler und Minister Karl Graf Stürgkh trafen in der Schicksalstunde am 21. Oktober 1916, als der Sozialist Adler als Akt seines persönlichen Protestes gegen den Krieg den Ministerpräsidenten Graf Stürgkh erschoss.

Spisy týkající se jmenování Alberta Einsteina profesorem v Praze
Acts relating to Albert Einstein's call to Prague

Die Akten zur Ernennung von Albert Einstein zum Professor in Prag

Následujících pět dokumentů týkajících se jmenování Alberta Einsteina řádným profesorem německé univerzity v Praze je uloženo v osobním spisu „Albert Einstein“, ve Státním ústředním archivu v Praze, ve fondu Rakouské ministerstvo kultu a vyučování (MKV/R), 5/101 pod čj. 8424.

The following five documents about Albert Einstein's call for Ordinary Professor to the German University at Prague are deposited in the personal act „Albert Einstein“ in the State Central Archive in Prague (SUA) in the acts of Austrian Ministry of Culture and Education (MKV/R, 5/101, No. 8424).

Folgende fünf Dokumente, die Ernennung von Albert Einstein zum ordentlichen Professor der deutschen Universität in Prag betreffend, befinden sich in den Personalakten „Albert Einstein“ im Staatszentralarchiv in Prag, Fond Österreichisches Ministerium für Kultus und Unterricht (Státní ústřední archiv, Rakouské ministerstvo kultu a vyučování — SUA MKV/R), 5/101 sub No. 8424.

1. Průvodní dopis filozofické fakulty pražské německé univerzity k návrhu na obsazení uvolněné stolice matematické fyziky ze dne 23. dubna 1910. (podle originálu)

1. The letter of the Faculty of Philosophy of the German University in Prague accompanying the proposal for nomination to the vacant chair of mathematical physics from April 23, 1910 (in accordance with the original).

1. Der Begleitbrief der philosophischen Fakultät der Prager deutschen Universität zu dem Vorschlag auf die Neubesetzung des freigewordenen Lehrstuhls für mathematische Physik vom 23. April 1910 (nach dem Original).

Dekanat der philosophischen Fakultät der deutschen k. k. Karl-Ferdinands-Universität Prag.

Prag am 23 April 1910

K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht!

Das gefertigte Dekanat beehrt sich die beiliegenden Anträge der Kommission betr. Wiederbesetzung der im Oktober l. J. zur Erledigung gelangenden Lehrkanzel für mathematische Physik mit dem Bemerkten vorzulegen, dass die Anträge 1/ und 2/ betr. den Besetzungsvorschlag sowie die Abänderung des Namens der Lehrkanzel in der Sitzung des Professorenkollegiums vom 21. April 1910 mit Stimmeneinhelligkeit, der Antrag 3/ mit allen Stimmen gegen eine zur Annahme gelangten.

Der Dekan
v. Kraus

2. Návrh komise zvolené profesorským sborem filozofické fakulty německé univerzity v Praze dne 27. ledna 1910 pro obsazení katedry matematické fyziky, který byl předložen schůzi profesorského sboru dne 21. dubna 1910 (podle opisu přiloženého k průvodnímu dopisu — 1.).

2. The proposal of the committee elected by the staff of the Faculty of Philosophy at the German University in Prague on January 27, 1910 for nomination to the chair of mathematical physics that was submitted at the meeting of the faculty staff on April 21, 1910 (in accordance with the official copy added to the letter sub No. 1).

2. Der Vorschlag der vom Professorenkollegium der philosophischen Fakultät der deutschen Universität in Prag am 27. Januar 1910 gewählten Kommission zur Besetzung des Lehrstuhls der mathematischen Physik, welcher der Sitzung des Professorenkollegiums am 21. April 1910 vorgelegt wurde (nach der beigelegten Abschrift).

An das Professorenkollegium der philosophischen Fakultät der k. k. deutschen Universität in Prag.

Die in der Sitzung vom 27. Jänner 1910 gewählte, aus den Unterzeichneten bestehende Kommission für die Wiederbesetzung der Lehrkanzel für mathematische Physik erlaubt sich der Fakultät den Vorschlag zur Annahme und Weiterleitung zu empfehlen, dass der bisherige Name der Lehrkanzel in „Lehrkanzel für theoretische Physik“ und die Bezeichnung des mit dieser Lehrkanzel verbundenen Instituts, welches jetzt den Namen „Mathematisch—Physikalisches

Kabinet“ führt, in „Institut für theoretische Physik“ abgeändert werde, so dass in Konsequenz dieses Vorschlages der mit dieser Lehrkanzel und der Leitung dieses Institutes betraute Professor künftig Professor der theoretischen Physik zu heissen hätte. Die theoretische Physik hat im Laufe der neueren Zeit eine Entwicklung und Fortbildung erfahren, welche den Namen „mathematische Physik“ nicht mehr als ganz zutreffend erscheinen lässt. Nahm in der theoretischen Physik früher die mathematische Formulierung der physikalischen Probleme die erste Stelle ein, während die theoretische Spekulation hinter derselben zurückstand, so ist dieses Verhältnis heute umgekehrt, und es erscheint daher angemessen, dass auch an unserer Universität die zutreffendere Bezeichnung in der Benennung der der theoretischen Physik gewidmeten Institutionen zum Ausdruck gelangt, so wie dies, um nur ein Beispiel zu nennen, an der Universität in Wien der Fall ist.

Die Kommission ist ferner der Ansicht, dass eine Teilung des bisher den Lehrkanzeln für Mathematik und mathematische Physik gemeinsamen Seminars im Interesse der beiden Lehrkanzeln gelegen wäre. Sie stellt daher den weiteren Antrag, dass das derzeit bestehende mathematische Seminar in zwei Seminare, eines für Mathematik und eines für theoretische Physik geteilt, und das letztere der Lehrkanzel für theoretische Physik angegliedert werde. Diese Abtrennung wäre durch eine in sachgemässer Weise vorzunehmende Teilung der Bibliothek des derzeitigen mathematischen Seminars einzuleiten, derart, dass alle Bücher und Zeitschriften physikalischen Inhaltes an die Lehrkanzel für theoretische Physik überzugehen hätten.

In Bezug auf die spezielle Frage, mit welcher sich die Kommission zu befassen hatte, sei eine Vorbemerkung gestattet. Die moderne theoretische Physik hat die kräftigsten Impulse aus der Elektrizitätslehre empfangen. Durch Maxwell ist die Optik als ein Spezialkapitel in die Elektrizitätslehre eingegliedert worden. Glänzende Experimentaluntersuchungen von Boltzmann, Hertz und anderen haben gezeigt, welche Fruchtbarkeit den kühnen theoretischen Spekulationen Maxwells innewohnt, und die Berechtigung des Gedankens erwiesen, die optischen Erscheinungen, die bis dahin mechanisch gedeutet wurden, als elektromagnetische Vorgänge aufzufassen. Dieser erfolgreiche Schritt legte in weiterer Konsequenz das allgemeinere Problem des Verhältnisses der Mechanik zur Elektrizitätslehre nahe. Dieses Problem nimmt in der neuesten Zeit die Aufmerksamkeit der theoretischen Physik in gleich hohem Masse in Anspruch, wie zu Beginn der Maxwell'schen Gedankenbildungen. Während aber damals die Mechanik das Fundament bildete, von welchem man in das fremdartige Gebiet der Elektrizität einzudringen bemüht war, ist nun, am Ende einer langen und an weittragenden Entdeckungen reichen Entwicklung der Standpunkt verschoben: jetzt bildet die Elektrizitätslehre den Ausgangspunkt für alle das genannte Problem betreffenden Ueberlegungen. Dieses Problem ist das zentrale Problem der modernen theoretischen Physik und wird es auf lange hinaus bleiben. Jeder Versuch, dieses

Problem seiner Lösung näher zu bringen, muss von Fragen der elektromagnetischen Theorie ausgehen; jeder solche Versuch hat die weitgehendsten, das gesamte System der theoretischen Physik berührenden Konsequenzen, so dass man wohl, ohne sich einer Uebertreibung schuldig zu machen, sagen darf, dass die weitere Entwicklung der theoretischen Physik durchaus an die Bearbeitung des hier berührten Problems gebunden ist.

In Berücksichtigung dieser Sachlage ist die Kommission zu der Ansicht gelangt, der Fakultät zu empfehlen, nur solche Forscher in den Besetzungsvorschlag aufzunehmen, welche in ihren Arbeiten zu diesem wichtigsten Problem der modernen theoretischen Physik Stellung genommen haben und daher die Gewähr bieten, dass unserer Universität ein ihrer Tradition entsprechender Anteil an der Weiterentwicklung der theoretischen Physik gesichert bleibt. Von diesem Gesichtspunkt geleitet, hat die Kommission nach eingehenden Beratungen unter den ernstlich in Betracht kommenden Kandidaten drei Forscher, Albert Einstein, Gustav Jaumann und Emil Kohl ausgewählt, welche sie würdig erachtet, in den Besetzungsvorschlag aufgenommen zu werden.

Einsteins Untersuchungen über die Elektrodynamik bewegter Körper haben Epoche gemacht. Das Maxwell'sche Gleichungssystem, an welches die Weiterführung der elektromagnetischen Theorie anknüpft, war in zwei wichtigen Punkten zu vervollständigen. Erstens bezieht es sich nur auf ruhende Körper und zweitens gibt es über eine gewisse Gruppe von Phänomenen, z. B. den Vorgang der Lichtemission, keinen Aufschluss. Heinrich Hertz stellte ein System von elektromagnetischen Grundgleichungen für bewegte Körper auf. Die Hertz'sche Theorie hat aber einerseits zu Widersprüchen mit der Erfahrung geführt, andererseits die zweite Lücke offen gelassen. Diese zu schliessen, unternahm die Elektronentheorie, die von H. A. Lorentz durchgeführt wurde. Selbstverständlich muss die Elektronentheorie auch das Problem der bewegten Körper umfassen. Dies gelang ihr nur durch die Aufstellung einer Hilfshypothese, die zwar alle Schwierigkeiten behebt, aber durch ihren Charakter einer für den speziellen Fall gemachten Nothypothese wenig Befriedigendes hat. Hier setzen die Arbeiten Einsteins ein, welche in der Aufstellung des sogenannten Relativitätsprinzips gipfeln, das die Lorentz-Fitzgerald'sche Hilfshypothese als seine notwendige Konsequenz erscheinen lässt. Ueber Einsteins Auffassung fällt Max Planck (Berlin), das folgende Urteil: „Sie übertrifft an Kühnheit wohl alles, was bisher in der spekulativen Naturforschung, ja in der philosophischen Erkenntnistheorie geleistet wurde; die nicht-euklidische Geometrie ist Kinderspiel dagegen. Und doch beansprucht das Relativitätsprinzip im Gegensatz zur nicht-euklidischen Geometrie, die bisher nur für die reine Mathematik ernstlich in Betracht kommt, mit vollem Recht reelle physikalische Bedeutung. Mit der durch dies Prinzip im Bereich der physikalischen Weltanschauung hervorgerufenen Umwälzung ist an Ausdehnung und Tiefe wohl nur noch die durch Einführung des Copernika-

nischen Weltsystems bedingte zu vergleichen.“ Einsteins Ueberlegungen gehen von der Erkenntnis aus, dass es keinen Sinn hat, von einer absoluten Bewegung zu sprechen, einer Erkenntnis, die schon von Ernst Mach so energisch vertreten worden ist. Eine absolute Bewegung ist mit keinerlei physikalischen Methoden nachzuweisen, der Begriff der absoluten Bewegung hat daher in der Physik keinen Platz. Damit fällt auch die Lorentz'sche Hypothese des absolut ruhenden Lichtäthers und dieser selbst, an dessen Stelle nun das absolute Vakuum tritt. Hiemit hängt aber eine vollständige Revolutionierung der bisherigen Anschauungen zusammen.

Während Einsteins Ansichten ohne direkten Zusammenhang mit Mach's erkenntnistheoretischem Standpunkt ausgebildet wurden, ist Jaumann in der Schule Mach's herangewachsen. Ihm verdankt er die Anregung zu einer Betrachtungsweise, die ihn zur Aufstellung einer von den herrschenden Ansichten durchaus abweichenden elektromagnetischen Theorie geführt hat. Jaumann's Grundanschauung, dass durch die elektrischen Vorgänge Änderungen des physikalischen und chemischen Zustandes der Körper, in welchen sie ablaufen, herbeigeführt werden, scheint zur Darstellung der wichtigsten Erscheinungsgruppen auszureichen, seine Theorie liefert den Hinweis auf eine Reihe bisher noch nicht beobachteter Phänomene. Es ist daher zu erwarten, dass die Jaumann'sche Theorie einerseits durch die Diskussion, welche sie auslösen muss, sobald eine grössere Zahl anderer Forscher sich mit ihr beschäftigen wird, andererseits durch ihre heuristische Fruchtbarkeit wertvolle Beiträge zur Förderung der physikalischen Wissenschaft liefern wird. Jaumann's Stellung in der zeitgenössischen Physik ist eine isolierte; dies hängt einerseits damit zusammen, dass seine ganze Denkweise von der Denkweise der herrschenden Theorie abweicht, andererseits ist aber auch seine Darstellungsart nicht geeignet, andere Denkende zu einer näheren Beschäftigung mit seiner Theorie zu verlocken.

Durch die Berufung Einsteins würde für die Prager Universität ein Mann von ungewöhnlich hohen Leistungen, ein Mann von europäischem Rufe gewonnen werden. Dass Einstein noch keine Berufung an eine der grösseren deutschen Universitäten erhalten hat, ist nur durch seine Jugend und die verhältnismässig geringe Anzahl ordentlicher Professuren für theoretische Physik zu erklären. Ohne Zweifel hat Einstein den tiefstgehenden Einfluss auf die Entwicklung der modernen theoretischen Physik genommen, und es unterliegt auch keinem Zweifel, dass die theoretische Forschung der nächsten Zeit sich durchaus in der Bahn bewegen wird, die er eingeschlagen hat. Aus diesem Grunde erachtet es die Kommission für angemessen, dass dem k. k. Ministerium für die Lehrkanzel primo loco Albert Einstein in Vorschlag gebracht und nachdrücklichst darauf hingewiesen werde, welcher grossen Gewinn die Berufung dieses hervorragenden Forschers nicht nur für die Prager Universität, sondern auch für die wissenschaftliche Stellung Oesterreichs bedeuten würde.

Die Kommission erlaubt sich weiters zu beantragen, dass secundo loco Gustav Jaumann, tertio loco Emil Kohl vorgeschlagen werde.

Kohl's Arbeiten, welche die Kommission zu dem letzten Antrag bestimmen, entspringen der Absicht, die elektromagnetischen Feldgleichungen im Gegensatz zur Elektronentheorie auf Grund der Auffassung der betreffenden Vorgänge als dielektrischer Verschiebungen und Leitungsströme herzuleiten, wobei die Endgleichungen im Wesen mit jenen der Elektronentheorie übereinstimmen. Diese Arbeiten führten ihn nebenbei auf eine exakte Formulierung des Doppler'schen Prinzips, ferner auf die Aufstellung einer partiellen Differentialgleichung für die Abhängigkeit der Strahlungsenergie von Temperatur und Wellenlänge aus dem Wienschen Gesetze. Da die weitere Anwendung der Feldgleichungen auf bewegte Körper zuletzt an dem negativen Ergebnis des Michelson'schen Versuches scheitert, unternahm Kohl eine Nachprüfung der Bedingungen dieses Versuches, wie ihn Michelson beschrieben hat, und gelangte zu dem Resultat, dass der negative Ausfall desselben nicht entscheidend zu sein scheint. Kohl's Grundgedanke, die Elektrizität als eine Energieform der Materie aufzufassen, schliesst sich an die älteren Vorstellungen an, doch führt ihn dieser Grundgedanke gleichfalls zu dem wichtigsten jetzt in Diskussion stehenden Problem der theoretischen Physik.

Es erübrigt nun noch, die wichtigsten Daten aus dem Lebensgang der genannten drei Physiker mitzuteilen, bei welcher Gelegenheit auch auf die bisher nicht zur Sprache gebrachten Arbeiten derselben hingewiesen werden soll.

Albert Einstein wurde als Sohn deutscher Eltern 1879 in Ulm geboren und ist in München aufgewachsen. Er besuchte daselbst die Elementarschule und das Gymnasium bis zur VII. Klasse; die Gymnasialstudien beendete er in Aarau, wo er 1896 das Reifezeugnis erlangte. Er studierte hierauf am Eidgenössischen Polytechnikum in Zürich, wo er 1900 das Diplom als Fachlehrer für Mathematik und Physik erhielt. Nachdem er in den folgenden zwei Jahren an mehreren Orten als Privatlehrer tätig gewesen war, erhielt er 1902 eine Stelle als technischer Experte am Eidgenössischen Patentamt in Bern, die er bis zum Herbst 1909 innehatte. Im Jahre 1905 zum Doctor der Philosophie an der Universität in Zürich promoviert, habilitierte er sich 1908 als Privatdozent für theoretische Physik an der Universität in Bern. Seit dem Herbst 1909 ist Einstein als ausserordentlicher Professor für theoretische Physik an der Universität Zürich angestellt. Ausser den Arbeiten über Elektrizität veröffentlichte Einstein eine Reihe von Arbeiten über den zweiten Hauptsatz der Thermodynamik, die Brown'sche Molekularbewegung u. s. f., die ihn als Meister auf dem Lieblingsarbeitsgebiet Boltzmann's erscheinen lassen. Die Arbeiten über die Brown'sche Bewegung sind für die neuere Experimentaluntersuchungen an Kolloiden von grosser Bedeutung gewesen. Bei der Naturforscherversammlung in Salzburg im September 1909 als Ehrengast der Deutschen Physikalischen Gesellschaft anwesend, hat Einstein ei-

nen grossangelegten Vortrag über das Wesen und die Konstitution der Strahlung gehalten, welcher das Hauptereignis der physikalischen Sektion dieses Naturforschertages gebildet hat.

Gustav Jaumann, geboren am 18. April 1863 in Karansebes studierte 1881—85 an den technischen Hochschulen in Prag und Wien, sowie an der Universität in Prag, an welcher er 1890 zum Doktor der Philosophie promoviert wurde und sich im selben Jahre als Privatdozent der Experimentalphysik und physikalischen Chemie habilitierte. Von 1885—1893 war er dort als Assistent am physikalischen Institut tätig, wurde 1893 zum ausserordentlichen Professor der Experimentalphysik und physikalischen Chemie ernannt und 1896 mit der Leitung des damals neu errichteten physikalisch-chemischen Institutes der Universität Prag betraut. Er folgte 1901 einem Rufe an die deutsche technische Hochschule in Brünn, wo er seither als ordentlicher Professor der allgemeinen und technischen Physik wirkt. 1903—05 fungierte er als Dekan der allgemeinen Abteilung, 1908—10 als Dekan der chemisch-technischen Fachschule. Er ist seit 1892 Mitglied der Kais. Deutschen Leopoldinisch-Karolinischen Akademie der Naturforscher in Halle, seit 1902 korrespondierendes Mitglied der Gesellschaft zur Förderung deutscher Literatur, Kunst und Wissenschaft in Böhmen und wurde 1906 zum korrespondierenden Mitglied der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien ernannt. Jaumann hat auch eine Reihe experimenteller Arbeiten ausgeführt, von welchen die Konstruktion eines Elektrometers und einer Quecksilberluftpumpe hervorgehoben seien. Seine Experimentaluntersuchungen über den Einfluss rascher Potentialschwankungen auf den Entladungsvorgang, ferner die elektrostatische Ablenkung und die Interferenz der Kathodenstrahlen waren von Bedeutung für seine theoretischen Ansichten, seien daher ebenfalls besonders angeführt. Endlich sei auf sein Werk: „Die Grundlagen der Bewegungslehre“ Leipzig 1905, hingewiesen.

Emil Kohl, am 31. März 1862 in Wien geboren, traf 1876 in das Gymnasium im 2. Bezirke Wiens ein, wo er 1884 mit Auszeichnung maturierte. Er bezog hierauf die Universität in Wien, an der er 1889 die Lehramtsprüfung für Mathematik und Physik ablegte und 1890 zum Doktor der Philosophie promoviert wurde. Die damals an den Mittelschulen herrschende Ueberfüllung nötigte ihn, eine Stelle als Fachlehrer an einer Bürgerschule der Stadt Wien anzunehmen, die er bis 1896 bekleidete. In diesem Jahre erhielt er eine Beamtenstelle bei der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, zu deren Ersten Aktuar er 1900 ernannt wurde. In dieser Stelle ist er noch gegenwärtig tätig. Im Jahre 1903 habilitierte sich Kohl als Privatdozent für Physik an der Wiener Universität, im Jahre 1905 war er tertio loco zum Professor der theoretischen Physik an der Universität in Czernowitz vorgeschlagen. Ausser seinen auf die elektromagnetische Theorie bezüglichen Arbeiten veröffentlichte Kohl Untersuchungen über Fragen seismischer Natur, nämlich Studien über die Form der Erdbebenwellen, die

Schallerscheinungen und das wenig untersuchte Phänomen der Oberflächenwellen an der Erdrinde; anschliessend hieran behandeln zwei weitere Arbeiten ebenfalls die Theorie der Schwinkungen, und zwar die eine die Wellenfortpflanzung in einem absolut inkompressiblen und elastischen kristallinen Mittel, die zweite die Transversalschwingungen einer Kugel.

Alle drei genannten Herren hatten ihre Bereitwilligkeit ausgesprochen, einer an sie ergehenden Berufung Folge zu leisten.

In Zusammenfassung der vorstehenden Ausführungen empfiehlt die Kommission der Fakultät die folgenden drei Anträge zur Annahme:

1. Für die zu besetzende Lehrkanzel dem Ministerium in Vorschlag zu bringen:
Primo loco Dr. Albert Einstein, ausserordentlichen Professor der theor. Physik an der Universität in Zürich,
Secundo loco Dr. Gustav Jaumann, ordentlichen Professor der allgemeinen und technischen Physik an der deutschen technischen Hochschule in Brünn,
Tertio loco Dr. Emil Kohl, Privatdozenten der Physik an der Universität und ersten Aktuar der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien.

2. Dem Ministerium zu empfehlen, dass der bisherige Name der Lehrkanzel (Lehrkanzel für mathematische Physik) in „Lehrkanzel für theoretische Physik“ abgeändert werde und das mit derselben verbundene Institut statt wie bisher „Mathematisch Physikalisches Kabinet“ künftighin „Institut für theoretische Physik“ zu heissen habe.

3. Beim Ministerium zu beantragen, dass das bisherige mathematische Seminar in zwei Seminare, und zwar in ein mathematisches und ein theoretisch-physikalisches geteilt werde.

Prag, im April 1910

Lampa m. p.
als Berichterstatter.
Pick m. p.
Rothmund m. p.

3. Zpráva rakousko-uherského vyslance v Bernu o chování Alberta Einsteina za jeho dlouhodobého pobytu ve Švýcarsku ze dne 14. listopadu 1910 (podle originálu).

3. The report of the Austrian envoy in Bern over Albert Einstein's behavior during his long stay in Switzerland from November 14, 1910 (in accordance with the original).

3. Der Bericht des österreichisch-ungarischen Gesandten in Bern über Albert Einsteins Haltung während seines mehrjährigen Aufenthaltes in der Schweiz vom 14. November 1910 (nach dem Original).

Bern, den 14. November 1910

Hochgeborener Graf,

In Beantwortung der hohen Weisung vom 29. v. Mts. Nr. 68061/8a, betreffend Erhebungen über die allgemeine Haltung des Universitätsprofessors Dr. Albert

Einstein während seines mehrjährigen Aufenthaltes in der Schweiz, beehre ich mich Euer Excellenz auf Grund einer Note des Schweizerischen Justiz- und Polizei-Departments gehorchtamst zu melden, dass sich der Genannte während seines Aufenthaltes in der Schweiz und speziell in Bern des besten Rufes erfreut hat und nichts Nachteiliges über ihn bekannt worden ist.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht.

M. Gagern

An das hohe

k. u. k. Ministerium des Aeussern

Wien

4. Přednesení ministra kultu a vyučování hraběte Karla Stürgkha panovníkovi ze dne 16. prosince 1910 a rozhodnutí Františka Josefa I. ze dne 6. ledna 1911 o jmenování Alberta Einsteina řádným profesorem teoretické fyziky na německé univerzitě v Praze, (podle originálu č. 49733).

4. The proposal of the Minister of Cultus and Education Count Karl Stürgkh to the emperor from December 16, 1910 and the decision of Franz Joseph I. from January 6, 1911 relating the nomination of Albert Einstein for ordinary Professor of theoretical physics at the German University in Prague (in accordance with the original).

4. Der Vortrag des Ministers für Kultus und Unterricht Karl Grafen Stürgkh vom 16. Dezember und die Entscheidung Franz Josefs I. vom 6. Januar 1911 über die Ernennung von Albert Einstein zum ordentlichen Professor der theoretischen Physik an der deutschen Universität in Prag (nach dem Original).

Alleruntertänigster Vortrag des treugehorchtamsten Ministers für Kultus und Unterricht, Karl Grafen Stürgkh, wegen Wiederbesetzung der ordentlichen Lehrkanzel für mathematische Physik an der deutschen Universität in Prag.

Allergnädigster Herr!

Durch die nach erreichter Altersgrenze mit Ende September 1910 vollzogene Uebernahme des mit dem Titel und Charakter eines Hofrates bekleideten ordentlichen Universitätsprofessors Dr. Ferdinand Lippich in den bleibenden Ruhestand ist die von ihm bis dahin vertretene ordentliche Lehrkanzel für mathematische Physik an der deutschen Universität in Prag zur Erledigung gekommen.

Laut des samt Beilagen in tiefster Ehrfurcht anverwahrten Berichtes vom 23. April 1910, Z. 1364, hat das philosophische Professorenkollegium dieser Universität mit Rücksicht darauf, dass die bisherige Bezeichnung der erledigten Lehrkanzel dem derzeitigen Stande der Wissenschaft nicht mehr ganz entspricht, die künftige Benennung derselben als: „Lehrkanzel für theoretische Physik“ beantragt, und für dieselbe primo loco den ausserordentlichen Professor der theoretischen Physik an der Universität in Zürich, Dr. Albert Einstein, secundo loco den ordentlichen Professor der allgemeinen und technischen Physik an der deutschen technischen Hochschule in Brünn, Dr. Gustav Jaumann und tertio loco den Privatdozenten der Physik an der Universität in Wien, Dr. Emil Kohl, in Vorschlag gebracht.

Wenngleich das Professorenkollegium auf die Berufung des an erster Stelle nominierten Professors Dr. Einstein wegen seiner glänzenden Leistungen auf dem Gebiete der modernen theoretischen Physik besonderen Wert legte, glaubte ich dennoch zunächst mit dem an zweiter Stelle genannten Professor Jaumann in Brünn Verhandlungen einleiten zu sollen, da auch er ganz hervorragende Arbeiten aufzuweisen hat und sich ihm durch Uebernahme einer theoretisch-physikalischen Lehrkanzel ein weites und fruchtbares Feld seiner originellen Forschungstätigkeit eröffnet hätte; überdies hätte für die nach Jaumann vakant werdende Lehrkanzel an der deutschen technischen Hochschule in Brünn allenfalls einer der zahlreichen jüngeren Physiker der Wiener Schule in Aussicht genommen werden können.

Jaumann lehnte jedoch eine Berufung nach Prag ab, als es sich als unmöglich erwies, die von ihm aus diesem Anlasse gewünschten, nicht unbedeutenden materiellen Zugeständnisse zu realisieren.

Es wurden daher Verhandlungen mit dem an erster Stelle vorgeschlagenen Professor Einstein in Zürich geführt, welcher sich zur Uebernahme der Prager Lehrkanzel und zwar mit 1. April 1911 bedingungslos bereit erklärte.

Einstein, geboren 1879 in Ulm, begann seine Gymnasialstudien in München und vollendete sie 1896 in Aarau; er besuchte hierauf das eidgenössische Polytechnikum in Zürich, wo er 1900 das Diplom eines Fachlehrers für Mathematik und Physik erhielt. Nachdem er in den folgenden zwei Jahren an mehreren Orten als Privatlehrer tätig gewesen war, wirkte er 1902 bis 1909 als technischer Experte am eidgenössischen Patentamte in Bern. Im Jahre 1905 an der Universität Zürich zum Doktor der Philosophie promoviert, habilitierte er sich 1908 als Privatdozent für theoretische Physik an der Universität in Bern. Seit Herbst 1909 ist Einstein außerordentlicher Professor für theoretische Physik an der Universität in Zürich.

Unter den jüngeren Physikern theoretischer Richtung steht Einstein seit Aufstellung seines Relativitätsprinzipes, welches von der Gesamtheit der Physiker mit dem größten Interesse aufgenommen wurde, in allererster Reihe. Er geht hiebei von der Erkenntnis aus, daß eine absolute Bewegung mit keinerlei physikalischen Methoden nachzuweisen sei, daß der Begriff der absoluten Bewegung daher in der Physik keinen Raum habe. Hiemit hat Einstein einen geradezu umwälzenden Einfluß auf die Entwicklung der modernen theoretischen Physik genommen, welche sich nach Ansicht der Fachgelehrten von nun an in die von Einstein eingeschlagenen Bahnen bewegen wird. Überdies hat Einstein noch zahlreiche andere meisterhafte wissenschaftliche Arbeiten publiziert. Laut der ehrerbietigst anverwahrten Note des Ministeriums des Aeußern vom 21. November 1910, Z. 73136, erfreut sich Einstein in der Schweiz des besten Rufes.

Die systemmäßigen Ordinariatsbezüge für den Genannten finden in den präliminierten Krediten der nach Lippich erledigten Lehrkanzel die volle Bedeckung.

Wegen einer dem Genannten zu gewährenden Entschädigung für die bei der ersten Anstellung zu entrichtenden Dienstaxe sowie für die Uebersiedlungskosten würde ich die Verfügung im eigenen Wirkungskreise treffen.

Treuehorchsamst erlaube ich mir beizufügen, daß ich im Zusammenhange mit der neuen Bezeichnung der zu besetzenden Lehrkanzel im Sinne der vom Professorenkollegium gestellten Anträge auch die Neubezeichnung des mit derselben verbundenen mathematisch-physikalischen Kabinettes als Institut für theoretische Physik verfügen und nach Lösung der bisherigen Verbindung des Seminars für Mathematik und für mathematische Physik die Aktivierung eines Selbständigen, der Lehrkanzel für theoretische Physik anzugliederenden Seminares für theoretische Physik genehmigen würde.

Ich gelange sohin treuehorchsamst zu der alleruntertänigsten Bitte:

geruhen
Eure Majestät,

den außerordentlichen Professor an der Universität in Zürich, Dr. Albert Einstein, zum ordentlichen Professor der theoretischen Physik an der deutschen Universität in Prag mit den systemmäßigen Bezügen und zwar mit der Rechtswirksamkeit vom 1. April 1911 allergnädigst zu ernennen.

Stürgkh

Wien, am 16. Dezember 1910

Ich ernenne den ausserordentlichen Professor an der Universität in Zürich, Dr. Albert Einstein, zum ordentlichen Professor der theoretischen Physik an der deutschen Universität in Prag mit den systemmässigen Bezügen und zwar mit der Rechtswirksamkeit vom 1. April 1911.

Wien, am 6. Jänner 1911

Franz Joseph

Erhalten am 6. Jänner 1911 Stürgkh

5. Dekret o jmenování Alberta Einsteina řádným profesorem (podle konceptu).

5. The decree over nomination of Albert Einstein for Ordinary Professor.

5. Das Dekret über die Ernennung Albert Einsteins zum ordentlichen Professor.

Jahr 1911

K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht
Nr. 842

I. Dekret für den ausserordentlichen Professor an der Universität in Zürich

Dr. Albert Einstein in Zürich

Seine k. u. k. Apostolische Majestät haben mit Ah. [Allerhöchster] Entschliessung vom 6. Jänner 1911 Sie zum ordentlichen Professor der theoretischen Physik an der deutschen Universität in Prag mit den systemmässigen Bezügen, und zwar mit der Rechtswirksamkeit vom 1. April 1911 agn. [allergnädigst] zu ernennen geruht.

Von dieser Ah. Schlussfassung setze ich E// [Euer Ehrwürden] mit der Aufforderung in Kenntnis, sich bei Eintritt der Rechtswirksamkeit Ihrer Ernennung dem Herrn Statthalter in Böhmen behufs Ihrer Beeidigung vorzustellen, Ihr neues Lehramt an der deutschen Universität in Prag mit Beginn des Sommersemesters 1911 anzutreten und sich wegen Ankündigung Ihrer Vorlesungen für dieses Semester, sowie wegen Uebernahme der Leitung des Institutes für theoretische Physik rechtzeitig mit dem Dekanate der Prager deutschen philosophischen Fakultät ins Einvernehmen zu setzen.

Ihre Lehrverpflichtung wird in der ordnungsmässigen Vertretung Ihres Nominalfaches nach Massgabe der jeweils geltenden Vorschriften und insbesondere in der Obliegenheit zu bestellen haben, über dasselbe im Ausmasse von fünf Stunden wöchentlich in jedem Semester zu lesen und in jedem dritten Semester ein Collegium publicum über Spezialpartien Ihres Faches abzuhalten.

Der Herr Statthalter in Böhmen wird unter einem ersucht, E// vom 1. April 1911 angefangen die systemmässigen Ordinariatsbezüge, d. i. den Jahresgehalt von sechstausendvierhundert (6400) Kronen nebst der Aktivitätszulage jährlicher eintausendvierhundertzweiundsiebzig (1472) Kronen vorschriftsmässig flüssig zu machen.

Gleichzeitig finde ich Sie mit der Leitung des Seminares für theoretische Physik an der deutschen Universität in Prag zu betrauen und bewillige Ihnen für die bezügliche Mühewaltung eine jährliche Remuneration von achthundert (800) Kronen, welche Ihnen in zwei gleichen Raten am Schlusse jeden Semesters durch den Herrn Statthalter in Böhmen angewiesen werden wird.

Als Entschädigung für die zu entrichtende Dienstaxe sowie als Beitrag zu den Kosten Ihrer Uebersiedlung von Zürich nach Prag bewillige ich E// einen Betrag von zusammen zweitausend (2000) Kronen, welcher Ihnen je mit der Hälfte bei Antritt ihres Lehramtes und nach Beginn des Jahres 1912 auf ihr besonderes Einschreiten seitens des Herrn Statthalters in Böhmen flüssiggemacht werden wird.

Schliesslich bemerke ich, dass mit Ihrer Ernennung die Erlangung der österreichischen Staatsbürgerschaft verbunden ist; E// wollen daher unverzüglich Schritte einleiten, um die Entlassung aus Ihrem bisherigen Staatsverbande zu erwirken.

Wien, am 13. Jänner 1911

REFERÁT

Vilém Herold—Milan Mráz, K dialektice ideových zdrojů a společenského působení filozofického myšlení doby předhusitské. Filozofický časopis XXIV/5, 1976, str. 721—752.

Dvojice autorů V. Herold a M. Mráz si postupně připravuje cestu k souhrnnému pohledu na dějiny českého filozofického myšlení v předhusitském období. Po pracích monografických a edičních přicházejí nyní s určitým programovým návrhem budoucí syntézy. A protože dějiny české středověké filozofie jsou velmi těsně spojeny s působením pražské univerzity, chceme upozornit na jejich další počín.

Autoři vycházejí ze základní téze, že 14. a 15. století bylo dobou, ve které se vytvářely základy novověkého myšlení ve všech oblastech společnosti. Úvodem proklamují, že jejich pozornost bude věnována třem hlavním myšlenkovým proudům předhusitských Čech. Sociálně kritickému okruhu Husových předchůdců, filozofii a přírodním vědám na univerzitě a počátkům českého humanistického myšlení. V hutném biografickém a bibliografickém přehledu nastiňují dosavadní

Richard Friedenthal, Ketzer und Rebell. Jan Hus und das Jahrhundert der Revolutionskriege. München 1972, 478 stran

Dramatičnost osudu mistra Jana Husa upoutává již staletí pozornost světových dějepisců a literátů. Naposledy to byl R. Friedenthal, známý autor biografii o Goethovi a Lutherovi, který se pokusil přiblížit širší veřejnosti kořeny, průběh a vyznění hnutí, v jehož názvu se ozývá jméno pražského mistra. Jak naznačuje autor v podtitulu, důvodem návratu k tolik frekventovanému tématu je snaha o zasazení Husova života a učení do kontextu evropských dějin let 1350 až 1450. Pro Friedenthala je to století vymezené působením velkých reformátorů Viklefa a Husa, století, které bylo rozhodující pro vznik evropského novověku. Je mu „etapou v dějinách vědy, práva,

stav zpracovanosti předhusitské filozofie a přinášejí též náměty k metodologickému řešení daných problémů. Pro všestranné uchopení studovaného předmětu stanovují čtyři hlediska přístupu k pramenné základně. První dvě (soupisy a edice) byly sice již mnohokrát použity, ale bez patřičné systematickosti, která by měla být východiskem pro druhé dvě fáze (rozbor a interpretace textů). Herold s Mrázem poukazují na další možnosti studia filozofické literatury při rekatologizaci rukopisných sbírek a využití pokročilejších výzkumů zahraničních např. polských a východoněmeckých. Správně tak naznačují, že jistá dávka skepse mediivistů k objevům nových rukopisů či děl může být vyvážena soustavným zpracováním materiálu známého a důkladnou interpretací samotných textů a jejich zasazením do kontextu vývoje české a evropské filozofie. Takto se pak naskýtají nové obzory nejen tradičním vědním disciplinám jako jsou dějiny filozofie, kodikologie nebo literárně historická věda, ale i perspektiva mezioborové týmové práce na syntéze dějin středověké filozofie v Čechách. *Mí. S.*

sociálního života, politického vědomí a postoje člověka k bohu a světu“. Kniha tedy není pouhým Husovým životopisem, ale spíše obrazem husitského hnutí jako celku. A že se to autorovi podařilo, na tom nemalou zásluhu nese čtivý, živý jazyk, obohacený o „reportážní“ dialogy význačných protagonistů a umně zasazení reálií do dobového koloritu.

Nás v této souvislosti nejvíce zajímá vylíčení úlohy pražské univerzity a mistra Jana jako jejího příslušníka. Obsáhlé pasáže o univerzitě se vyznačují fundovanými a seriózními informacemi, i když se v textu můžeme někdy setkat s interpretačními potížemi (označení pražského učení jako „Reichsuniversität“, úloha krále Václava při vydání Dekretu kutnohorského atd.). Sympatické je Friedenthalovo využití nejnovějších badatelských vý-

sledků, opravujících mnohé vžitě představy o českém středověku. To je ostatně jednou z hlavních devis celého díla. Po faktografické stránce je kniha založena vesměs na poválečné odborné literatuře a edicích západoněmeckých, amerických a anglických husitologů, přičemž ošlo přihlédnuto i ke starším pracem zásadního významu. Čeští autoři jsou za-

Karel Berka, K současnému stavu bolzanovského bádání. Filozofický časopis, roč. 24 (1976), str. 705—720

„K nadcházejícímu dvoustému výročí narození Bernarda Bolzana“ je nadepsáno nad Berkovým článkem, jehož hlavní smyslem je vyburcovat pozornost naší vědecké veřejnosti. Souborný kritický rozbor novějšího bádání o Bolzanovi ukazuje, jak veliká pozornost je v posledních letech věnována ve světě dílu tohoto profesora pražské univerzity. Na prvním místě tu stojí veliký vydavatelský počín, jímž je ve Stuttgartu započaté vydávání úplného souboru Bolzanových děl (Bernard Bolzano, Gesamtausgabe), rozvržené do 54 svazků, z nichž od roku 1969 vyšlo prvních pět. Berka zaměřil svou kritiku zatím pouze na technickou stránku doposud vydaných svazků této edice. Podstatně přísněji hodnotí její výjory z Bolzanova Vědosloví, které byly v posledních letech vydány v USA a v NSR, o nichž mimo jiné poznamenává: „Individuální přínos těchto výborů spočívá především ve způsobu výběru zvláště těch paragrafů, které Bolzano nepokládal za podstatné, a v anglických vydáních i v překladech terminologie, jež se však vždy plně neshodují.“ Berkova přehledná informace ukazuje, že od roku 1960 vyšlo ve světě 6 monografií věnovaných Bolzanovu dílu

Nemovitě kulturní památky hlavního města Prahy. Operativní příruční seznam nemovitých kulturních památek. Documenta Pragensia, Praha 1976, 332 stran

stoupení poměrně četně v překladech, ale nechybí ani původní česká vydání. Tu došlo k několika omylům. Např. titul Bartošovy knihy „Světci a kacíři“ je překládán „Zeugen und Ketzer“ a nepřesně je citována i „Husitská revoluce“ téhož autora. Celkově však množství a výběr shromážděné historické produkce jsou úměrně hlavnímu cíli knihy.

Mi. S.

a sborník z vědecké konference jemu zasvěcené. Monografie o Bolzanovi vyšla i v japonštině. V téže době bylo v německém originále i v překladech vydáno kromě souborného vydání 17 Bolzanových děl. Berka se zde kriticky vypořádává zvláště s knihou Eduarda Wintera věnovanou vztahu gymnaziálních učebnic Roberta Zimmermanna k Bolzanovu Vědosloví (Eduard Winter, Robert Zimmermanns Philosophische Propädeutik und die Vorlage aus der Wissenschaftslehre Bernard Bolzanos. Eine Dokumentation zur Geschichte des Denkens und der Erziehung in der Donaumonarchie, Wien 1975). Článek jednoho z nejlepších znalců Bolzanova logického díla podává výtečný přehled bolzanovského bádání ve světě. Budíž nám dovolena kritická poznámka i k tomuto článku.

Pražskou univerzitu z let 1851—1879, z doby, kdy na ní působil Johann Heinrich Löwe jako profesor filozofie, nelze označovat jako „pražskou německou univerzitu“ (str. 715), i když němčina v té době v jejích přednáškových sálech výrazně převládala nad češtinou, která zato byla jazykem většiny jejích studentů. Berkova studie přichází právě včas, aby nás přiměla zamyslet se nad jednou z nejpodnětějších osobností, která kdy stála za katedrou naší univerzity.

Hvr.

Kolektiv pracovníků Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody pod vedením *Jana Čeřovského, Jiřího Kaše a Jiřího T. Kotálka* zpracoval

pomůcku, po které již dlouho naše odborná veřejnost volala. Doposud nebyl k dispozici úplný seznam nemovitých památkových objektů na území dnešní Prahy. Příruční seznam respektuje administrativní členění Prahy z roku 1960 a navíc zahrnuje i území připojená k hlavnímu městu roku 1968 a 1974.

Rozdělení operativního seznamu postupuje podle jednotlivých pražských obvodů, uvnitř dělených na katastrální území v abecedním pořádku. Výjimku tvoří obvod Prahy 1, u něhož byla zachována posloupnost tradičně přijímaná historickou literaturou (Staré Město, Nové Město, Malá Strana, Hradčany, Josefov a Holešovice - Bubny). V seznamu není podrobněji zachycen Pražský hrad, který spadá podle vládního nařízení z roku 1954 do kompetence stavební a památkové správy Kanceláře prezidenta republiky. Každé katastrální území je popsáno jednotným způsobem. Nejdříve je uvedena skupina památek zahrnující pomníky, kašny, mosty, vodní díla, fortifikace, archeologické lokality, kaple a kostely. Po nich následuje seznam objektů řazených vzestupně podle domovních popisných čísel. Velmi dobře je propracována struktura hesel, jejichž obsah tvoří popisné číslo, evidenční číslo státního seznamu nemovitých kulturních památek a katastrální číslo parcely. Každá památka je přesně lokalizována s detailním vymezením uličních front. Je uveden její dnešní název, nejdůležitější názvy historické a určena její původní (a mnohdy i dnešní) funkce. Vlastní heslo obsahuje stručné vypsání stavebních dějin objektu, zásadní umělecko-historické určení, poukaz na jeho urbanistickou a historickou funkci (např. součást Královské cesty) a cenné poznámky o významných osobnostech a událostech, spojených s historií objektu. Zvláštní označení nesou objekty zařazené jako národní kulturní památky, jejichž popisu je věnována zvýšená po-

zornost. Za systematickým popisem všech obvodů následuje Seznam objektů, u kterých nebylo ukončeno správní řízení o zápisu do státního seznamu nemovitých kulturních památek a Soupis vybrané literatury. Závěrem je připojen rejstřík katastrálních území, který do jisté míry nahrazuje obsah a podrobnější rejstříky.

Karlova univerzita je zastoupena celkem dvaceti památkovými objekty, umístěnými vesměs na Starém Městě, které univerzita vlastní či vlastnila v minulosti. Seznam zahrnuje Karolinum, Klementinum a Betlémskou kapli jako národní kulturní památky, bývalé univerzitní koleje, současné budovy fakult, sochy a zaznamenává působení významných mistrů a profesorů v pražských profánních a sakrálních objektech. Hodnotíme-li hesla, týkající se pražské univerzity, musíme vyzvednout proporcionalitu údajů a značnou informovanost o univerzitních dějinách, i když se tu a tam vyskytují některé faktografické nepřesnosti. Např. u domu čp. 541 (Karolinum) je nutno opravit údaj o zrušení kolejí k r. 1611, protože se jednalo pouze o sloučení kolejího hospodářství do rukou kvestora. U mnohých kolejí chybí přesné časové určení jejich založení a některé koleje se do seznamu nedostaly vůbec (čp. 351 kolej Rečková a čp. 587 kolej Hedvičina a Národa českého).

Operativní příruční seznam nemovitých kulturních památek završuje jednu etapu studia pražských památek. Při počátku práce stálo nejen Pražské středisko památkové péče, ale i kolektiv D. Líbala ze Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů, jehož činnost je uložena v materiálech tzv. Stavebně historického průzkumu Prahy. Výsledkem dlouholeté práce je koncise, systematický a úplný seznam a popis památkových objektů na území Velké Prahy, který badatele vybízí k detailnějším studiím. Můžeme jen litovat, že seznam je vydán pouze formou brožo-

váň knihy ve dvou tisících exemplářích a navíc je určen jen jako služební pomůcka pro vnitřní potřebu Národního výboru hl. města Prahy a pražských Ob-

Prameny k dějinám přírodních věd a techniky v pražských archívech 1918—1945. Zpracoval Jiří Beran s kolektivem. Práce z dějin přírodních věd, sv. 8. Praha 1976, 223 str.

V řadě *Práce z dějin přírodních věd*, kterou vydává oddělení pro dějiny přírodních věd a techniky Ústavu čs. a svět. dějin ČSAV a rediguje Luboš Nový, vyšla nadmíru cenná pomůcka pro všechny, kdož se zabývají dějinami vědy, techniky a školství. Kolektiv spolupracovníků vedený Jiřím Beranem prošel pražské archívy a v anotacích zpracoval 365 fondů, které obsahují prameny ke studovanému předmětu. Popsané fondy a sbírky jsou rozděleny do šesti skupin: 1. úřady, 2. školy, 3. akademie, ústavy, společnosti, spolky apod., 4. podniky, 5. osobní fondy, 6. sbírky. Stručné, ale výstižné anotace informují uživatele o instituci nebo osobě, jejíž pozůstalost

Pražské dokumenty k dějinám úsilí o univerzitu v Brně

„Universitas“, revue Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně, již vychází ročně šest čísel po zhruba 120 stranách, přináší na svých stránkách často materiály týkající se minulosti brněnské univerzity. V ročníku 1975 se tyto materiály týkaly osudů těžce postižené univerzity za okupace [I. Hrabětová, — F. X. Halas, *Postupná likvidace české univerzity v Brně za protektorátu*, č. 1, str. 40—46] a zejména obnovy univerzity po osvobození [I. Hrabětová — F. X. Halas, *Poválečná obnova*, č. 2, str. 76—81; *tíž*, *Obnovení studia*, č. 3, str. 74—79; *tíž*, *Personální obnova univerzity*, č. 4, str. 72—75]. Po tomto významném příspěvku o letech, která otvírala cestu k budování socialistické univerzity, se

vodních národních výborů. Posuzovaná práce by si jistě zasloužila širšího využití.

Michal Svatoš

daný fond představuje, o jeho rozsahu, uložení, stavu zpracování a o případných orientačních pomůckách. Kniha je opatřena důkladným osobním i věcným rejstříkem, který usnadňuje orientaci. Příručka má velkou cenu také pro bádání o minulosti Univerzity Karlovy, vždyť jen mezi osobními fondy jsou tu údaje o pozůstalostech 35 učitelů naší univerzity. I když lze doufat, že časem ještě poněkud přibude osobních pozůstalostí učenců působících v této době v našich archívech, představuje tato příručka vcelku již definitivní přehled pražských pramenů k dějinám důležitého období ve vývoji naší vědy a její význam ocení badatelé nejen dnes, ale i v budoucnosti. V neposlední řadě je třeba ocenit pěkné provedení a grafickou úpravu, což u malotirážních vydání prováděných jinou než knižtiskovou technikou zdaleka ještě není samozřejmostí. Hvr.

obracejí další dokumenty k minulosti vzdálenější. Jsou to doklady uložené v Archívu Univerzity Karlovy a vycházející z jejího akademického senátu; týkají se jediného tématu: požadavku, aby v hlavním městě Moravy, v Brně, byla zřízena česká univerzita. Je to především *Memorandum akademického senátu České Karlo-Ferdinandovy univerzity za zřízení české univerzity se sídlem v Brně* [roč. 1975, č. 6, str. 30—41]. Vydání tohoto obsáhlého memoranda, které akademický senát podal dne 19. prosince 1905 Richardu Bienertovi jako rakouskému ministru kultu a vyučování, opatřil editor, František Jordán, krátkým úvodem, v němž shrnul situaci, která vypracování tohoto memoranda předcházela,

la, poukázal na význam brněnských demonstrací za zřízení české univerzity z prvních dnů října 1905, které si vyžádaly dvě oběti. Vlastní memorandum je uvedeno sebeředomým prohlášením, že on „jakožto orgán jediné vysoké školy české, v jejímž středu zasedají odborníci, kteří náležitou znalost věci mají, pokládal tudíž za své právo, ale také za svoji povinnost, aby o těchto otázkách pronesl soud...“ Memorandum sestává ze čtyř částí, ze čtyř dobrozdání, které na základě usnesení Akademického senátu vypracovaly sbory všech čtyř fakult, přičemž senát shrnul jejich závěry v tom smyslu, že podmínkou úspěšného působení české univerzity na Moravě je to, aby byla umístěna v Brně. Po stručném vyjádření fakulty bohoslovecké, která si přála zřízení bohoslovecké fakulty v Brně, které by však nebylo na újmu existence fakulty olomoucké, právnická fakulta rozebrala především význam Brna jako správního a hospodářského centra pro zdárný rozkvet vysoké školy. Lékařská fakulta poukazovala na to, kolik mediků z Moravy studuje v Praze a ve Vídni, na potřebu místa, které by stimulovalo rozvoj českého vědeckého dohledu zejména v teoretických oborech a konečně na to, že rozsáhlé nemocnice a ústavy pro tělesné i duševně choré toto město přímo předurčují k tomu, aby se stalo sídlem lékařské fakulty. Nejrozsáhlejší bylo memorandum fakulty filozofické, v němž bylo pro Brno jako sídlo české univerzity sneseno velké množství argumentů, přesvědčivějších i méně průkazných.

The University in Society.

Vydal Lawrence Stone

Sv. I. *Oxford and Cambridge from the 14th to the Early 19th Century*. Princeton University Press, 1974, str. 1—352. Sv. II. *Europe, Scotland and the United States from 16th to the 20th Century*. Princeton University Press 1975, str. 355—642.

Mnohem stručnější byl *Pamětní spis akademického senátu Karlovy univerzity v záležitosti zřízení druhé české univerzity*, který byl podán o devět let dříve, 5. června 1896 (roč. 1976, č. 3, str. 64—67). Podnětem k němu bylo, jak uvádí v úvodu František Jordán, studentské petiční hnutí za zřízení druhé české univerzity na Moravě. Pamětní spis, který se v úvodu dovolává toho, že již od roku 1885 je požadováno zřízení druhé české univerzity a že právě profesori české univerzity pražské se o její zřízení vždy zasazovali, soustřeďuje důraz jen na dvě otázky, a to na potřebu konkurence dvou českých univerzit pro zdárný rozvoj české vědy a na to, že pražská univerzita je přeplněna a ani počtem svých učitelů ani velikostí svých posluchačů již nepostačuje velikému množství českých studentů.

Třetím dokumentem, pozoruhodným zejména důkladnou, statistikami mnohostranně podloženou argumentací, která již jednoznačně směřuje k tomu, že jedině Brno může být sídlem české univerzity, je *Memorandum Právnické jednoty moravské v Brně, usnesené na valné hromadě dne 23. listopadu 1901 a podané c. k. vládě*. (Roč. 1976, č. 6, str. 45—52.) I když se jedná o memorandum spolku, je rovněž vydáno na základě exempláře, který je uložen v Archívu Univerzity Karlovy. František Jordán v úvodu upozorňuje zejména na skutečnost, že moravští právníci výslovně uváděli, že univerzita bude navštěvována „i Slováky uherskými“. Hvr.

Třináct příspěvků věnovaných vývoji vysokých škol od 14. do 20. století obsahuje tento dvousvazkový sborník, který je výsledkem dvou let práce zkušených odborníků z několika zemí i absolventů princetonské univerzity, kteří společně pracovali ve výzkumném semináři zorganizovaném Shelby Cullom Davisem v Princetonu v letech 1969—1971.

Toto středisko má za úkol shromážďovat vždy na několik let domácí i cizí odborníky a vyspělé studenty ke společné práci na závažném problému historického výzkumu. Předložený sborník je prvním výsledkem takto organizované spolupráce na jednom tématu. Zatímco většina příspěvků vskutku odráží skutečnost, že vyšla ze společné dílny, jsou tu i některé, které jen volně souvisejí s tematikou sborníku, s otázkami, které před sebe a své spolupracovníky položil jeho pořadatel, Lawrence Stone. Napsal v úvodu, že úkolem semináře bylo především zkoumat vztahy mezi vysokoškolskou výukou a jinými společenskými procesy a pod tímto zorným úhlem pak pohlízet na dějiny vysokoškolských institucí a vyučovacího procesu na univerzitách.

Hlavně na tři otázky byla hledána odpověď. Nejdále postoupilo pátrání po dlouhodobých trendech ve vývoji počtu studentů na západoevropských univerzitách. Druhá polovina 16. století a počátek století 17. byly poznamenány prudkým růstem počtu studentů, po němž následoval neméně prudký pokles a pak stagnace na celé 18. století. Nový vzestup počtu studentů přinesla léta bezprostředně následující po napoleonských válkách a zvláště pak údobí po roce 1860. Zkoumání vzájemného působení společnosti a univerzity na poli ideologie nepokročilo dále za deskripci a k otázce vzniku novodobého typu vysokoškolského učitele zde byly shromážděny za tím jen dílčí, byť i cenné poznatky.

Sborník otevírá rozsáhlá a metodicky příkladná studie pořadatelova, věnovaná vývoji počtu a struktury (sociální, teritoriální, věkové i oborové) oxfordských studentů v letech 1590—1909 (Lawrence Stone, *The Size and Composition of the Oxford Student Body 1580—1909*, str. 3—110). Hned na počátku konstatuje, že údobí růstu počtu studentů byla vcelku shodná s údobími úspěšné pedagogické i bariatelské aktivity v Ox-

fordě a období početního úpadku a stagnace byla méně úspěšná po všech stránkách. Základním problémem se Stonovi zdá být to, že ve zkoumané době se vyskytují v nejstarším britském univerzitním městě paralelně dva typy studentů. Jedni, původem zpočátku i z nižších a později skoro bezvýhradně ze středních vrstev společností zde hledají start k uplatnění v řadách duchovenstva, zatímco druhým, hlavně synům z předních šlechtických rodin, byl Oxford místem příjemného získávání základů všeobecného vzdělání a také veselých zkušeností a cenných známostí. Ti první měli na svědomí skutečnost, že ve čtyřech desetiletích před anglickou buržoazní revolucí získávalo co rok na dvacet studentů hodnost bakalářů teologie a díky jim byl, jak konstatuje Stone, revoluční Dlouhý parlament „nejvzdělanějším parlamentem v britských dějinách“. Šlechtičtí synové přicházeli v předrevoluční době do Oxfordu ve věku průměrně o tři roky mladším než synové z plebejských rodin (15 let proti 18 letům). V období velké deprese v letech 1670—1809 to byli rovnou měrou synové z rodin duchovenských a z rodin „gentlemanů“, (zvláště zámožnějších měšťanů a příslušníků svobodných povolání), kteří udávali tón v oxfordském životě a až na sklonku 18. století sem opět čteněji přicházeli „mladí lordi“. Studentů plebejského původu stále ubývalo, na konci 18. století tvořili již jen 11 procent všech oxfordských studentů. Stone vysvětluje tento vývoj záměrně řízenou stipendijní politikou preferující syny z rodin anglikánských duchovních, v jejímž pozadí byla obava z prudkého početního růstu vzdělanců z chudých rodin, který se tak výrazně projevil v předvečer anglické revoluce. Až na samém konci 19. století byli mezi novými studenty významně zastoupeni synové z rodin buržoazie a vyššího úřednictva (1870 28 %, 1912 již 52 %) a v roce 1910 ponejprv dosáhl podíl dětí z dělnických rodin v Oxfordu

jednoho procenta. Z článku, k jehož srozumitelnosti napomáhají četné grafy a tabulky, se dovídáme, že teprve v roce 1860 byli připuštěni studenti bydlící mimo koleje, že jich však až do roku 1914 bylo méně než jedna desetina z celkového počtu studentů, a že na kohortě mladých mužů příslušného věku z Anglie a Walesu se podíleli ti, kdož vstupovali do oxfordských kolejí v roce 1910 jen 2 promilemi, tj. šestinou ve srovnání s léty 1600—1609, kdy sem přicházelo 12 promile z mladých mužů v zemi. Rozborem pramenů končí tato studie, která ukazuje, jaké bohatství poznatků je možno vyčíst ze studentských matrik.

Pozvolna a zpočátku nepříliš srozumitelně se rozvíjí výklad následujícího článku, který Guy Fitch Lytle věnuje problematice patronátu (*Patronage Patterns and Oxford Colleges c. 1300—c. 1530*, str. 111—149). Postupně nás však autor nechává nahlédnout do řešení základního problému každé univerzity, jímž je uplatnění jejich absolventů. Zatímco na počátku se britský episkopat bránil přílivu vysokoškolsky graduovaných duchovních do církevní správy, ovládl během 14. a zvláště 15. století absolventi jednotlivých kolejí klíčové pozice v diecésích a zvláště v jednotlivých kapitulách a jejich mladší kolegové měli zajištěn dobrý start na cestě k vyhodným obročím. Tak skončila éra „arogantní nezávislosti“ univerzit a episkopátu, jak autor charakterizoval jejich vzájemný vztah na počátku 14. století.

Proměny ve složení studentstva k nimž došlo v 16. století rozebírá James McCornica (*Scholars and Commoners in Renaissance Oxford*, str. 151—181) na základě matrik jednotlivých kolejí. Byla to doba, kdy přibývalo laických studentů, rekrutujících se povětšinou z vyšších sociálních vrstev, kteří žili v kolejích, aniž by měli zájem o jakékoliv uplatnění v církevní službě. Jejich náročný styl života umožnil existenci další skupiny, „servientes“, chudých studentů, jimž studium

v oxfordských kolejích umožňovala právě služba u těchto bohatých „commoners“.

Druhé anglické univerzitě je věnován příspěvek Victoria Morgana: *Cambridge University and „The Country“ 1560—1640* (str. 183—245). Po instruktivním přehledu vývoje univerzity a jejích vnitřních poměrů se autor zaměřil na vzájemnou vazbu Cambridge s oblastí východní Anglie, zejména s hrabstvím Norfolk, v dramatickém předrevolučním století. Ukazuje, jak těsně se cítilo místní duchovenstvo vázáno ke své mateřské univerzitě a jak zejména privilegium tisku — kromě Londýna směly v té době pracovat tiskárny jen v Oxfordu a Cambridge — zajišťovalo univerzitě klíčové místo v ideovém ruchu i v kulturním životě přilehlých oblastí.

Dvěma jen volně spjatým otázkám, studentskému životnímu stylu na sklonku osmnáctého a v prvých desetiletích 19. století a zavedení novodobého, poměrně striktního zkušebního systému věnoval svůj příspěvek Sheldon Rothblatt (*The Student Sub-culture and the Examination System in Early 19th Century Oxford*, str. 247—303). Byla to doba, kdy střední věk nově přichozích již dosáhl 18,5 let a změněný obraz britské společnosti, krácející tehdy v čele kapitalistického rozvoje, se projevoval i v životě dávné univerzity s její archaickou kolejni strukturou. Život studentů probíhal více a více mimo jejich zdi, jídlo a zvláště pití bylo podle autora jejich hlavním zájmem, k němuž na sklonku studované doby přistoupilo i veslařství jako první sportovní vášeň oxfordských studentů. Také rozvoj skutečného vzdělání probíhal z velké části mimo univerzitní posluchárny na schůzkách debatických kroužků a společností. Zdánilivě bez souvislosti s touto problematikou je pak druhá část Rothblattova příspěvku věnována reformě zkušebního řádu na samém počátku 19. století v Cambridge i v Oxfordě. Zavedení přísných zkoušek,

při nichž odstupňování absolventů podle úrovně jejich písemného i ústního výkonu povzbudilo soutěživost, bylo prý motivováno především snahou ukázat studentstvo. Přitom se poukazovalo na to, že právě neukázněně a na sebe samé odkázané francouzské studentstvo se stalo semeništěm revoluční nákazy. Výsledky se dostavily. Zkušební systém se prosadil, přitáhl elitu studentstva k takovému způsobu života, který odpovídal zájmům iniciátorů této reformy a výrazně se pak podílel na formování profilu obou tradičních univerzit v 19. století.

Avšak nejen zkoušky, ale především úroveň výuky určená vcelku kvalitou profesorského sboru formuje profil univerzity. A výuka v Oxfordu v první polovině 19. století se jevila zastaralou mnoha vnitřním i vnějším kritikům. Vznikala celá řada reformních návrhů, které v podstatě chtěly nahradit spíše gymnaziální výuku, při níž těžiště přípravy studentů leželo v rukou jejich starších kolegů, tutorů, systémem přednášek a cvičení vedených profesory, odborníky, kteří se akademické profesi věnovali na celý život. Vzor a konkurenční hrozba univerzit kontinentálních, zejména německých, v té věci inspirovaly reformátory. O různých reformních návrzích a o tom, jak ztroskotaly hlavně proto, že chtěly příliš rázně rozbíjet ekonomickou základnu kolejniho systému, nás informuje pojednání Artura Engela „*Emerging Concepts of the Academic Profession at Oxford 1800—1854*“ (str. 305—352).

Na rozdíl od svazku prvního, který si všímá minulosti univerzit anglických, je svazek druhý věnován dějinnému vývoji různých stránek života univerzit a jejich úlohy ve společnosti na příkladech ze Španělska, Skotska, Německa a Spojených států amerických.

Richard L. Kagan se zabývá kastilskými univerzitami v období delším než tři sta let (*Universities in Castile 1500—1810*, str. 355—405). Na základě studia archivních pramenů sestavil přehledy

počtu studentů těchto univerzit, které ve formě tabulek uveřejnil na závěr svého článku. Pro vrcholné období, pro léta 1610 a 1620, zjistil též teritoriální původ studentů dvou předních univerzit, salamancské a valladolidské. Základním problémem, který se Kagan snaží vyřešit, je to, proč po století rozkvětu kastilských univerzit, které vymezuje léty 1550—1650, přišlo století jejich úpadku. Ve vrcholných letech vstupovalo totiž na univerzity více než 5 procent ze všech sedmnáctiletých mladíků. Vysokoškolské studium bylo tehdy běžné ve šlechtických rodinách, a to také mezi početnou nižší šlechtou, a časté i v rodinách měšťanských zvláště tam, kde některá z 18 tehdy působících kastilských univerzit byla přímo ve městě, ve kterém žily. Ze studijních oborů převažovalo studium právnické, jehož absolventi nacházeli dobré uplatnění ve státní správě i v soukromé praxi. Úpadek v následujícímu století, kdy kolem roku 1700 studovalo na kastilských univerzitách o polovinu až o dvě třetiny studentů méně než kolem roku 1600, vysvětluje Kagan poklesem zájmu o studium, které zplanělo a nabylo převážně religiozní charakter a také konkurencí školství jezuitského, jehož zrušení v roce 1767 dalo podnět k novému, zpočátku však dosti pomalému vzestupu španělských univerzit. Autor zde, zdá se, nedoceníl skutečnost, že mocenský i hospodářský pokles Španělska, k němuž došlo po rozmachu 16. a počátku 17. století, se projevil poklesem poptávky po světských vzdělancích. Bezpochyby však i jezuité měli svůj podíl na negativním vývoji vzdělanosti v zemi, která byla kolébkou Tovařystva, což svádí k hledání paralel s vývojem v Čechách.

Hluboko do života vzdělanců shromážděných kolem edinburské univerzity v 18. století se ve svém příspěvku ponořil N. T. Phillipson: *Culture and Society in the 18th Century Province: The Case of Edinburgh and the Scottish*

Enlightenment, str. 407—448. Zabývá se úlohou vzdělanců, jejich literárních kroužků a klubů na životě skotského hlavního města, jejich vlivem na růst celkové vzdělanosti, na modernizaci univerzitní výuky a také na formování veřejného mínění v otázce poměru Skotska k Anglii. Jako esej koncipoval svůj příspěvek o amerických studentských společnostech z počátku 19. století James McLachlan: *The „Choice of Hercules“: American Student Societies in the Early 19th Century*, str. 449—494. Od výkladu o znaku whigské společnosti studentské v Princetonu, na němž je zachycena Herkulova volba mezi radostmi života a poznáním, přechází autor k výkladu o funkci studentských společností v životě amerických univerzit. Dospívá k závěru, že tyto společnosti měly především vzdělávací funkci, že umožňovaly studentům získat znalosti také v těch oblastech, které ležely mimo pole zájmu tehdejších amerických univerzit, orientovaných bezmála výhradně na výcvik studentů v latině, v řečtině a v matematice. Jejich poměrně bohaté knihovny sloužily studentům, jimž byly knihovny univerzit, ostatně tehdy dosti chudé, bezmála nedostupné. Rozborem výpůjčního protokolu whigské studentské společnosti z let 1813—1817 dospívá McLachlan k závěru, že vedle snahy zahnat nudu zimního života v univerzitním městečku bylo druhým hlavním motivem čtenářů jejich úsilí po získání poznatků z přírodních i společenských věd, a to takových, které by byly na dobové úrovni. K tomu jim pomáhala studentská společnost i pořádáním seminářů a diskusních večerů na témata, která se sice nevymkla dobové osvícenské ideologii, nicméně však rozšiřovala obzor studentů podstatně více než zkostratělá výuka v univerzitních kolejích.

Snahám o univerzitní reformu v Německu v letech 1760—1806 je věnován příspěvek R. Stevena Turnera: *University Reformer and Professorial Scholar-*

ship in Germany 1760—1806, str. 495—531. Shrnuje v celkem přehledné formě poznatky o snahách o proměnu univerzit v německých zemích v době, která předcházela převratnému působení Humboldtovu v Prusku. Přesvědčivě líčí zaostale provinciální ráz většiny německých univerzit v té době, malý zájem o literární činnost a zabývá se i podněty, jež do těchto stojatých vod přinesla nejpokročilejší tehdy univerzita v Göttingen a spolu s ní též univerzita v Halle. Všimá si také, jak se postupně měnila představa o tom, jak má vypadat profesor, jak nesnadno a pomalu se prosazoval požadavek, aby profesor nebyl jen učitelem, ale také učencem a pokud možno i badatelem. Soudím, že přihlédnutím k energičtější osvícenské, či spíše etatisticko-utilitární školské politice habsburské říše v téže době by byla Turnerova studie získala na plastičnosti.

Hnutí německého studentstva z let 1815—1848 bylo již mnohokrát popsáno jak v německy, anglicky a polsky (což autor uvádí), ale i v česky, rusky a jinými jazyky psaných dílech. Přesto však nepřilíš rozsáhlá stať Konrada H. Jarausche, *The Sources of German Student Unrest 1815—1848* (str. 533—569) není jen rekapitulací známých poznatků, ale zároveň i pokusem dospět na základě rozboru statistik o sociálním původu studentstva několika univerzit, uveřejněných v rozptýlených publikacích o jejich dějinách, k poznání sociálního složení německého studentstva v té době vůbec a představitelů nacionálních, demokratických a radikálních hnutí v jeho řadách zvláště. I když by bylo možno z pramenů načerpat k dané otázce více poznatků, nezdá se, že by další a podrobnější studium mohlo něco změnit na závěrech, k nimž dospěl Jarausch, že nositeli nacionálního a demokratického hnutí byli studenti, kteří vyšli z rodin měšťanských vzdělanců (Bildungsbürgertum). Za povšimnutí stojí i je-

ho téze, že evidentní zhoršení existenčních perspektiv pro absolventy vysokých škol na sklonku studovaného období souvisí se stoupajícím radikalismem „pokrokové“ generace, která se pak uplatnila v revolučním roce 1848. Pozoruhodně je v článku zdůrazněn negativní poměr pokrokových směrů k tradicím bezuzdného pití piva, mensur a celé barbarské studentské „subkultuře“, která přežívala z 18. století.

Na rozdíl od poměrně širokého záběru ostatních článků osvětlují dva poslední příspěvky, věnované americké problematice, jen otázky dílčí. Robert L. Church si v článku *Economists as Experts: The Rise of an Academic Profession in the United States 1870—1920* (str. 571—609) všimá změn, které prodělala profesura ekonomických věd na předních amerických univerzitách během půlstoletí zakončeného první světovou válkou. Byla to změna dosti výrazná, když na počátku sledovaného období se profesory stávali osvědčení žurnalisté a na jeho sklonku se již přední americké univerzity mohly chlubit tím, že shromažďují čelné hlavy světové buržoazní

Hermann Weisert, Die Verfassung der Universität Heidelberg. Überblick 1386—1952. Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 2, Heidelberg 1974 (Carl Winter Universitätsverlag), 168 stran.

Heidelberská univerzita mající již z meziválečného období zevrubně zpracování svých středověkých dějin v díle Ritterově je s blízcím se 600. výročím svého založení středem pozornosti historiků. Do řady nových monografických zpracování dílčích časových nebo věcných úseků jejího života zapadá formálně i posuzovaná kniha H. Weiserta, která si nadto klade další cíl. Má být nejen přehledem institucionálního vývoje heidelberské vysoké školy, ale zároveň praktickou pomůckou pro badatele

ekonomické vědy. Nicméně jejich snaha působit na vládu narážela na nepochopení, působili jen v podružných oblastech státní správy, jako byla statistická služba, a až za 1. světové války se jim podařilo z pozic expertů výrazněji zapůsobit na státní politiku. Význam puritánských misijních škol pro nové imigranty a zvláště pro černošské obyvatelstvo jižních států po válce je námětem článku *James M. McPhersona, The New Puritanism: Values and Goals of Freedmen's Education in America* (str. 611—642), který se jak obsahem, tak i ryze popisným způsobem zpracování poněkud vymyká z rámce sborníku.

Princetonský sborník věrně zachycuje současný stav bádání o dějinách britských a zčásti i jiných západoevropských univerzit. Je tu dosti tradičního, ale nejlepší příspěvky — zejména pak úvodní studie pořadatelova — ukazují, že se k této problematice začíná přistupovat jinak, že se přihlíží ke skutečné náplni života studentů i učitelů a že se zkoumá i proměnlivá společenská funkce univerzity a jejich konkrétní místo v minulých společnostech. Jan Havránek

le univerzitního archivu, jehož základní uspořádání z konce minulého století se vyznačuje mnohými omyly a neznalostmi v oblasti správních a institucionálních dějin.

Původní podoba heidelberského učení vykazuje četné shody s vnitřním uspořádáním pražské univerzity. Je to fakt pochopitelný, uvážíme-li, že část misterského a doktorského sboru přišla právě z Prahy. Svým založením se řadí mezi tzv. zemské univerzity pařížského typu s převládajícím misterským prvkem. V čele právní korporace označované v Heidelbergu nejčastěji „universitas doctorum, magistrorum et scholarium studii Heidelbergensis“ stál rektor, který byl volen čtyřikrát do roka. Zvláštností počátků heidelberské univerzity byla převažující funkce uměleckých umělců, která došla vyjádření při

obsazování akademických úřadů. Právní exempce univerzitních příslušníků nebyla zajišťována jednotně. Světští členové příslušeli k rektorovu soudu, který se o jurisdikci dělil s městským soudem. Klerikové zpočátku soudně podléhali wormskému biskupovi, později i oni připadli do kompetence rektorova soudu. Právní ochranu univerzity jako celku a jednotlivých příslušníků zajišťovala na zemském a církevním fóru instituce exekutorů a konservátorů. Kancléřem nového studia byl papežem určen wormský kapitulní probošt, který většinou ponechával právo udělování licentiae docendi místokancléři, jímž byl od devadesátých let 14. století některý z univerzitních mistrů.

Rokem 1393 začalo padesátiletí postupných statutárních změn vyznačující se zvýšením podílu mistrů právnícké a teologické fakulty na správě univerzity a omezením rektorských období na dvě v jednom roce. Rektorská jurisdikce byla postupně rozšířena i na vážnější případy členů univerzity. V první polovině 15. století se začíná projevovat zesílený vliv rýnských falckrabí na univerzitní záležitosti. Z jejich podnětu vznikla v letech 1441 až 1450 nová statuta kodifikující provedené změny předešlých let. Století následující bylo plně ve znamení silného tlaku kurfiřtů na vnitřní uspořádání školy. Přímé zásahy panovníků se neomezovaly na hospodářské záležitosti či univerzitní radu, ale týkaly se též výuky. Rektorova kompetence byla omezena především v trestních věcech ve prospěch církevních a městských soudů. Posledním zásahem do středověké struktury heidelberské univerzity bylo přijetí nových statut roku 1558 vypracovaných za spolupráce s Melanchtonem, které ukončilo funkci jednoho z hlavních samosprávných univerzitních orgánů — shromáždění doktorů a mistrů. Na jeho místo byl postaven orgán nazývaný od roku 1520 senát, který se skládal ze všech profesorů univerzity.

Senát dostal právo volby rektora a obsazování akademických úřadů a profesur. Zúžení rektorových pravomocí se projevilo v rozšíření rektorského soudu, tvořeného na počátku 16. století šesti osobami, o další dva přísedící.

Do dějin heidelberské univerzity zasáhla podstatně německá reformace. Svým způsobem je pozoruhodné, že univerzita přes všechny vazby na zeměpánů nebyla donucena k větším změnám svých statutů po celá dvě staletí. Jinak však sdílela náboženské vyznání falckých kurfiřtů s neustálým střídáním se luterství a kalvinismu. První roky třicetileté války přinesly sebou rekatolizaci Falce a její univerzity. Válečné události přerušily dvakrát její činnost. Poprvé v letech 1626 (resp. 1632) až 1651 a poté za války o falcké dědictví na konci 17. století. K obnově heidelberského učení roku 1651 byl ustanoven panovnícký orgán, nazvaný kuratorium, který však zanikl se znovuvvedením univerzity v život. V druhém případě nebylo podobného kroku zapotřebí, protože univerzita, i když značně okleštěná, byla dočasně přenesena do Frankfurtu nad Mohanem.

Základ novověké tvárnosti heidelberského učení byl položen v panovnícké konfirmaci univerzitních privilegií z roku 1746, která přinesla některé novoty v její struktuře. Nejpodstatnějším jevem bylo vyhlášení náboženské tolerance tří křesťanských náboženství v zemi a vznik nového úřadu univerzitní kurately, jenž byl de facto zárodkem vládního oddělení pro vysoké školy. Vedle toho byla vytvořena speciální ekonomická komise pro správu hospodářství školy a vnitřně reorganizován senát.

Tyto změny potvrdila a doplnila nová statuta z roku 1786, která zejména musela vyřešit složitý vztah, který se vytvořil mezi univerzitou jako korporací a přičleněnou k ní školou státních a hospodářských věd, která byla založena jako státní vysoká škola v Mannheimu

roku 1774 a po 10 letech přeložena do Heidelbergu a začleněna do filozofické fakulty. Její představitelé se podíleli na jednáních senátu jen tehdy, pokud byla věnována záležitostem studijním a jurisdikce univerzity vůči studentům, nikoliv však na správě univerzitního majetku. Statuta potvrdila privilegium fori pro všechny akademické občany stejně jako jejich osvobození od celních poplatků a daňové zvýhodnění.

Byly to až důsledky Francouzské revoluce, které přinesly podstatnou změnu. Po mírových smlouvách z let 1797 a 1801 přišla univerzita o svůj pozemkový majetek a nadto o příspěvek falckého kurfiřta, který musel většinu teritoria svého státu postoupit Francii. Menší jeho část na pravém břehu Rýna byla přičleněna k Bádensku, jehož vídec, kurfiřt Karl Friedrich, univerzitu nejen nezrušil, ale sám se jí postavil v čelo, když si organizačním ediktem z roku 1803 zajistil pro sebe i pro své následovníky hodnost rektorskou („rector magnificentissimus“); nejvyšším představitelem univerzitní korporace a hlavou školy byl prorektor („prorector magnificus“). Panovník-rector jej vybíral ze tří kandidátů, kteří obdrželi nejvíce hlasů na volebním shromáždění velkého senátu, jehož členy byli všichni profesori univerzity. K dosavadním fakultám, které byly tehdy označovány také jako sekce, přibýly dvě další sekce, hospodářská a všeobecná, sdružující cvičitele jezdeckví, šermu, tance a kreslení i učitele angličtiny, francouzštiny a itaštiny; pouze však tradiční fakulty si podržely právo udělovat akademické hodnosti. Až tehdy bylo navrženo, aby univerzita byla označena po svém zakladateli a posledním reformátoru jako Ruperto-Carolina a záhy toto označení začalo být všeobecně užíváno, spíše však ve znění Ruperto-Carola.

I když univerzita byla přímo podřízena bádenskému ministerstvu vnitra a pro všechny její učitele a zaměstnance

byly od roku 1809 příslušné normální občanské soudy, zachovala si i nadále jurisdikci vůči svým studentům, přičemž lehčí případy, které byly trestány až deseti dny karceru, byly posuzovány zvláštním úředníkem, o těžších pak rozhodoval akademický senát. Tento stav trval v Heidelbergu až do roku 1868, kdy teprve byla zrušena akademická jurisdikce. V této části — a také v následujících — se dovídáme jen velmi málo o finančních zdrojích a ekonomickém zabezpečení univerzity, autor sám poukázal na to, že tato otázka ještě vyžaduje další studium.

Zatímco v revolučním roce 1848—49 a pak při reformním úsilí let šedesátých sehrál jistou roli velký senát, tj. shromáždění všech ordinářů, omezila se jeho činnost v následujících desetiletích na volbu prorektora a dvou zástupců do užšího senátu, který spolu s nimi tvořili děkani fakult. Tento sbor řídil práci univerzity a trestal její studenty, pokud se disciplinárně provinili, přičemž mohl vyslovit trest až čtyřtýdenního karceru. Počet fakult, který se po zpětném začlenění státně hospodářské výuky do fakulty filozofické roku 1822 ustálil na čtyřech, byl v roce 1890 obohacen o přírodovědecko-matematickou fakultu. Velkou pozornost věnuje Hermann Weisert postavení mimořádných profesorů, jejich početnímu růstu — v roce 1909 jejich počet převýšil počet ordinářů víc než dvakrát — a zejména jejich zápasu o podíl na rozhodování ve věcech fakultních a univerzitních. Rovněž studentské reprezentaci, která byla od roku 1881 do konce války pod kontrolou konzervativních korpsů, a počátkům ženského studia je věnována značná pozornost.

Po rezignaci velkovévodově byl od konce ledna 1918 prorektor opět označován jako rektor. Zatímco v akademických úřadech nedošlo, nehledíme-li na mírné zlepšení právního postavení mimořádných profesorů, k žádným změnám, probíhal dramatický vývoj ve studentské or-

ganizaci, jemuž je věnováno obsáhlé, osmistránkové pojednání. I když revoluční zvrát zlomil privilegované postavení korpsů a vznikla demokraticky volená studentská reprezentace, získali v ní i v Heidelbergu rozhodnou převahu pravicově orientované skupiny, které posléze přijaly jako podmínku členství ve studentské organizaci tzv. arijský paragraf prosazovaný rakouským a sudetoněmeckým studentstvem. I když pokrokoví studenti si posléze založili vlastní organizaci svobodného studentstva, byl její vliv jen nepatrný.

Nacistické zglajchšaltování postihlo i heidelberskou univerzitu, mezi léty 1933 a 1939 bylo z univerzity z rasových a politických důvodů nuceně vzdáleno 57 vědců, podrobnější údaje o tom, a kolika z nich rozhodovaly rasové a u kolika politické důvody, nejsou bohužel uvedeny. Byla zcela změněna statuta, rektor se stal vůdcem vysoké školy a celá škola byla reorganizována na základě vůdcovského principu a podřízena především v otázkách personální politiky nově utvořenému říšskému ministerstvu pro vědu, školství a osvětu. Fakultní sbory se nescházely. Poměrně podrobně je popsáno nacistické ovládnutí studentských organizací a zdůrazněno je zejména, že počet studentů mezi léty 1933 a 1938 poklesl ze 3700 na 1800.

Na závěr je přehledně osvětlena poválečná obnova univerzity na základě statutu z doby výmarské republiky, proměny v organizacích studentské samosprávy a konečně zavedení statut z roku 1952, která vcelku kodifikovala daný stav a s malými změnami jsou platná dodnes. K práci jsou připojeny dvě pří-

Gerhard Merkel, Wirtschaftsgeschichte der Universität Heidelberg im 18. Jahrhundert. Stuttgart 1973 (Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden — Württemberg, Reihe B, Forschungen 73. Band), 382 stran.

lohy se statistickým přehledem počtu učitelů a počtu studentů podle fakult v jednotlivých letech v 19. a 20. století.

Weisertova práce představuje zásadní shrnutí institucionálních dějin heidelberské univerzity. Její předností je bezpochyby bohatství dokladového materiálu, výsledek dlouhodobého a velice důkladného autorova studia. Výklad však trpí jistotou, jinak tradiční popisností, poměrně řídkým užitím komparace s jinými německými či evropskými univerzitami (s náznavými srovnávací metody se setkáváme jen při výkladu o založení univerzitních institucí) a především statickým pojetím univerzitních institucí. Na rozdíl od přesné reprodukce jejich složení tak, jak je zachyceno v normách, se o jejich kompetenci a skutečné úloze v denním životě univerzity dovídáme dosti málo. I když v kapitolách o novějších dějinách se horizont autorova zájmu poněkud rozšířil, zvláště byly dosti důkladně popsány dějiny studentských organizací, zůstává v celé práci a zejména v její druhé polovině vážným nedostatkem opominutí zásadní otázky, vztahu univerzity k těm, kdož jí poskytovali finanční prostředky a v důsledku toho i určení funkce univerzity v rámci státního aparátu a konec konců ve společnosti vůbec. Nelze však chtít všechno najednou. Skromně vydaný přehled z pera Hermanna Weiserta překročil i tak svým záběrem daleko své původní určení být orientační pomůckou pro ty, kdož se chystají zkoumat minulost heidelberské univerzity na základě archivních pramenů.

Michal Svatoš — Jan Havránek

Hospodářské dějiny evropských univerzit, jak ve středověku, tak i v novější době, zůstávají stále ve stínu dějin správních, duchovních a kulturních. Významným přínosem pro tuto oblast bádání je poměrně rozsáhlá práce G. Merkela zabývající se ekonomickými záležitostmi

a hospodářským vývojem proslulé univerzity v Heidelbergu.

Práce byla obhájena na heidelberské univerzitě v r. 1970 jako úspěšná dizertace. Jedná se o důkladně propracovanou studii, založenou na perfektní znalosti nevydaných pramenů — autor čerpá zejména z fondů univerzitního archivu v Heidelbergu, hlavního zemského archivu v Karlsruhe a státních archivů ve Špýru a Darmstadtu.

Merkelova práce je rozdělena na tři díly, z nichž první — úvodní — se v přehledu zabývá hospodářskými poměry na heidelberské univerzitě od jejího založení v r. 1386 až do konce 17. století.

Druhý díl je nejobsáhlejší a tvoří vlastní jádro studie — rozebírá univerzitní hospodářství v průběhu 18. století. Autor provádí nejprve výčet a vyčíslení jednotlivých příjmů, z nichž hlavní část tvořily výnosy z univerzitních statků, výnosy z rýnských cel v Bacharach a Kaiserwerthu a různé nadace. Závěrem této části autor charakterizuje celkový vývoj univerzitního hospodářství v časově omezeném prostoru jednoho století, který vyústil až ke krachu na konci 18. století.

Důležitá je další část druhého dílu, v níž se autor věnuje specifickým univerzitním úřadům majícím na starosti ekonomickou agendu a jejich jednotlivými

vým úředníkům a rekonstruuje reálný chod a práci úřadů ve srovnání s platnými statuty.

Poslední část stěžejního dílu tvoří rozbor výdajů univerzity v porovnání s dotčenou výší příjmů, ať už se jedná o vydání na vyplácení zaměstnanců, učitelů, studentů apod., nebo o částky věnované na výstavbu a rekonstrukci univerzitních budov a objektů.

Doplňující charakter má kapitola věnovaná postavení vysoké školy v rámci státu a líčení státních zásahů do univerzitní správy, typických pro svou dobu.

Závěrečný třetí díl Merkelovy studie je shrnující. Autor se zde pokusil nastínit celkový obraz univerzitního ekonomického systému a jeho základů, rozebírá progresivní vývoj příjmů během první poloviny 18. století a hodnotí příčiny zhroutení univerzitního hospodaření v r. 1794.

Kniha je dovedena k létům 1803—1804, kdy byly vydány nové edikty, které postavily finanční hospodaření heidelberské univerzity na zcela odlišnou bázi a byl tak radikálně zakončen vývoj starého ekonomického systému bez státní kontroly.

Merkelova studie je opatřena seznamem použitých pramenů a literatury a podrobným místním rejstříkem. I. R.

Acta graduum academicorum gymnasii Patavini ab anno 1406 ad annum 1450 — I, II. Ed.: Gasparo Zonta, Giovanni Brotto. Padova, Editrice Antenore 1970. Stran 328 + 351. *Acta graduum academicorum ab anno 1501 ad annum 1525; ab anno 1526 ad annum 1537; ab anno 1538 ad annum 1550.* Ed.: Elda Martellozzo Forin. Padova, Editrice Antenore 1969, 1970, 1971. Stran 446 + 450 + 419.

Pod patronátem Ústavu pro dějiny padovské univerzity (*Istituto per la storia dell'Università di Padova*) vyšla na přelomu šedesátých a sedmdesátých let rozsáhlá edice pramenů k dějinám pa-

Kromě Zontovy a Brottovy práce se péčí Eldy Martellozzo Forin objevila ještě edice akt pokrývající celou první polovinu 16. století. Obsahuje tři svazky, čtvrtý, opět s rejstříkem, je ohlášěn v předmluvě.

Podnik padovského ústavu zasluhuje jistě ocenění, a to nejen s ohledem na dějiny italských univerzit. Vyčerpávající seznam osobností, které dosáhly na padovské univerzitě akademických titulů, přináší údaje i o jejich původu. Padova

Přehled vývoje vysokého školství v NDR v letech 1945—1961

Roland Köhler — Aribert Kraus — Werner Methfessel, *Geschichte des Hochschulwesens der Deutschen Demokratischen Republik (1945—1961)*. V: Studien zur Hochschulentwicklung, sv. 69, Berlin 1976, 66 a 46 str.

V knižnici *Studien zur Hochschulentwicklung* (její první dvě desítky svazků vycházely pod názvem *Informationen und Studien zur Hochschulentwicklung*), kterou vydává *Institut für Hochschulbildung* v Berlíně, vyšla již řada svazků věnovaných dějinám vysokých škol v Německé demokratické republice. Byl zde ve 12. svazku ponejprv otištěn přehled o vysokoškolském dějepisectví v NDR od W. Flaschendräger a M. Straube, vydaný pak též ve zprávě předložené Moskevskému kongresu historiků (srv. AUC-HUCP, sv. XV. 2, str. 105—106). 25. svazkem byl 1. díl nástinu dějin německých univerzit vypracovaný pod vedením Maxe Steinmetze (*Geschichte der deutschen Universitäten und Hochschulen. Ein Überblick*. Berlin 1972), který byl na vědecké konferenci v Georgenthalu ve dnech 27.—30. března 1972 podroben zevrubné kritice, přičemž zvláštní pozornost byla věnována pokrokovým tradicím v dějinách německých vysokých škol (32. svazek, *Probleme und Aufgaben der Erforschung der progressiven Traditionen in der Geschichte der deutschen Universitäten und Hochschulen*, 2 svazky, Berlin 1972).

lákala zahraniční studenty především úrovní svých právnických studií a přicházeli sem také četní „tedeschi“, z nichž nejeden byl českého původu, jako například Ioannes Kornlein Brunensis, který obdržel doktorskou hodnost dne 11. ledna 1503, nebo mag. Rasinus Posetiz ex Horiz Bohemus, který byl 7. července 1503 promován na doktora medicíny. Škoda jen, že nám pro snazší orientaci prozatím neslouží rejstříky.

M. Št.

V poslední době soustřeďuje vydavatel této knižnice, Institut für Hochschulbildung při Humboldtově univerzitě v Berlíně pozornost zejména na nejnovější dějiny univerzit v NDR. 57. svazek přináší edici 54 dokumentů k vysokoškolské politice sovětské vojenské správy v Německu z let 1945—1949 (*Dokumente der Sowjetischen Militäradministration in Deutschland zum Hoch- und Hochschulwesen 1945—1949*, vydal G. Handl a R. Köhler, Berlin 1975). V loňském roce pak byly dva svazky věnovány vývoji vysokého školství v NDR v prvních patnácti letech po vítězství Sovětské armády. Práce tří autorů je rozdělena do tří chronologicky rozdělených kapitol: první je věnována antifašisticko demokratické přestavbě vysokého školství (1945—1949), druhá přechodu k socialistickému přebudování vysokého školství (1949—1955) a třetí pak dalšímu průběhu socialistické přeměny v letech 1955—1961.

Živě a konkrétně napsaná první kapitola nejprve nastiňuje hluboký ideový úpadek německých vysokých škol za nacismu a podrobně ukazuje hmotnou zkázu, kterou při náletech utrpěly vysoké školy Drážďan a Lipska, Jeny i Berlína. Po porážce nacismu proběhla rázná denacifikace učitelských sborů a již 15. října 1945 byla znovu otevřena univerzita v Jeně a za ní v rychlém sledu následovaly další vysoké školy. Za ostrého

politického zápasu byla na nich prosazována antifašisticko demokratická přestavba, jejíž důležitou složkou bylo otevření bran vysokých škol dělnickým a rolnickým dětem, absolventům přípravných kurzů, které byly ve významných dělnických centrech Saska zřízeny již na jaře 1946. Podstatnou změnou ve vysokoškolské výuce bylo proniknutí marxistické ideologie na univerzity nejprve ve formě zvláštních přednáškových cyklů, což naráželo na odpor nositelů buržoazní ideologie. Významnou pomocí v ideovém zápase, který na univerzitách probíhal, bylo organizační působení i přímo přednášková činnost vysokoškolských důstojníků sovětské vojenské správy, kteří měli většinou značné zkušenosti z vlastního pedagogického i administrativního působení na sovětských vysokých školách. V letech 1948 a 1949 získala na univerzitách významné místo mládežnická organizace FDJ.

Druhá a třetí kapitola sledují prvních dvanáct let výstavby vysokého školství za vedení SED a vlády Německé demokratické republiky. Tehdy bylo nutno překonávat stále ještě silný vliv buržoazní ideologie posilovaný intenzivní propagandistickou aktivitou ze západu. Počátek padesátých let byl ve znamení intenzivní práce na prosazení druhé vysokoškolské reformy, a to zejména na poli upevnění státního řízení vysokých škol,

zavádění základního společenskovědního studia pro všechny studenty a počátků plánovitého rozvoje s praxí spjaté výzkumné práce na vysokých školách. Podrobněji je zde vylíčen rozvoj marxisticky orientované vědecké práce na poli společenských věd v padesátých letech. Cílevědomá politickovýchovná práce mezi vysokoškolskou inteligencí umožnila překonat nápor revizionismu na podzim roku 1956 a přejít v následujícím roce k bojovné diskusi o světonázorových a politických východiscích, při níž do popředí vystoupila otázka cíle vysokoškolského studia. Těsnější sblížení vysokých škol s praxí, s výrobou, se životem, se dostává do centra pozornosti vedoucích orgánů vysokého školství na sklonku padesátých let. Na závěr druhého svazku je věnována pozornost spolupráci s vysokými školami socialistických zemí a zvláště je oceněna i pomoc československých vysokoškolských učitelů při výchově lékařského dorostu NDR.

Na závěr přehledu je připojen výběrový seznam literatury ke studovanému tématu. Možno říci, že autoři této práce splnili úkol, který si předsevzali: „Prohloubit poznání historického vývoje, vyvozenosti a výsledků vysokého školství za vlády dělníků a rolníků v NDR a tak přispět k rozvoji historického vědomí jako podstatné složky socialistické výchovy na univerzitách a vysokých školách.“

Hvr.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1977
HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Príspevky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XVII. Fasc. 2

Redakční rada:

akademik Václav Vaněček, předseda, doc. PhDr. Jan Havránek CSc., tajemník,
doc. PhDr. Ivan Hlaváček CSc., JUDr. Karel Litsch CSc., RNDr. Luboš Nový DrSc.,
doc. PhDr. Marie Pravdová, doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc.,
PhDr. Anna Skýbová CSc., PhDr. Josef Tříška CSc., doc. PaedDr. Chrudoš Vorlíček CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1977

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Odpovědný redaktor doc. RNDr. J. V. Černý, CSc.

Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková

Grafická úprava Jaroslav Příbramský

Vytiskly Moravské tiskařské závody, závod 19, Opava

Náklad 500 výtisků, vydání I.

Cena Kčs 15,—